NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK

XXII. évfolyam 1978. 1. szám

TARTALOM

Tanulmányok

CS. GYÍMESI ÉVA: Lászlóffy Aladár vershelyzetei 3
GAAL GYÖRGY: Román—magyar irodalmi kapcsolatok Kristóf György munkásságában 19
MURVAI OLGA: A szabad függő beszéd mint kommunikáció-elméleti modell 31
MURÁDIN LÁSZLÓ: Állathívogató és -űző szavak erdélyi nyelvföldrajza (II.) 41

Kisebb közlemények

MÓZES HUBA: Kritikatörténeti pillanatok 57
MÁTHÉ JÓZSEF: Egy Blaga-vers magyar fordításváltozatai 63
B. GERGELY PIROSKA: Gombocz Zoltán a kolozsvári egyetemen . . 71
CSÁK LÁSZLÓ: Bélfenyér azonosító nevei 79

Adattár

ALMÁSI ISTVÁN: Népballadák a Küküllő mentéről 85
TIBAD LEVENTE: Nyikó menti helynevek 94

Vitafórum

BALOGH EDGÁR: Az őszinte Korunk-kép 99

Szemle

Pápai Páriz Ferenc, Békességet magamnak, másoknak *(Hajós József)* . 105
Kozma Dezső, Petőfi öröksége *(Szigeti József)* 107
Dionýz Ďurišin, Összehasonlító irodalomkutatás *(Dávid Gyula)* . . . 109
Marius Sala, Dan Munteanu, Valeria Neagu, Tudora Şandru-Olteanu, El léxico indígena del español americano *(Kelemen Béla)* . . . 111
B. Gergely Piroska, A kalotaszegi magyar ragadványnevek rendszere *(Gálffy Mózes)* 113
Mihai Eminescu, Dicţionar de rime *(Túros Endre)* 115
* * * Mai magyar nyelvünk *(Oláh Ferenc)* 115
* * * Az anyanyelvi oktatás korszerűsítéséért *(P. Dombi Erzsébet)* . . 116
Murádin László, Szavak titka *(Gálffy Mózes)* 117

Hírek

Románia Szocialista Köztársaság Akadémiájának díjai 119
Szabó T. Attila a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti tagja *(Sz. L.)* 119
Ady-centenárium 119
Kocziány László halálára *(Köllő Károly)* 119

ROMÁNIA SZOCIALISTA KÖZTÁRSASÁG AKADÉMIÁJÁNAK KIADÓJA

STUDII ŞI CERCETĂRI DE LINGVISTICĂ ŞI DE ISTORIE LITERARĂ

Anul XXII. 1978. Nr. 1

SUMAR

Studii

ÉVA CS. GYÍMESI, Situaţiile poetice pluridimensionale în lirica lui Aladár Lászlóffy 3
GYÖRGY GAAL, Legături literare româno-maghiare în activitatea lui György Kristóf 19
OLGA MURVAI, Stilul indirect liber ca model de teorie a comunicării 31
LÁSZLÓ MURÁDIN, Termeni pentru chemarea şi alungarea animalelor în graiurile maghiare din R. S. România (II) 41

Articole

HUBA MÓZES, Momente ale istoriei criticii 57
JÓZSEF MÁTHÉ, Tălmăciri în limba maghiară ale unei poezii de L. Blaga 63
PIROSKA B. GERGELY, Zoltán Gombocz la Universitatea din Cluj . 71
LÁSZLÓ CSÁK, Supranume din Belfir 79

Materiale şi documente

ISTVÁN ALMÁSI, Balade populare de pe Tîrnave 85
LEVENTE TIBÁD, Toponime din Păuleni şi Morăreni 94

Discuţii

EDGÁR BALOGH, Mărturie sinceră despre revista „Korunk“ . . . 99

Recenzii

Pápai Páriz Ferenc, Békességet magamnak másoknak *(József Hajós)* . 105
Kozma Dezső, Petőfi öröksége *(József Szigeti)* 107
Dionýz Ďurišin, Összehasonlító irodalomkutatás *(Gyula Dávid)* . . . 109
Marius Sala, Dan Munteanu, Valeria Neagu, Tudora Şandru-Olteanu, El léxico indígena del español americano *(Béla Kelemen)* . . . 111
B. Gergely Piroska, A kalotaszegi magyar ragadványnevek rendszere *(Mózes Gálffy)* 113
Mihai Eminescu, Dicţionar de rime *(Endre Túros)* 115
• • • Mai magyar nyelvünk *(Ferenc Oláh)* 115
• • • Az anyanyelvi oktatás korszerűsítéséért *(Erzsébet P. Dombi)* . . 116
Murádin László, Szavak titka *(Mózes Gálffy)* 117

Cronică

Premiile Academiei Republicii Socialiste România 119
Attila T. Szabó, membru de onoare al Academiei Ungare de Ştiinţe *(L. Sz.)* 119
Centenarul Ady 119
László Kocziány, in memoriam *(Károly Köllő)* 119

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
XXII. évf. 1978. 1. szám

TANULMÁNYOK

LÁSZLÓFFY ALADÁR VERSHELYZETEI

Költői üzenetének lényegi sajátosságait keresve abból kell kiindulnunk, ami a líraiság szempontjából látszólag külsőleges: a vershelyzetből.[1] S ezzel nem tulajdonítunk neki nagyobb jelentőséget, mint maga a költő , akinek verseiben csak nagyon ritkán válik másodlagos tényezővé a tér és az idő. Természetesen, nem az *élményt kiváltó* helyzet, alkalom meghatározó jellegére, hanem az *élménnyé váló* tér- és időre gondolunk, amely a témáktól függetlenül áthatja Lászlóffy költészetét. Ő ugyanis nem ismeri az önfeledt hangulatok mintegy időn kívüli pillanatát, alany és tárgy pontszerű eggyéolvadását, hanem ellenkezőleg: szemléletében jelentőssé válnak a tárgyak tér- és időbeli távlatai. Semmi sem önmagában, hanem a mindenség részeként ragadja meg figyelmét: virágai a csillagok testvérei. Képalkotását kezdettől fogva ez a szintetikus látás, a kozmikus pólusok egyesítése jellemzi: „A margaréták vidám szaturnuszai alól / a ragaszkodás átlátszó sugarai futnak a mindenség felé —" *(A távlat).*[2] De még jellegzetesebb, hogy a tárgyakra egyszerre vetíti rá a szinkróniát és a diakróniát; tipikus példa erre *Pillanat* című verse, amelyben a végtelenség távlataitól áthatott, metaforizált térelemek történelmi analógiát asszociálnak: „Akác, zöld korall, / zöld iszap a bőre. / Vízfenék a táj. / Felnézek belőle. // Nézem az eget. / Mint sokezer gálya, / déli fellegek / raja gyűl alája. // Égi görögök / hajóznak felettem / parttalan örök / szél-évezredekben." Még látszólag sem privát pillanatokként, hanem egyedi és nembeli mivoltában tudatosan egyszerre éli át helyzeteit, de az ÉN és az EMBER kiemelten egyidejű jelenlétét verseiben nem a szubjektum és az emberiség egymásra találásának expresszionista lelkesültsége indokolja, hanem a világot és önmagát egységben szemlélő gondolkodói attitűd. „Én most az Öröm égő bokraiba takarózom" — szól Kassák — *„s nekem már nincs semmi: ami van s csak az van: ami nincsen.* / A hűlt romokon Epikur új arcát énekelem / s a rónák kiserkent zöldjét, a hegyek fehér gleccsereit, / nyers, keveredő tömegeikkel a roppant metropoliszokat / s külön a kovácsok öklét, a bankárok sárga tigrisszemeit, / a leszálló búvárt, a kertészt s a kötélidegzetű pilótát." *(Az Örömhöz)* „Szeretem mások örömét is, mint enmagamét" — szól Lászlóffy *(Óda az álomhoz),* de együttérzése nem a jelenre korlátozott, mert az emberiség az ő számára

[1] Hankiss Elemér, *A „vershelyzet".* A népdaltól az abszurd drámáig. Budapest, 1969. 83—111.

[2] Földes László, *Én és a mindenség.* A lehetetlen ostroma. Bukarest, 1958. 165—99.

diakrón közösséget is jelent: magát a történelmet.[3] „Hűlt romokat" nem ismerve állítja mintegy Kassáknak válaszoló replikaként: *„Már nincs olyan, ami nincs, már csak olyan van, ami van."* *(Születésnap)* Számára ugyanis jelenvalók a történelem eseményei és a temetők halottai, de korántsem a múltbatekintés nosztalgiája hatja át, hanem a legszemélyesebben, leghevesebben átélt jelen megértéséhez, önmagához vezető tanulságokat, emberi erővonalakat kutatja. Olykor avantgarde-nak nevezett[4] — eszközeiben annak is látszó — történelmi vízióri tulajdonképpen intellektuális fogantatásúak: kísérletek az emberi minőség meghatározására a minden értelemben vett teljesség mértéke szerint, annak tudatában, hogy „Látszat és lényeg csak annak válik el / ki érzi: hányezer éves" *(Tengerképek)*. Hogy minden bizarr anakronizmus, nézőpontváltó technika, szimultaneista felszín mögött a megismerés en.e szenvedélyes céltudatossága feszült, azt a kiteljesedett költő lírája felől látjuk csak igazán: most szerveződött az olvasó előtt is koherens, formai vetületeiben is egyéni világszemléletté az, ami tér és idő sajátosan extenzív átélésének hajlamaként jelentkezett, s ami ma már a költőnek az egészhez és önmagához való viszonyát egyaránt strukturálja.[5]

2

1. Lászlóffy költészete korán cáfolni látszik a lírai helyzetek tipikus modelljeit. A költészetben ugyanis — elterjedt felfogás szerint — a tér- és időviszonyok többnyire a tulajdonképpeni üzenet alárendeltjei: az olvasóval megosztott — s a vers befogadását megkönnyítő — előfeltevések, amelyek a moderneknél rendszerint eleve áttételesen, képpé váltan jelzik a vershelyzetet. Nevezzük ezt a költemény belső pragmatikai kontextusának.[6] Bizonyos esetekben ez igen leszűkül, teljesen el is maradhat, s a líra — úgy tűnik — egyre inkább az intenzíve átélt tér és idő műfaja lesz. Az olvasó rákényszerül tehát arra, hogy maga alkossa meg a vershez a benne intencionált vagy kívülről rávetíthető pragmatikai kontextust, hogy az üzenetet önmagára vonatkoztathassa.

Lászlóffy költeményeit viszont szinte teljesen kitölti maga az extenzivitásában fölfogott tér és idő, nem mint az üzenetnek utat nyitó

---

[3] K. Jakab Antal, *A városlakótól a történelemlakóig.* Igaz Szó 1965/10. 599—605.

[4] Széles Klára, *Egy neoavantgarde költő természetrajza.* Lászlóffy Aladár költészetéről — négy tételben. Korunk 1974/6. 758—65.

[5] Bár az „extenzív teljességre törekvés" hajlamát Kántor Lajos és Láng Gusztáv is érzékeli, nem tárgyalja a vershelyzetek „extenzivitását" mint a fenti törekvés formai vetületét. *Romániai magyar irodalom 1944—1970.* Bukarest, 1973. 142—9.

[6] A doktori értekezés, amelynek egy fejezete csupán e dolgozat, tartalmaz egy pragmatikai megalapozású verstipológiai kísérletet, amelyben a belső pragmatikai kontextus meghatározása a következő: „A belső pragmatikai kontextus a szöveg része: akár úgy, hogy világosan utal a vers alanyára, tér-idejére, pszicho-szociokulturális tényezőktől meghatározott helyzetére, akár úgy, hogy mindez csupán implikálva van." Előfeltevéshalmazról van szó tehát, amelynek kontextusában a költői üzenet születik, s amely — részben — maga is szöveggé tárgyiasul. Az általában vett kommunikáció előfeltevés-halmazairól, a közlés pragmatikájáról lásd: Morris, C. W., *A jelelmélet megalapozása.* A jel tudománya. Budapest, 1975. 43—92.; Kanyó Zoltán, *A pragmatika a szemiotikában és a nyelvészetben.* ÁltNyelvTan. VIII. 109—16.; Schmidt, J. Siegfried, *Texttheorie.* Probleme einer Linguistik der sprachlichen Kommunikation. München, 1973. A költészetben érvényesülő előfeltevésekről: Bousoño, Carlos, *Teoria expresiei poetice.* Bucureşti, 1975. 474—517.

előfeltevés, hanem mint lényegi összefüggéseit is megszabó koordinátarendszer. Akár jelenbeli, akár történelmi a kiindulópontja, egy-egy látszólag egyedi helyzet tér- és időbeli kiterjedése egyre tágul, s mindig valamely egész szinekdochéjaként lepleződik le. Kezdetben kifejtett példázat formájában, a tanulságot talán túlságosan is tételesen megfogalmazva teremt átmenetet a költő a rész és az egész, az egyedi és az általános között.[7] *A lencsecsiszolóban* még világosan nyomon követhetők a konkrét helyzetet példázattá növesztő fokozatok: „Most időnként vizet cseppentek az alakuló üvegre, / időnként hűvös fém-mércém érintem hozzá. / És ujjaim tovább gyalogolnak milliomodik mozdulatuk felé /. . ./ Az üveg finomsága mindent átvesz /. . ./ Csak a tudat finomul így, / fogadja évezredes törődését a szellemnek, / testnek. / Mintha az emberi elme feküdne előttem. /. . ./ Esténként asztalához ül s így csiszolja emberagyait a Világ is. /. . ./ Egyik utódom, huszadik századi költő — / visszaérez belém / e türelmes végtelen folyamat gondolatával, / míg hasonló munkája fölé hajlik." Ez a kétségtelenül eredeti szemlélet itt kezdi teljes költemények szintjén megfogalmazni önmagát, de a sajátos prizma még nem épült be szervesen a költő tekintetébe. Lászlóffy még csak tudja azt, amit később majd — minden tételesség nélkül — a puszta helyzetalkotással és nyelvezettel ki is fejez: „Minden előzőt tartalmaz a kor. / Minden előzőt tartalmazhat az ember. / Villanjon meg arca előtt a büszkeség, / és érezze, hogy egymaga él / a hajdaniak és jövőbeliek közül, / hát rettentő színtere van az életének. /. . ./ Hát fulladj a jelenbe, ha nem bírod / tovább e szótlan harcot / a teljességért! /. . ./ *milliárd színhelyen szemmel tartom a történelemlakót*" *(Színhelyek)*. Ám hogy ez az utolsó mondat ne maradjon kinyilatkoztatás, ahhoz e szemlélet a l a p e l v e i b ő l a látás f o r m á i nak kell kialakulnia.

Köteteiben nyomon is követhető az az út, ahogyan a teljesség itt meghirdetett igénye megszűnik külsőlegesnek lenni, és a költői helyzetekbe beleépül. Képessé kell válniuk ugyanis arra, hogy az áhított horizontot átfogó látószöget biztosítsanak, s a célt tekintve ez csakis többszörösnek képzelhető el. A tér—idő szerkezet olyan konstellációira van szükség, amelyekben

> a tekintet...
> végtelen sokszögű kristály
> számtalan visszaverődésű tükör.
>
> *(Önarckép)*

S a rendszerint tárgyias jellegű történelmi témájú verseknél ebből a szempontból sokkal figyelemre méltóbbak a költő önszemléletére fényt vető „énközpontú" költemények. Ezeknek a pragmatikája jellegzetesen elüt a tipikustól. Lászlóffy verseiben ugyanis n e m e g y e t l e n, térben és időben körülhatárolható vagy áttételessé való helyzet függvénye a költői válasz, az üzenet, hanem virtuálisan m e g s o k s z o r o z o t t helyzeteké: „Én, ki a Föld bábjaiból / soha ki nem vonhatom mozgató kezem, / a hangom, a kedvem, a vérem — / valahonnan hiányzom, hogy veled lehessek, / mulasztok, hogy a kezed megsimogassam, / valahol

[7] Szőcs István, *A világ egységének költői élménye*. Igaz Szó 1960/9. 387—92.

hallgatok, hogy hozzád beszéljek" *(A távozó levelek)*. Azokat a helyeket is számon tartja tehát, ahonnan hiányzik, s ez nemcsak — a példázott módon — szinkronikusan, hanem — mint látni fogjuk — diakronikusan, a történelmi színhelyekre is értendő. Verseinek virtuális helyzet-kontextusa az a „végtelen sokszögű kristály", amely a tekintetét sokszögűvé, énjét is virtuális én-ekké sokszorozza, olyannyira, hogy megszűnik én-nek lenni, és egyetemes alannyá válik. A *Monológ*ban lehetünk tanúi először ennek a metamorfózisnak:

Ne mondd, hogy beszélek magamban.

Önmagam mögött ott állok csendben,
mint tükörképek a bölcs üvegben.
Hatszoros visszaverődésem
meghosszabbítja tűnődésem.
— Hallod
...lod
...lod
...lod
szólok hátra,
elér a hangom a határra,
határomon túl terjed, terjed,
mögöttem megtölt barokk termet,
reneszánsz házat, folyosókat,
mind, mind a mögöttemvalókat,
Senecán fut át, Diogénesz
nyújtózik benne: mind, mind ÉN ez.
Az első ember hátán végre
kiér az éntelen vidékre
s visszhangja nincs, csak borzongása.
Nem fordulhatok sosem hátra.
Elég e tükör benn az agyban.
Hozzá beszélek, nem magamban.

Ez a diakrón helyzetsorozat az egyetemes öntudat leszármazottjaként fölfogott *én* konstellációja, aki nem egyediségét, hanem történelmi folytonosságát tartja számon, akinek a nem-én nem a másik embert, hanem az ember-nélküli világot jelenti. Lászlóffy én-je, akárcsak egyes helyzetei, szinekdochéja valamely egésznek: az emberi tudatnak. Legsajátosabb vonása az a személyes hiúságot nem ismerő, nagyképűvé sohasem váló egyetemes önérzet, ahogyan megfogalmazza önmagát, „ki olyan ember, hogy már történelmi / és csak a rend kedvéért visel arcot" *(Ige)*. Vagy: „Éltem egy Arisztotelésznyit, / éltem egy Botticelli-hosszat, / éltem egy embernyit, amelyet / két zárójelbe bedolgoztak" *(Én)*. És ez az önszemlélet azt is megengedi, hogy a „zárójelekben" bárki helyettesítse őt: „Mi lettem volna — kérdi őrhelyem —, / ha másvalaki testesít meg éppen?" *(Emlékezés egy országra)* Meg is kérdőjelezi másfajta én-tudatok lehetőségét: „Lehet valaki... olyan, hogy nem akar csak egyszeri valaki: történetesen önmaga lenni folyton, és ezért nem ismeri el jogosan a reávonatkozó egyszemélyes halálos ítéletet sem?" *(Bronzkori temető)* „Embernyi életét" teljesen alárendeli tehát az egyetemes célnak: „És sokszor elalszom ott, azáltal, hogy itt ébrednem kell: minden halált magamra engedek, hogy az értelem riadóját kiváltsam" *(Information)*. S hogy ez az önmegosztó éberség nála nem fontoskodó póz, arra már korán

utal *A legsötétebb én* című versének önirónia: „Az értelem okos fejeket lakott előttem, / klasszikus pillanatokban boldogan eszmélt — / elhagyná szívesen fejemet." Mert nem személyisége esetlegességeihez ragaszkodik, hanem az a gondja, hogy eleget tegyen az „őrhellyel" járó feladatnak, „a személytelen feladatvégző értelem" képviseletének. Ezt a hivatást, amit majd az *Óda az álomhoz* című költeményében vonatkoztat csak egyértelműen önmagára, a *Költők*ben még viszonylag tárgyiasan fogalmazza meg: „emlékeimben a költő sápadt, / arcra borul az asztalon. / A papír négyszögére hajlik, / s mint jégvirágos ablakon, / átnéz a föld másik felébe, / szeme előbb még hunyorít, / míg meg nem szokja más korokban / az idő más-más fényeit... / S látja: valaki visszanéz rá. / Előd. Utód. Lehunyt szemek. / Szótlanul egy-egy folytatandó / részletre, érvre intenek." A térben és időben kiterjesztett jelenlét, az extenzív helyzet, az i t t és o t t egyidejűségének elvét azonban nemcsak önszemléletében érvényesíti, hanem már általánosítja:

Tízmilliók. Az egyiknek a másik
élő emléke, sorsának darabja.
Mert mindenkit valaki lát az úton,
próbára tevő sok-sok színhelyen.
Nem is tudod: szilánkjaid hogy élnek!
S hány ezer szemből lát benned a szem.

(Én, az időből)

2. „Sokszögű" tekintetének sugarait sajátos grammatikába tömöríti majd újabb köteteiben. Például: „ne hagyjatok egyedül soha majd / azután — utána se! / Ne hagyjátok egyedül bennem se / magatok" *(Mint egyszer Bartók)*. Következetesen többes számú kötetcímeit is e „vízszintes" és „függőleges" folytonosság tudata, az egyéni lét pontnyi kiterjedésével meg nem alkuvó teljesség-igény szabja meg. S természetes, hogy — költő lévén — számára e folytonosság közege maga a szó, az emberi tudat primér tárgyiasításának eszköze. Lírájában a b e t ű, a s z ó, a m o n d a t szinekdochéja a kezdetektől felhalmozott kultúrának, amelyben minden kor és színhely találkozása lehetséges: ez „a történelmi és teljesen anyagelvű lélekvándorlás" szférája.

A hetvenes évek című kötetétől kezdve nagyon sok versében válnak az írásbeliségre utaló szavak a térben és időben korlátlan helyzetteremtés eszközeivé. Nemcsak az egyetemes tudat folytonosságát fedezteti föl újra meg újra általuk, hanem saját léte értelmének zálogát tiszteli bennük, a kommunikáció univerzális jeleiben. Az ábécéhez írott ódai hangvételű kis költemény mellett erre utal még *Az első betű*, a *Vers egy szalvétára*, az *Ami megőrzi* stb. című verse is.

Első jelentős összegezése a motívumnak *Az alexandriai könyvtár égése* című költemény. A „könyv" itt válik a történelmi helyzeteket akadálytalanul egymásra vetítő szemlélet olyan közegévé, amelyben a bizarr, anakronisztikus társításokat is az emberi tudat, a kultúra folytonosságának meggyőződése motiválja. A represszió és a haladás pólusain így találkozik Hitler és Torquemada, Robespierre, Spartacus és Lenin, s szerepcseréik abszurditását feloldja, hogy az időrendtől függetlenül egymáshoz tartozó, már-már szimbolikus személyiségek. A két pólus

itt egy-egy virtuális „szövetsége" a történelemben ható erőknek — a történelmi tudat által megteremthető diakrón szövetség. És jellegzetes, hogy a represszió áldozatainak sorsában a költő nemcsak az egyedek, hanem a bennük megtestesülő kultúra és személyes folytonosságtudat pusztulását is látja: „és Torquemada hiába rendelte volna el saját fejétől Auschwitz korszerű felszerelését, hogy négymilliószor máglyára küldje az alexandriai könyvtárat." Ennek a bizarr asszociáció-sorozatnak a sajátos szemlélet szab szigorú törvényt: ami képteremtésében rendkívülinek hat, az látásmódjából rendszerszerűen következik, mert az emberiség az ő számára egyetlen szinkrón és diakrón szövetség, s ezt egyedei tudatára is kivetítettnek tételezi. A betű, a szó, az írás közegén áthatható gondolat mintegy a történelem elevenébe vágva haladhat akadálytalanul, s ezt a számára roppant jelentős élményt Lászlóffy eredeti módon tárgyiasítja: „Csend legyen, nagyon mélyen benn vagyunk már az időben, mint operáló kéz a szívben, csend legyen, vajon még dobog, dobog? A B C D E F G H I J K L M év már eltelt. Most itt vagyunk. És mi lesz velünk ott unokák korában, az Y után, az utolsó nemzetközi könyvkiállítás ötszázadik évfordulóján, mikor a Gutenberg-korabeli ember fejletlen koponyáján dolgoznak a restaurátorok? Mert jön N O P R S T U V Z X s ez a papírral letakart láthatár még mindig olyan, mint első hó reggelén a táj. Ide, erre a lapra írást érez az írás előtti s az írástudatlan is, állat, növény és ember." Ez a szemlélet, amelyet talán az írássá tárgyiasított emberi szellem „megmaradása elvének" nevezhetünk — ez a hit végső soron a leírt szó erejében, bárki is írja le —, Lászlóffy legképtelenebb vershelyzeteit is motiválja. Tipikus nála, hogy a helyzet tér- és időbeli síkjait tekintve „sokszögű", s tömör példája ennek a *Magam korától* című vers első néhány sora: „Magam korától és népem korától bölcsen, / itt ébredek minden századfordulón, kora / -nyári kisrucák közt, a hullámzó diáksereg / előtt, egy könyvtárablakban . . ." A *könyvtárablak* itt a kulcselem, amely az összes többit összeférhetővé, virtuális egységgé szervezi, a gondolkodói attitűd kontextusává, amely nem ismeri az egyedi helyzet kizárólagosságát, mert egyetemes összefüggések metszéspontjait fogja át. Az előbbi helyzettípusok kitűnő motivációját adja meg maga a költő a következő sorokban: „A csend óráiban én lábujjhegyen benyitottam a történelem olvasótermébe, s a jelenkor ajtaján ki is osontam lábujjhegyen a folyosóra cigarettázni ,míg lezajlik egészen, program szerint, a végső tisztázásig halhatatlan, tiszteletet parancsoló, ésszel felérhetetlen értekezlete mindennek mindennel" *(A csend órái)*. Jellegzetes, szellemi, és anyagi javakat egy szintre hozó, az egyetemes kultúra közös nevezőjének alárendelő többes-számait is ez a szemlélet indokolja: „hogy az *európák, porcelánok* és *mozartok* finom és fontos nyersanyaga összegyűljön, és fennmaradjon, amíg minden következő kor önálló tudatát kikeverheti belőlük, hogy halálunk előttre ne maradjon nagyon sok fehér folt bekerítetlen, de mindig szabad, szabad, szabad legyen a szellem, hogy nevünk feledésbe merüljön, de kitudódjék a világ" *(A csend órái)*. E hit jegyében tart számon mindent, amit a szellem eddig létrehozott, figyelmeztet a „vállunkra szálló" mondatokra mint felelősségünkre bízott értékekre *(A mondat)* s a folv-

tatás kockázatára, mert a történelem az ő látomásában az értelem írássá levetített térképe:

> Az értelem, mint térkép látható:
> van vonat-hosszú mondat
> a történelemben, s van szó, mely
> száguld most is, mindörökre,
> mint apró terepjáró-autó.
> Amit a lelkekre kötünk:
> a küzdő igazságot
> szüntelenül bombázók követik,
> vonat-mondatok robbannak a tájon,
> s a szavak autóit lövetik.
>
> *(Légifelvétel)*

Ez az írás által lehetséges folytonosságtudat a humanoszféra síkján Lászlóffy költői szemléletében párhuzamos az anyanyelvűséggel, amelynek hordozójává nála sajátos módon az e s ő-motívum válik. Az eső poézise itt mindig a világ anyagi folytonosságának filozofikumával telítődik, következésképpen sajátos „történelmi" hangulattal is: „A felhő, ha lélegzem benne, / mint az angyalok, — / távoli tájak páráit adja át. // Ködök hónapjában jutok csak messzi / földek leheletéhez, esők hónapjában / eltéphetem csengő-köteleit az égnek: // a tél beáll, az éjszakákon / csendet kívánok, csendet. / Hallani akarom az ág, / a párkány, / a tenyerem, / a szívem rebbenését, / mikor régi illatú első pelyheket ringatlenget" *(Novemberi eső)*. Mintha az univerzum anyagi örökkévalósága csapódna ki minden esőben, hóban — úgy adja át magát ilyenkor a költő a világgal együtt lélegző egyetemességtudatnak. És a motívum közvetlenül kapcsolódik össze nála az írás motívumával, amelyben — az anyagi analógiájára — mintha az emberi szellem folytonossága csapódna ki, bárhol a világon. *Az európai esők* elragadó hangulatának ez a reveláció a forrása. A versindító helyzet tengeren túli esője és a konkrét költői helyzeté az írástudókat összekötő szövetség szimbólumává lesz: „Cseréljünk esőt, / nézd csak az enyémet, lássam / csak azt, a tiéd milyen ízű. / Lapozzuk fel az őszi eget, / az ember úgyis annyi mindent / olvas." De nemcsak egy, hanem számtalan virtuális találkozás, „szövetség" szimbóluma ez, s a költő sajátos kérdőmondata pontosan ezt a meghatározatlanságot, nyitottságot fejezi ki: „*Kit milyen* óra, *milyen* délelőtt, / jóize régen nyomtatott papírnak / *hova* terel folytatni monológját, / *kihez, mihez* a könyvek városában?" De szuggesztív vízióban vetíti előre a szellemi folytonosság megszakadásának lehetőségét is az idő anyagi végtelenségében: „Valahol van egy táj, valahol látható lesz, / amint a legutolsó esőből első hó lesz. / Lehull egy lap-levél, röptében már a másik, / libegnek összesen a teljes lombhullásig. / Az idő ősze jön egy lelki Ázsiából, / s akkor könyvtáraink szállnak le majd a fáról, / mivel tovább a szó, a szó sem ad hatalmat. / S az eső halkan veri a világirodalmat" *(Az első hó éjszakáján)*.

3. Legutolsó kötetéig számtalan verse jelzi még, hogy Lászlóffy számára „olvasmány" és folytatódó „írás" a világ. De mi az, amit üzenetként olvas ki és ír le belőle? Most csak a leglényegesebbet van módunkban áttekinteni.

A diakrónia síkján megsokszorozott helyzeteit vizsgálva kitűnik, hogy Lászlóffyval a világba való beilleszkedés egyetlen nonkonformista alternatívája, az emberiség minden szabadságtörekvésével szövetséget vállaló elkötelezettség üzen. A *Bulevárd Termopilé* például a szabadságvédelem egykori helyzetét a jelenig tágítva figyelmeztet a feladat folytonosságára — általános emberi viszonylatban és személyes értelemben is:

Vörös transzparensekkel ezerkilencszáztizenhét októberében millió háromszáz állta el útját a perzsa hadaknak.
S a viadal áll.
Nem igaz, hogy Leonidász fejét már hazaküldték Spártába.
Az a fej itt van a gerinceden.
A háború áll. S mint gátat a felgyűlő víz, úgy szorít a perzsa: az idő, az elmaradottság, a rák és a gyarmati lét.
De a hátországban valahol Beethoven komponál,
Menuhin gyakorol,
épül a körutak orma, három fiad van,
várnak a tengerpartok és kedvesen fogad a föld be. Ne
kívánj többet, mint legtisztességesebb őseid: görög, szerb,
román és francia s székely parasztok, fehér és fekete, olajos kézművesek, kik annyi kövében az útnak halligatják
legyőzhetetlenül, hát elégedetten — hogy fenn
Európában krumpliföld virágzik
az éhes életnek, nem a halálnak:
hiába számol mindig háromszázig,
mert háromszázan mindig visszaállnak.

A költemény minden anakronisztikus képét, bizarr metaforáját az a következetesen végigvitt elv fogadtatja el, hogy egy-egy nép szabadságharca az emberiség ügye is, következésképpen minden ilyen harc az előbbinek a folytatása. Ez a szemlélet sokszor elragadó hangulattal telíti a történelemből megidézett valóságos vagy apokrif helyzeteit, évszázadok távlatait sűrítő sajátos képeit. És a makacsul vissza-visszatérő szabadság-gondolat az, amelynek talán nem is lehet a versben adekvátabb modellje, mint a Helyzetnek virtuális helyzetek metszeteként való megjelenése (*Az oszlop*, *A forradalmárok*, *Egérutak* stb.).

A *Színhelyek*, *Szövetségek* stb. pluritásától egyenes út vezet *A hétfejű üzenet*ig, s ez nem formális összefüggés csupán, hiszen — mint láttuk — helyzeteinek „sokszögűsége" az üzenet tartalmát is meghatározza abban az értelemben, hogy a térben és időben kiterjesztett alany mintegy a nembeliség színekdochéja. A költő eszménye, hogy a mindenkor és mindenkire érvényes lényeget kimondja: ez létének szépsége és kockázata egyszersmind. Mert „gúnyosan várják, hogy vagy kimondom a legtömörebbet, mely már igaz mindenről, vagy leszállok az egyenként alámerült személyek után az idő esőibe" (*Bronzkori temető*). A mindenséget átfogni vágyó költészet a Lászlóffyé, s ebben nem maga a törekvés, hanem a megvalósítást szolgáló szemlélet — anyag és értelem, ember és emberiség, emberiség és kozmosz minden térben és időben lehetséges „szövetségének" fölfedezése — a jellegzetes. Ennek pedig a személyes érdekű, konkrét helyzeteken felülemelkedő intellektus lehet csak eszköze. Nem véletlen, hogy az értelem az a másik „emberi lényeg", amelynek jegyében Lászlóffy lírája folytonos egységbe rendezhető, hiszen mindig azt kíséri figyelemmel, ami nem közvetlenül, szemléletileg adott, hanem azt, ami csupán

a gondolat számára megközelíthető: „Mi megmenthetne engem, mi megmenthetne téged, / valamely láncot kínál: bármilyen szövetséget. / A kezem nyújtom mégis, értelmem két kezét, / kötni a világ végét s a világ kezdetét" *(Szövetségek — Lánc)*. Maga a nembeliség-tudat az értelem legfőbb szövetségteremtő funkciója, s a költő a vágyott tömörség eszményét közelíti meg, amikor felemelő képben tárgyiasítja ezt:

Akkor fogja csak örökre szeretni a férfi a nőt s a nő a férfit, ha a csókon kívüli világban ilyen falak közt tudnak feküdni:

AZ ÉJSZAKA TISZTÁN BORÍTJA NAGY
KOPONYÁJÁBA A FÖLDET. MELY
SZEMGOLYÓ A MINDENSÉG
IDEGZETÉN

(Information)

Paradoxális, hogy Lászlóffy lírájának sokat kifogásolt túlbeszéltsége, néha prózává oldódó gondolatisága tulajdonképpen e tömörséget hajszoló szenvedély sodrásának salakja. Hányszor, de hányszor fogalmazza meg ezt az eszményt! Különösen a *Szövetségek* című ciklusában. *Az óriás* című darabja Lászlóffynál ritka sodró erejű vallomás költői hivatásának eme kínzó, mert abszolútumot kereső törekvéséről; „szeretném, hogyha átélt betűm / valaha mégis észrevennék, / szeretném, hogyha elolvasnák / az egész iratot az égen, / amelyért változatlan sorsot / vállaltunk, s vállalom a végem, / amelyért minden, ami pontos, / ami csak még tisztán jelenthet, / egyet jelent: vagy A-t vagy M-et, / fegyelmezett-örökre egyet!" „Addig is lassan, bőven alszom, / mint víz alatt a megtelt ágak, / mint könyvlapon a gondolatsor, / melyet (a Földön legalábbis) / rendszerint végül megtalálnak." Nem hivalkodás ez, hanem a szerepét legteljesebben betölteni vágyó „rész" méltóságtudata az „egész"-hez mérten, az egyedé, akit az „alfa és omega" gőgje helyett a folytonosság elégtétele hat át, s láncszemként kíván tökéletes lenni. Aki párjául is csak azonos öntudatú lényt választhat *(Szövetségek — Óda)*, s aki — a tévedés lehetőségével is számot vetve — korántsem kétely nélkül vállalja mindezt:

Különös hosszú már a hajsza.
Annyit bukunk — az is lehet,
hogy nem hősiesek vagyunk,
csak egyszerűen esetlenek.

Árulná el egy rebbenésnyi,
hogy egész más folyamat hozza,
s leülhetnék az ember partján
szomorúan, de megnyugodva.

(Szövetségek — Összefognék)

4. Mint ahogy a kiásott cserépdarabok korsóvá állnak össze a régész kezében, Lászlóffy köteteiből úgy válik az olvasó számára koherens struktúrává az a szemlélet, amellyel önmagát az emberiség, öntudatát az egyetemes öntudat, helyzeteit a történelem, az írást az egyetemes műveltség szinekdochéjaként tételezi. Az egyetemes igényű költői üzenet — mint láttuk — a térben és időben extenzív vershelyzetekben talált sajátos közegre, s a részletes történelmi vagy kulturális motívum-vizsgálat is ezt az exten-

zivitást igazolná. Ám a szemlélet még csak ritkán tükröződött közvetlenül a vers „felszínén", a nyelvben is: *A hétfejű üzenet*ig Lászlóffy világlátását és helyzetteremtő eljárását még nem kísérte a szó szoros értelmében vett sajátos költői nyelv. Illetve, ami annak látszott, az tulajdonképpen egyfajta avantgarde, pontosabban az expresszionizmus egyéni változata volt, egyéni abban az értelemben, hogy nála az avantgarde jellegű eszközöket intellektuális szemlélet motiválja. A helyzet, a tekintet, az alany „sokszögűségét" valójában *A hétfejű üzenet*ben képezi le először adekvát nyelvezetté, s ha eddig elsősorban a versek szemlélete volt elidegeníthetetlenül az övé, most a forma is ilyenné válik. Persze, az előzményeket (pl. *Mit látsz egy íróasztalon, Vers, amelynek van telefonszáma)* nem lehet letagadni, de a *Születésnap* és főleg az *Óda az álomhoz* már teljesen reprezentatív összegezése a szemlélet sajátos formai, nyelvi megfelelőinek.

Ez a terjedelmes (kb. 400 soros) és mindvégig feszülten ihletett gondolati költemény mintegy eszmei és poétikai enciklopédiája Lászlóffy lírájának. Az impozáns tér- és időbeli távlatokat átölelő gesztusok pátoszmentes nagyvonalúsága, a jellegzetesen meditatív, bensőséges hanghordozás, az elégiába hajló hangulat költőnk mai arculatának kifejezője: a költeményből különös egyéniség atmoszférája árad. S ami a legsajátosabb líraiság forrása itt, az az extenziválttá, határozatlanná tett, „egyetemesített" alany és a legmeztelenebb személyesség paradoxona. Ha nem lenne Lászlóffytól idegen nagyképűség, akkor — ugyancsak paradoxonnal élve — azt mondhatnók, hogy maga a tiszta Eszmélet kíván itt megszólalni személyesen. Legkövetkezetesebben végigvitt formaelve ugyanis ezt a paradoxont juttatja érvényre: térben és időben kiterjesztett helyzet „sokszögű" Alanyának üzenete a költemény, vagy ahogyan a költő mondja, „palack . . . a parttalan üzenetben". S jóllehet az *Óda* e líra legfontosabb motívumainak összegezése is, elsősorban mégis a Helyzet, az Alany, az Üzenet sajátosságait elemezzük, mert az az extenziváltság, ami e három tényezőben eddig — mint szemléleti forma — érvényesült, most nyelvezetként is kitapintható.

a. Az „este", Lászlóffy meditációinak kedvelt időszaka, az a kapu, amelyből a vers tere nyílik, s minthogy a legelső időmozzanat már eleve nem egy konkrét „este", a költemény kapuja tág: „Világos *esték*, még alig ment el a nap." Ez a többes szám a Lászlóffynál megszokott távlatokat sejteti, de a Helyzet most még tágabbá válik attól, hogy mondatonként változó kontextusokban „megpörgeti":

> Világos esték, és hogyha elment, ki
> maradt tőlem olyan távol? Ki maradt
> velem, ha minden este elment rendre?
> Ki maradt azzal, akitől el lehetett
> menni? Ki maradt azon a helyen, ahol
> valakik voltunk együtt és egyszer csak —
> . . . Világos esték, és mégis elment.

Az első sor még látszólagos egyértelműségét is elveszti azzal, hogy az *elment* és *maradt* alanya egyre bizonytalanabbá válik. E nosztalgikus indításban valószínűleg ott lappang *A kezdet orgonája* című ciklus szerel-

mes verseinek motívumköre is; a *nap* jelentését például ez a néhány sor világítja meg onnan: „Arcom, ez az alkalmi táj, ahol ősz, / tél, rövid tavaszból lemosolygó jég / -verés lakhat, nem menekült meg, *éget / a napsugarad, mely máshova süt most*" *(Arcom)*. A „világos esték" a még élesen fájó magány órái, amikor az életnek kézzelfoghatóbb értelmet adó élmények híján a végső élményre, a puszta létre kérdez a költő: „Neked honnan van ez az estéd?" Ez a kérdés újra meg újra visszatér majd a versben, de addig is, vizsgáljuk csak a Helyzetet: „Eljött hát, mégis eljöhetett ez a nap, ez a dátum is..." — mondja, mintha mégis az üzenet pontos betájolására szánná magát, de a felsorolást így fejezi be: „... ez a bármelyik este". Nem tagadja hát meg magát, mert ha a betájolás konkrét lenne, úgy jelezné, mint a Bolyai-ciklus záróversében, egy kis önirónia, tudva, hogy vershelyzetei sajátos törvényét bontja meg: „Csak hegedül" — kezdi az *Appendixet*, s így folytatja: *„Konkrét kis este van* ... Csak hegedül, és egy falu a tér. / Tíz jegenye és ezernyolcszázhatvan."

Az „estén" kívül két másik ismerős motívum, az „ablak" és az „íróasztal" szcenírozza a költeményt a Lászlóffyra jellemző sajátos ötvözetben. Az íróasztalon, a „papír tájain" jelenik meg ugyanis az „ablak":

> *Lenn még emberek utaznak, betűvonaton*
> *üldögélnek a nyitott ablaknál*, kinéznek
> közös estéjükbe, hazafelé a fák közt,
> és van, hogy összeáll egy-egy szó is, betűvonat robog át a tájon. *A papír tájain.*
> Itt alszom el mindig a papír közelében.
> Négyszögű neandervölgy.

A szellemi távlatokra nyíló „ablak" — az üres vagy telerótt papír — mellől az anyagi távlatokat sugalló motívikus elem, az *eső* sem hiányzik, s e két távlat a versben össze is mosódik majd, mintegy az anyagi és szellemi folytonosságot átélő tudat hátttereként:

> Hangosan hullnak az olvasott betűk,
> vagyis az eső olvas fel, orgonál, fordít,
> kiált és közvetít mindentől
> mindenig, mozdul egy toll, hogy
> kezet ragadjon, a tintába mártsa, és
> hegyével továbbírja a lelket.

A világ mint „olvasmány" s mint tovább írandó „írás", azaz mint „szöveg": ez az Alany folytonosság-élményének Lászlóffynál oly sajátos, intellektuális voltában is forró közege, s az idő és tér extenziváltságán kívül ez is tágítja versei távlatát (vö. még: *A sárkány hasán, Égre, földre, fára, Látkép, A levél, Egyetlen írás, Az olvasó Apáczai* stb. című költeményét).

A verset indító, eleve tág időkoordináták közben egyre tágulnak, s ezt a nyelvi „felszínen" a paradigmaszerűen felsoroló szerkezetek tükrözik: „ez a mindig az én ablakom előtt tanyázó *nyár-ősz / -tél-tavasz-reggeldél-este-éjszaka* / sír most az írnivalója felett", „És elalvás előtt *jókedvem, / rosszkedvem* kerekedett. Soha / ilyen szépen visszakívánkozó / őszöm *(tavaszom, telem)* nem volt". Ezek a paradigmatikus láncok képezik le nyelvileg Lászlóffy Helyzetének időbeli „sokszögűségét", s lényegében ez az elve a sajátos „térképezésnek" is, ahogyan színhelyeit meghatározza.

Ami az idő tekintetében a „*nyár-ősz, tél-tavasz*" stb.-féle szerkezet, az a térre vonatkozólag az „*itt-ott*", ámbár az utóbbi egyaránt jelenthet térés időbeli utalást: „Jövök-megyek az *itt-ott ajtó nélküli / termeiben*, könyvtárfaltól könyvtárfalig." A *Születésnap*ban viszont az *itt* és az *ott* idővonatkozású, diakronikus viszonyt fejez ki: „Látom én, felőletek nézve is látom a harcok mindenik végét, ezt a / befejezést is: ez az *itt* nektek az az *ott* lesz, ahol mégis mi vagyunk." E megfogalmazásokban az jut kifejezésre, ami Lászlóffy szemléletének lényegi sajátossága: hogy üzenete legtöbbször nem egy egyedi helyzet függvénye, mert mindig a teljesség, az Egész foglalkoztatja, s ehhez az egyedi helyzeteket kitágítva keresi a megfelelő perspektívákat. Ezért alapállása többnyire a következő:

> Hadd lássuk, ezredszer is meg tudom mondani
> pontosan: mi van a *most*nak kiszolgáltatott
> *mindenkori* világgal, hadd lássuk, mit kezd
> jelenvaló percem az egésszel.
>
> *(Mindenkori)*

Jelszava pedig:

> *Engedjétek hozzám a helyzeteket.*
>
> *(Születésnap)*

Maga a költő helyzeteinek egyikében sem „látható" pontosan, mert mindegyikben benne van ugyan és még sincs: helyzetei vannak őbenne. Csak így lehet elég perspektívája ahhoz, hogy át tudja fogni mindazt, ami a vers tér-idejét kitölti. Ezt a *Klasszikum* című költeményében fogalmazza meg: „Valahol van egy esti megvilágítás a / mindenkori égen: ott vagyok / látható, mert ott látok mindent." Ez az *ott* az egyetemes Alany, az Eszmélet nem létező, mert mindenre kiterjedő „színhelye" a versbeli Világ fölött, vagy másképpen: ez a mindenre kiterjedő „színhely" maga az emberi tudat, a szellem „légtere":

> Túlságos tájakra még álmomban se
> Kerültem el. Hová is kerültem volna!
> *Hol van még egy olyan bonyolult*
> *alakú ország, mint az ember!*
> De nem is védhetők, alig védhetők
> határai. Határai belülről
> védhetetlenek. *Kinn vagyok*
> *légterében*, szokásos utunkra keltem,
> Ikarusz, aki direkt zuhanni szállt fel.
>
> *(Óda az álomhoz)*

b. A költemény Alanya, akárcsak a Helyzet, megsokszorozódik, s ezt szintén paradigmatikus szerkezetekkel képezi le a nyelv: *magamban biztam és tebenned bíztunk és mibennünk bíznak* eleitől fogva." „Lehet — mondja a költő — írni se én írok, hiszen én hallgatózom és kinézek", de — kérdi —: „akkor ki más írhat itt szóról / szóra mindent, mert valaki szóról / szóra megőrzi, írja fel *nektek, / nekünk a világot* ezt a *megint / egyedül megélt életünk, ami a / mienk mégis*." Ez az Alanyt extenziváló grammatika egészen sajátos, a normákhoz képest „szabálytalan" formákat ölt: „Ó, *hányan vagyok, hogy itt is, ott is meg lehetne halnom, tele kell*

halni a világot!" ... És ezt az agrammatikus nyelvezetet csak a virtuális Helyzetkontextus értetheti meg:

> Néha visszajárok szellem-Európából, kő-
> Európából, kép-Európából, könyv-
> Európából, kenyér-Európából,
> csók-Európából, harc-Európából
> gyermeknek. Amilyen okos
> és nyugtalan vagyok, sajnálom a fákat,
> hogy mindig egyazon tájon állnak.

Itt már nyilvánvaló, hogy az Alany a határtalannal birkózó, annak igézetében bolyongó megszemélyesített Eszmélet, aki az őt megszemélyesítő arc esetlegességét is be tudja látni: „De miben is szoktunk különbözni ott közelről, / hétfőn, kedden, mikor van, ahonnan már / évezredek hete se kivehető! Persze / akkor *honnan van ez az estém, melyen / a folytonos nagy álomtól külön kell / elaludni?* Persze: honnan vagyok én — és / hétfőhöz, keddhez vagy az egészhez való / a szimatom, szerepem, szépségem?" Anyag és tudat egyedi találkozásainak e titkát hasonló módon faggatja különben *A hétfejű üzenet* más verseiben is: *„Ki kellene deriteni végül, jaj, hogy / kerültem így a csillagok közé, jaj, / hogy engedtek így a számok közelébe. / Végül is anyag vagyok"* (*Végül is*). Az anyag, az élet folytonossága e kérdésekre adott válaszának egyetlen bizonyossága, s az *Óda* harmonikus végkicsengésének egyik forrása ez:

> Illat az, hogy emberen kívüli is
> a világ: hogy család és szerelem után is
> tavasz tud lenni, tavasz lehet
> halál után és közben. Ó, engem, engem,
> ne az életet, soha, csak engem
> öljön meg, ami megszüntetni akar
> még valamit.

Az *Ódát* átható harmóniaélmény másik forrása az egyetemes öntudat leszármazottjaként fölfogott én konstellációja, s költőről lévén szó, a folytonosság hite az írásbeliségben. Itt tér vissza a *Költők* című vers már jelzett alapmotívuma, az a diakrón „szövetség", amely évezredek költészetében megvalósul: „Különös fickó mégis, ki nem hagy / aludni: Kínában és Egyiptomban már / kétezerötszáz éve fölösleges verseket / írkált (...) Te különös valaki-valami, / aki nem hagy ébren maradni, s / ugyanakkor vagy kétezerötszáz éve / költőget: költ... akinek hangján én / hangosan is megszólalok az írás / hómezőin végigsöprő ember-téli / szélben, férfiarc abból a mélyből, / ahol együtt lakunk a mondatok két / utcája közt, a minden éjszaka / hajnalig égő villany ablakai / mögött!..." Lenyűgöző itt a tekintet hatalmas ívét megjelenítő kép („az írás hómezőin..."), akárcsak az az egyszerűség, ahogyan a *Születésnap* hasonló evokatív mozzanatában elkerüli a nagyképűségnek még a látszatát is: „Lehet vigasz, hogy én már Goethében is elmúltam, s Dante bennem is fenyegetőzik, ezért mit számít tulajdonképpen, hogy mi történik velem. Ez a mai kaland, ez a mai veszély, ez a mai bánat már csak valakinek szól. ÉN nem én lehetek, ha ilyen személyes dolgokkal akarnak összefüggésbe hozni." Extenzivált én-jétől, az egyetemes Alanytól idegen az aktualitások esetlegessége, a partikuláris élmény; eszménye legalábbis nem a „maga-

szerű", hanem a „világszerű" lét, éppen ezért elégedetlen lénye valóságos határaival: — „Nincs elég időm világszerűen megtörténő magamra. / *Én is csak itt élek, mindig csak most vagyok bennem*" — írja jellemző grammatikával *Ez a perc* című versében is, s e határok ellen feszül az Óda „világszerű Alanya olyannyira, hogy a halottak álmát is aludni kívánná: „Én, régi ébrenlevő a mai éjszakában, / alszom most helyettetek, akik nem / tudtok már aludni a halálban, én, / mindnyájunk egyetlen biztos / olvasója a két behunyt szem / ikervetítő vásznán . . ." Hogy itt az egyetemes Alany diakrón iájáról van szó („régi ébrenlevő a mai éjszakában"), azt igazolja, hogy máskor szükségesnek látta a „látható jelen", az aktualitás kimetszését a történelemből (vö.: „egyedül vagyok, egyedül a látható jelenben, mikor már különbséget teszünk a jelenek között is, a rokonság tiszta ízei érdekében" — *Születésnap*).

c. Ahhoz, hogy e sajátos Helyzet sajátos Alanyának Üzenetét megfejtsük, értelmeznünk kell a költemény címzettjét, az „álmot". De tételezhetjük-e vajon, hogy ez a szó a versben egyértelmű? Mert ilyen szövegkörnyezetben is előfordul: „az álom, a kedves poglári elmúlás", meg ilyenben is: „EMBER a neve ennek az álomnak minden időben". Az utóbbit fogjuk tekinteni az Üzenet szempontjából lényegesnek, mert következetesen vonul végig a versen az önértelmezésnek ez a módja, a definíció lényege pedig: az EMBER az anyag álma. Ez így nem hangzik el, de bennefoglaltatik a következő sorokban:

> . . . felébredek, és
> ugyanabba a naprendszerbe omlik
> vissza anyagom, ha már ilyen nagyon
> kiváltam belőle, ilyen nagyon
> kiváltam.

Elragadó Lászlóffy „költői materializmusa"; ahogyan az anyag öntudatra ébredését s az emberi lét magány-élményét mintegy pillanatszerűen reprodukálja:

> Bizony
> becsaptak: itthagytak helytállni.
> S lélegzem, mint a kő — a kő nem
> lélegzik, lélegzem, mint a föld — — a
> föld nem lélegzik. — — Lélegzem,
> mint az — — — nem lélegzik. Lélegzem,
> mint — — — nem — —. Mennyi minden
> meghazudtol, miután egyedül reám bízta
> értelmét, — — —át, — —ét!

A Helyzetét valóságos és virtuális viszonylatokban fölmérő értelem modellje itt a behelyettesítést is megengedő szöveg, s a folytatás egyértelművé is teszi a képletet: „a nyelveim, helyzeteim s az igazaim / fordítom le minden lehetséges / helyzetkülönbség nyelvére — emberre / fordítom magam." Különös hatása van a versben annak a távlatnak, amelyet a személyes sorsvonatkozások fölött teremt az egyediségen minduntalan felülemelkedő Eszmélet horizontja. Az indításban jelzett magány és a vers egyedi helyzetre utaló más mozzanatai — például: „Elindulok a sötét / szobában, botorkálva, a bútorok / sarkának ütődöm" vagy: „hallgatózom

és kinézek, a kezem / pedig összekulcsolva az ölemben, / mint elalvó, estére fáradt gyermek, / nemlétező kisfiam szobra a két kezem" — csak annál szebbé teszik azt a magatartást, ahogyan „megpróbál állandóan emberiség maradni az egy főre kiosztott lélek" az értelem törvénykutató elszántságával legyűrve önnön esetlegességeit. Hiszen az értelem az ember színekdochéja, s a költői definícióban is helyettesítheti: az ÉRTELEM az anyag álma. A meghatározást ebben a vonatkozásban is explicitálja a vers:

Magát olyan érthetetlenül kiszolgáltató elmém, értelmem
álma, te legmerészebb a körbejáró állatvilágban, kit nem
véd már semmi, se ösztön,
se mirigy, se fájdalom, forradalom,
se félelem, csak emlék, csak
jó messze előreküldhető emlék!

S ez az „emlék" maga az írás, a vers: „ezennel elhelyezem palackom én is a parttalan üzenetben . . ." — mondja a költő.

Az *Óda* a teljességet extenzivitásában, a század ismeretanyagának fegyverzetében ostromló sajátos költői szemlélet foglalata s egyben e lehetetlent megkísértő eszmélet önreflexiója. A végtelenül sokszögű, kimeríthetetlen valóság s benne a tudat mint nem csupán rész az egészben, hanem az egészhez méltó „egész" — ez a két pólus mérkőzik egymással itt. Az extenzivitást a helyzetek, a tekintet, a nyelv sokszögűsége képezi le — a vers felszínén a heterogenitás látszatát keltve —, s ez az a vonás, ami miatt Lászlóffy lírája neoavantgarde-nak minősíthető. Térben és időben távoli helyzetei, képeinek pólusai között mély űrt hidal át mindig az olvasó tudata. Képalkotásával ugyan nem foglalkozhatunk részletesen, de íme egyetlen példa az *Ódából*: „gyertek, én meg is mutatom / a metaforáim: hogy *milyen napsütés / az eső, hogy mekkora acél / traverzek vannak minden lepkeszárny mögött.* " S jóllehet verseibe valóban „mintha egy telefonkábel teljes hozamát öntené a világ", mégis: a szédítő tér-idő-távlatok és a merész képteremtés dimenzióiban megragadott teljesség fókusza az az egyneműség, amelynek neve itt *értelem*. Szemléletét ez a filozófiai igénnyel építkező, következetes egyneműség, az értelem szigorúsága különbözteti meg az avantgardista világlátás természetétől. Ahogyan maga mondja: általa több világgá válhat a világ *„anélkül, hogy az egyetlen logika, az egyetlen értelem kapkodva veszélybe kerülne."* Ám ez a meggyőződés korántsem táplál a rációba vagy a hasznosságba vetett illúziókat, és elsősorban nem filozófia, hanem akár a visszhangtalanságot is vállaló belső szabály, erkölcsi magatartás: „Mi ez a látomás? Mi ez a kegyelem, hogy ahogy szeretném, valóban egyszerre látom mindezt, csak az idő osztja; s én ismerem ezt az időt! Istenem, kezdjél megőrizni engem. Tudok, tudok, de viszem, viszem, viszem a semmi felé. *Kiáltok Bartók-nyelven, s helyi szél viszi, repíti előttem a világ fülét*, és századvégre itt feküsznek előttünk ifjúságunk holttestei. Mit ér a költő, mikor körülötte annyi milliárd Galilei készül visszavonni a tanításait. Lelkem a kor leltári tárgya." Mint ahogy *A forradalmárok*ban belőhetetlen a távolság a puskacső és a szívek között, olyan beláthatatlan a költői üze-

net útja is a szellem légterében. Azaz: a költő úgy maradhat hű önmagához, ha vállalja azt, amit mindenkire érvényesnek tételez — hogy nem „én" csupán, hanem „utód" és „elől", tehát a folytonosság láncszeme.[8]

CS. GYIMESI ÉVA
Universitatea „Babeş-Bolyai"
Cluj-Napoca, str. Horea nr. 31

SITUAŢIILE POETICE PLURIDIMENSIONALE ÎN LIRICA LUI ALADÁR LÁSZLÓFFY

(Rezumat)

Lucrarea are drept scop, în primul rînd, analiza şi interpretarea caracterului pluridimensional al situaţiilor poetice în lirica lui László Aladár, proeminent reprezentant al primei generaţii „Forrás", şi, în al doilea rînd, demonstrarea corelaţiei între structura acestora şi stilul individual al poetului. Pornind de la o trăsătură specifică constatată în poeziile lui, şi anume caracterul extensiv în timp şi în spaţiu al situaţiilor poetice, autoarea arată corelaţia acestora cu dimensiunile universale ale subiectului poetic, dezvăluind structura constantă a situaţiilor poetice: momentul, spaţiul concret, actual, multiplicîndu-se în mai multe direcţii (orizontale şi verticale), se extinde întotdeauna la dimensiuni de timp şi de spaţiu universale, subiectul individual devenind astfel un subiect universal. Autoarea interpretează această structură pluridimensională ca un model al ideii centrale în lirica lui László. A doua parte a lucrării este o analiză a poemului „Óda az álomhoz" (Oda visării), care constituie o sinteză a acestei viziuni specifice şi totodată a stilului poetic individual prin care se modelează această viziune.

[8] Az elemzésben felhasznált verseskötetek jegyzéke: *Hangok a tereken*. Bukarest, 1962. *Színhelyek*. Bukarest, 1965. *Képeskönyv a vonalakról*. Bukarest, 1967. *Szövetségek*. Kolozsvár, 1970. *A hetvenes évek*. Bukarest, 1971. *A következő útközet*. Bukarest, 1974. *A hétfejű üzenet*. Bukarest, 1975.

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
XXII. évf. 1978. 1. szám

ROMÁN—MAGYAR IRODALMI KAPCSOLATOK KRISTÓF GYÖRGY MUNKÁSSÁGÁBAN

Kolozsvári kinevezetése után, mint az akkori egyetem egyetlen magyar professzora, rövid idő alatt Kristóf György lett a romániai magyar irodalmi élet hivatalos képviselője. Tőle várták a kezdeményezést és a megvalósítást is. Ebben a felelősségteljes munkakörben nem élhetett csak a tanításnak. Őt kérték fel az ünnepi évfordulós cikkek megírására, őt választották nem egy pályázati bizottság elnökéül, ő tárgyalt a kormány képviselőivel a magyar kultúra kérdéseiről, s ő rá várt — Bitay Árpáddal együtt — a román—magyar művelődési kapcsolatok kiépítésének feladata. Egyik 1925 januárjában közölt cikkében írja: „... félre nem ismerhető törekvés az egész romániai szellemi életre nézve: megismerni és élvezni a román irodalom lírai és epikai jeles alkotásait".[1] Ezért szorgalmazta több alkalommal is, hogy szervezzék meg a tervszerű, kölcsönös fordítások kiadását. Ez azonban nem elegendő. A román közönségben fel kell ébreszteni a magyar irodalom iránti érdeklődést, elsősorban népszerűsítő írások közreadásával.

A kölcsönös érdeklődés felkeltését kitűnően szolgálta az 1923 őszén alapított négynyelvű kolozsvári folyóirat, a Cultura, melynek főszerkesztője Sextil Puşcariu, magyar szerkesztője pedig Kristóf György volt. A szerkesztőbizottság 1923. október 17-én tartotta első ülését, s valószínűleg ott fogalmazták meg ezt a több nyelven kinyomtatott körlevelet, amelynek talán egyetlen fennmaradt magyar példányát a Kristóf-levéltár[2] őrizte meg. Íme néhány részlet a célkitűzésekből: „... A tudományos rovatban előnyt adunk a minél több olvasót érdeklő oly összefoglaló természetű tanulmányoknak, amelyek a szerző személyes kutatásainak eredményéről adnak számot. Mindenekelőtt hazai viszonyokra vonatkozó tanulmányokat közlünk. [...] Az irodalmi rovatban kiadatlan műveket nem közlünk. Ellenben keresünk megfelelő fordítókat románból magyarra és németre, s magyarból románra. Ezek számára kijelöljük a legmegfelelőbb szerzőt, verses vagy prózában írott művet. Megfelelő tért nyújtunk hazánk érdekes részeinek festői leírására, amely feltűntesse a természeti szépségeket, a népviseletet és népszokásokat stb. A kulturális élet rovat (mely francia nyelven jelenik meg) számára a tudományok valamennyi ágából keresünk munkatársakat, akik rövid szemlében számolnak be az értékesebb új könyvekről, találmányokról, zeneművészetről, kiállításokról s intézmények működéséről..."

---

[1] *Iorga magyar színpadon.* Keleti Újság, 1925. I. 3.

[2] Kristóf levéltári hagyatéka több mint 1300 levelet és kéziratot tartalmaz. Jelenleg az Állami Levéltár kolozsvár-napocai fiókja őrzi. Minden levél, amelyet a továbbiakban említünk, megtalálható e gyűjteményben.

A Cultura négy számának első részében közölt írások részletes elemzésére nem térhetünk ki: alapos tanulmányoktól kezdve évfordulós megemlékezéseken át egészen a műfordítások elé írt bevezetőig, száraz adatközlésig minden műfajú írással találkozunk. Ez az eklektikus jelleg vonatkozik a közölt munkák koncepciójára is: „az egyes cikkekben az adatszolgáltatásnál megrekedt pozitivizmustól az adatokat (a tényeket) semmibe vevő idealista szellemtörténeti konstrukciókig, irodalomszemléletben pedig a harcos Ady-ellenességtől Ady és Bartók zsenijének elismerő értékeléséig megannyi ellentmondó, néha már akkor mélyen meghaladott állásfoglalás szólalt" meg — írja Dávid Gyula.[3]

A Cultura két legjelentősebb magyar nyelvű irodalomtörténeti értekezését Kristóf György írta. Az I. számban *A nagy év* címmel hat, 1823-ban született klasszikus magyar író és költő műveinek népszerűségét, illetve utóéletét vizsgálja. A IV. számban megjelent írása, *A magyar líra mai főképviselői Erdélyben* nem annyira a magyar irodalmároknak szól, hanem inkább a román és szász érdeklődőknek nyújt kalauzt költészetünkhöz. Bár „az erdélyi magyar irodalom ma kétharmadnál nagyobb mérvben csupa líra", nem mindegy, miből fordítanak. „Elsőrangú művet kell tolmácsolni elsőrangú, reprezentatív írótól". Kristóf tehát azokat az írókat akarja jellemezni, „akiknek jelentőségét a kritika már végérvényesen megállapította". Éspedig Szabolcska Mihályt, Reményik Sándort, Áprily Lajost, Tompa Lászlót és Szombati Istvánt. A túlértékelt Szabolcska esetét kivéve Kristóf megállapításai ma is helytállóak. S mivel a költészetet fejlődésében is nyomon követte, utal arra, hogy a bemutatott öt költő csak akkor (1924-ben) jelentette az élvonalat, a többi lírikus még csak ígéret, de „úgy lehet, holnap az itt említettek elé fog kerülni".

Kristóf György magánlevelezésében egész köteget tesz ki a Culturával kapcsolatos anyag. Ezek érdekesen bizonyítják, hogy a magyar szerkesztő mennyire szívén viselte az egész folyóirat ügyét.

Az első számok megjelenése igen élénk visszhangot váltott ki. Kristófot levelek tucatjában kérték, hogy intézményeknek, közismert személyeknek tiszteletpéldányként juttassa el a Culturát. Budapesten az elismerés már nem volt ennyire egyértelmű. Császár Elemér, a konzervatív irodalomtörténetírás szaktekintélye így nyilatkozott: „A folyóirat, ugyanis, engedd meg, hogy őszintén beszéljek, itt nagyon rossz hatást tett, s magam is azok közé tartozom, akik nem tudunk vele megbékülni". A nem sokkal modernebb gondolkodású Pintér Jenő már békülékenyebb: „A Culturát megkaptam és érdeklődéssel olvastam. Helyes, hogy a magyar résznek is megvan a kellő súlya. Amit az erdélyi költőkről írtál, azt meg éppen érdeklődéssel olvastam, s mondhatom, hogy csaknem mindenben egyetértek Veled". Végül négy levél a szerkesztőségi ügyekbe enged betekinteni, éspedig a tervezett 5—6. kettős szám sorsába: augusztusban Sextil Puşcariu kéri Kristófot, hogy gyűjtse össze az októberben sajtó alá kerülő szám anyagát. Szeptember 9-én még csak egy magyar cikk jutott el Bologához *Gyarmathi Göttingában* címmel (szerzőjét nem említi), sürgősen meg kell írni a krónika rovatot, s lépjen

[3] Dávid Gyula, *Tudomány-irodalom-művészet négy nyelven*. Korunk évkönyv, 1974.

Kristóf kapcsolatba Blagával, hogy közölhessenek egy magyar—román fordítást is. November 5-én már az 5—6. számra elegendő anyaguk van, de kétes, hogy 1925-ben sikerül-e a szükséges anyagi alapot előteremteni a folyóirat számára. November 18-án pedig Bologának e szomorú levele tudatja Kristóffal, hogy még az 5—6. szám sem fog sajtó alá kerülni: „Mélyen tisztelt Professzor úr, mellékelten küldöm a Cultura 5—6. számának szánt magyar cikkeket, ezen kéréssel, hogy szíveskedjék ezeket a szerzőknek rendelkezésükre bocsátani. [...] Ezzel eltemettük szegény szép és jó Culturánkat. Nem marad más hátra, minthogy egyik a másiknak néma fájdalommal kezeinket szorítsuk."

A rövid életű Cultura mellett Kristóf román és magyar nyelvű cikkekben, tanulmányokban tett sokat azért, hogy felderítse a magyar irodalom román kapcsolatait, s ismertesse azokat a csak románul tudó közönséggel is. Első ilyen jellegű tanulmánya[4] a Román Nyelv Múzeumának közlönyében, a Dacoromaniában jelent meg. A magyarul megfogalmazott írást a Sextil Puşcariu nyelvészprofesszor vezette kollektíva valamelyik tagja fordíthatta le. Kristóf az irodalmaink közti kölcsönhatás egyik legrégebbi ismert bizonyítékát, a két román nótára írt Balassi-verset és szerzőjüket mutatja be a román közönségnek. A négyrészes tanulmány arra is kitér, hogyan viszonyulhatnak Balassi versei az eredeti népdalokhoz, s mennyire ismerhette a költő a román nyelvet. Kristóf három évvel később a román—magyar kultúrkapcsolatokat tervszerűen kiépítő nagyváradi Cele trei Crişuri című lap hasábjain (VII, 8—9. sz.) lerövidítve, népszerű formában újra közölte ezt az írást. Rendszeresen figyelemmel követte román professzortársainak tudományos munkásságát, valahányszor ezek a magyar irodalom- és művelődéstörténetet érintő tanulmányokat jelentettek meg, ő nem késett egy-egy ismertetéssel nyugtázni az írásokat. Drăgan 1926-ban Mihail Halici-ról közölt egy alapos tanulmányt a Dacoromania IV. kötetében és különlenyomatban. A tanulmányt Kristóf az Erdélyi Irodalmi Szemle 1927-es évfolyamában (408—10) ismertette. Rámutat, hogy mi volt a tudományos vélemény korábban Halici-ról, s mivel gazdagította az eddigi eredményeket ez az értekezés. Drăganról megállapítja: „már nagyon érdemes munkát végzett kivált a XVI—XVII. századra vonatkozólag, egyetemi előadásaiban is foglalkozik a magyar—román kapcsolatokkal. S miután jól ismeri a magyar irodalom történetét is, nem habozom kifejezni azt a reményemet, hogy a magyar—román filológiai kapcsolatok első rendszeres és összefoglaló monográfiáját ő fogja megírni".

Általános, elméleti jellegű megállapítással indítja Kristóf Gh. Bogdan-Duică Ion Baracról szóló monográfiájának az ismertetését:[5] „Irodalmunk, a nép- és műköltészet egyaránt a körülöttünk vagy velünk együtt élő népek közül legkiadósabban a román nép nyelvére és irodalmára hatott. E hatás kimutatása, sajnos, irodalomtudományunk elhanyagolt területei közé tartozik. Pedig érdekes és gazdag anyag várja a tárgytörténeti kutatót, a filológust, s érdekes és tanulságos szempontok megvilá-

[4] *Influenţa poeziei populare române din secolul al XVI-lea asupra lui Balassa Bálint* de G. Kristóf. Dacoromania III (1922—23), 550—60.

[5] *Magyar irodalmi hatások a román irodalomban.* Bogdan-Duica György könyve Barac Jánosról. Irodalomtörténet XXIII (1934), 75—9.

gítása a szellemtörténészt. [...] A hiány pótlása, mint maga a kérdés, érdekes és fontos. Egy egész tudós pályához méltó és érdemes feladat, melynek elvégzésére, reméljük, akad végre hivatott vállalkozó az ifjabb nemzedékből."

Szintén közvetítő szerepet vállalt Kristóf 1928-ban, amikor az Erdély egyesülésének tizedik évfordulójára kiadott *Transilvania, Banatul, Crişana, Maramureşul* című emlékalbum II. kötete részére elkészítette az erdélyi magyarok irodalmi életének utóbbi tíz esztendejét bemutató nagy tanulmányát. Már maga a tény, hogy e kötet megírásában szerepet vállalt Kristóf, figyelemre méltó. A tanulmány pedig hangvételénél és tartalmánál fogva egyik legtöbbet emlegetett munkája. Később a budapesti Irodalomtörténet című folyóiratban (1930-as évf.) és a *Kritikai szempontok az erdélyi irodalmi életben* című önálló kötetében magyar nyelven is közölte Kristóf. Az értekezés átfogó jellegű, az irodalmi élet minden egyes területére, szinte valamennyi képviselőjére kitér, nemcsak bemutat, hanem értékel is.

A tanulmány öt fejezetből áll. Az V. fejezet a *Magyar—román irodalmi kapcsolatok* címet viseli. „Ami e téren 1919 előtt történt, nem annyira a közélet cselekedete volt, mint egyesek személyes buzgóságából fakadt" — állapítja meg. Azóta „általánosnak mondható a romániai magyarságnak az a vágya, hogy meg akarja ismerni rendszeresen a román irodalom történetét s annak jelesebb alkotásait" (245). A napilapok és a folyóiratok sokat tesznek ezen a téren, de a rendszeres ismertetések megjelentetéséhez sok pénzre volna szükség. Eddig két irodalmi jellegű kötet jelent meg: Bitay Árpádtól *A román irodalom összefoglaló áttekintése* (1922) és Szőcs Gézától *Eminescu és Petőfi* (1923), valamint négy versantológia, közülük az alább bemutatott *Műfordítások román költőkből* a legrangosabb. Önálló novellaskötet- vagy regényfordítás még nem hagyta el a sajtót. „Viszonylag a legkielégítőbb az eredmény a drámák körül." Közel harminc román darabot ültettek át magyarra és adtak elő az elmúlt tíz év alatt. Kristóf egyik előremutató és élesszemű meglátásáról tanúskodik a tanulmány záró mondata (mely a román szövegváltozatból, sajnos, kimaradt): „Ehhez [az irodalmi kapcsolatok elmélyítéséhez] maguk az írók azzal járulnak hozzá, hogyha témakörükből nem zárják ki a másik nemzet fiait, azoknak költői rajzát" (147). Ezt az igényt nálunk programszerűen Kristóf vetette először papírra.

Nincs nyelvi akadálya a műélvezetnek, ha zenéről vagy festészetről van szó. Ezek nyelve közös, csak fel kell az egyes művekre hívni a figyelmet. Erre vállalkozik Kristóf, amikor a legnagyobb román festő, Nicolae Grigorescu halálának huszadik évfordulójára cikket ír a Pásztortűzbe.[6] Irodalomtörténész létére is némi joggal kalandozik a szépművészetek vidékére, hiszen azon kevesek közé tartozott Kolozsváron, akik nemcsak futólag láthatták, hanem négy és fél hétig élvezhették Grigorescu jelentős fiatalkori munkáját, az Agapia kolostor templomának freskóit. Ennyi időt töltött ugyanis minisztériumi támogatással „román szón" a kolostorban Kristóf. Csakhogy nem mindenkinek utaltak ki külön összeget nyelvtanulás céljából, sőt rendkívüli nyelvtehetsége is csak

[6] *Grigorescu*, Pásztortűz XIII (1927), 8. sz. 190—1.

egy Iorgának vagy Bitaynak volt. A legtöbben épp a szó művészetét, a szomszédos nép nyelvén írt verset nem tudták közvetlenül élvezni. Ezen segítettek a fentebb elemzett tanulmányban már említett, lassan megindúló kölcsönös fordítások. Jakabffy Elemér Magyar Kisebbségének a román és német közönség számára románul, valamint idegen nyelveken cikkeket közlő testvérlapja, a Glasul Minorităţilor 1926-ban (145—9) Kristóf *Literatura română — în limba maghiară* (Román irodalom — magyar nyelven) című érdekes írását közölte. A kolozsvári professzor arról számol be, hogy néhány hónappal korábban Al. Lapedatu vallás- és művészetügyi miniszter 30 000 lejt utalt ki az Erdélyi Irodalmi Társaságnak, hogy román írók válogatott alkotásait megfelelő magyar tolmácsolásban juttassa el az erdélyi olvasókhoz. Az EIT e cél megvalósítására háromtagú bizottságot választott. Bitay Árpád, Kádár Imre és Kristóf György vállalják ezt a felelősségteljes feladatot, annál is inkább, mert bíznak benne, hogy a művészet közelebb hozza majd egymáshoz a nemzetiségeket. Kristóf ezután a bizottság terveit ismerteti. A már említett összegből egy 5—6 íves lírai antológiát állítanának össze, elsősorban a különböző lapokban és folyóiratokban megjelent fordításokból válogatva. A továbbiakban egy tízkötetes sorozatot hoznának ki Goga, Agîrbiceanu, Iorga, Caragiale, Brătescu-Voinești, Minulescu, Sadoveanu, Coşbuc és mások műveinek fordításaival. Végül pedig egy Olcsó könyvtár-szerű sorozatot indítanának be román szerzők magyar és magyar szerzők román nyelvű kiadására. Mindezekhez azonban százezrekre volna szükség. A szépirodalom után rátérhetnének a tudományos értékek cseréjére, a *Mauriciu Jókai*hoz hasonló monográfiák kölcsönös elkészítésére stb. stb.

Hanem a szerény kis antológia mégis elkészült. 1928. február 2-án „Napokban jelenik meg a Minerva könyvnyomda ízléses kiállításában" lapalji jegyzettel a Keleti Újság közölte a *Műfordítások román költőkből* című kötet Kristóf György írta előszavát. Ebből többek között megtudjuk, „hogy a bizottság munkálata közben éppen hivatalos helyről olyan tervet közöltek a társasággal, amely antológia helyett gazdag és tervszerűen összeállított nagyobb sorozat közrebocsátásával biztatott", s ezért váratott magára két évet a kötet. Az antológia — mely minden korábbi román-magyar fordításkötetnél többet nyújt, szűk terjedelme, többféle rendeltetése miatt nem lehet tökéletes, bár „Bitay széleskörű tájékozottsága és helyes érzéke a lehetetlent is megpróbálta". Az EIT reméli, „hogy a gyűjtemény kedves és szükséges olvasmány leend az irodalom közönségének, hasznos és szükséges segédkönyve az iskolai tanításnak".

Bitay Árpád a kisformátumú antológiába négy népköltészeti alkotást és huszonnégy költő hetvenkét versét vette fel. A tizenhat fordító közül Pálffi Márton, Petre Dulfu, Kis Piroska, Iosif Vulcan, Révai Károly (a régebbi költők tolmácsolói), Áprily Lajos, Keresztúri Sándor, Fekete Tivadar (újabb költők), Ács Károly és Kádár Imre (népköltészet) neve érdemel említést. E fordításokat Bitay vagy megjelent kötetekből, vagy irodalmi folyóiratok és napilapok hasábjairól gyűjtötte össze. Mégis elmondhatjuk, hogy a legtöbb fordítás eléggé színvonalas, méltó a tolmácsolt költőhöz. Bitay arányérzékét dicséri az, ahogyan a versek számával érzékelteti a költő nagyságát, fontosságát is: így Eminescutól

tizenhat, Coşbuctól tizennégy, Alecsandritól pedig kilenc verset közöl, Vlahuţă és Blaga négy-négy, a többiek egy-két verssel szerepelnek. Az antológiába felvett költőknek több mint fele akkor kortársnak számított, a legtöbbjük idővel klasszikussá nőtte ki magát. A szerkesztő azonban nem maradt meg az eredeti keretek között, s az epikai művekből is válogatott (népballada, Alecsandri, Vlahuţă, Coşbuc néhány verse). Így viszont hiányolnunk kell, hogy az antológiába nem kerültek be olyan jelentős költők, legalább egy-egy verssel, mint Grigore Alexandrescu, Duiliu Zamfirescu, George Topîrceanu, George Bacovia stb. Feltehetően e költők műveiből nem állott megfelelő kész fordítás a szerkesztő rendelkezésére.

Az EIT fenti kiadványa mellett a napisajtóban és a folyóiratok hasábjain közreadott műfordításaikat többen önálló kötetbe gyűjtve jelentették meg hangzatos címmel (Szerelmes kert, Átültetett virágok stb.). 1934-ben egy szokatlan, rendkívül jelentősnek tűnő kiadványról emlékeztek meg az újságok és folyóiratok. Az Új Erdélyi Könyvek sorozat első köteteként Kibédi Sándor fordításában megjelentek „Mihail Eminescu összes költeményei". Az első ismertetések[7] ujjongó és elragadtatott hangúak voltak, Kovács József úgy találta, hogy „Kibédi fordítása a pontos, fegyelmezett és lelkiismeretes fordítások iskolapéldája", „Eminescut hiánytalanul és csorba nélkül" szólaltatja meg. Korvin Sándor szintén osztotta ezt a véleményt. A fordítások elmélyültebb filológiai vizsgálata alapján Makkai László a Pásztortűzben és az Erdélyi Helikonban, Gáldi László a Vasárnapban, Kristóf György pedig az Erdélyi Múzeumban megállapították,[8] hogy bármilyen örömet keltő is a „teljes" Eminescu-fordítás, minőségileg nem méltó a nagy román költőhöz.

Kristóf tanulmánya az *Eminescu Mihály költeményei* címet viseli, s alapos dokumentáció alapján, nagy ügyszeretettel megírt, különlenyomatban is kiadott munka. A nagy román költő életének és művészetének bemutatása után megállapítja, hogy a kötet nem tartalmazza az összes verset, a költemények sorrendje teljesen véletlenszerű, a fordítások minősége „az elemi színvonalon is alul marad". Ennek bizonyítására a tartalmi és formai hűség elleni hibák tárházát sorakoztatja fel. A tanulmány valósággal meglepi az olvasót: Kristóf, a magyar irodalomtörténész mennyire ismeri Eminescut és a román költészetet. Tucatjával idézi a szakirodalmat, a kortársak nevét, véleményét. Talán úgy érezzük, hogy kár egy ilyen szép, ihletett Eminescu-portré után — ekkora apparátussal — egy fordításkötetet kipellengérezni.

Ugyancsak 1934-ben jelent meg *Az ember tragédiájának* teljes román fordítása. Octavian Goga azonban mesteri munkát végzett — egyöntetűen állapította ezt meg mind a román, mind a magyar kritika. A tolmácsolást ezúttal is Gáldi László és Kristóf György vetette össze a legrészleteseb-

[7] Kováts József dr., *A magyar Eminescu*. Ellenzék XII (1934), 2; Korvin Sándor: *Eminescu költeményei magyarul*. Korunk 1934/11 sz. 849—51.

[8] Makkai László, *Mihail Eminescu összes költeményei*. Pásztortűz XX (1934), 491 és *ua*. Erdélyi Helikon VIII (1935), 71—2.; Dr. Gáldi László, *A magyar Eminescu*. Vasárnap 1935. I. 20. 33—5.; Dr. Kristóf György, *Eminescu Mihály költeményei*. Erdélyi Múzeum VI (1935), 13—31.

ben az eredetivel.[9] Kristóf tanulmánya a budapesti Irodalomtörténet hasábjain került nyilvánosságra. Bevezetőben az eddigi magyar-román műfordításokat jellemzi, majd megállapítja, hogy Goga munkája minden eddigi tolmácsolást felülmúl: „Az ember tragédiájának román fordítása egy hivatott költőművésznek, Goga Octaviannak lelkiismeretes, nagy tárgyszeretettel, hűséggel és a román költői nyelv teljes művészetével véghezvitt, befejezett és nagyon értékes, maradandó hatású munkája."

A Petőfi-centenáriumra 1923-ban Iosif Popovici bukaresti egyetemi tanár, a budapesti egyetem volt magántanára írt egy 27 lapos kis román nyelvű könyvecskét. Kristóf a Pásztortűz hasábjain (XI. évf. II. köt.) ismertette a kiadványt. Jókai születésének századik évfordulójára már Kristóf is tudatosan készült: öt cikket és három könyvet írt Jókairól.[10] Magyar nyelvű kismonográfiája, *Jókai Mór élete és művei*, szerényen egyetlen célt tűz maga elé: „rövid összefoglalásban előadni azt a legkevesebbet, amit a Jókai életéről és művészetéről tudni kell" (6). Erre meg azért van szükség, mert a korábbi Jókai-életrajzok, monográfiák már mind elfogytak, az újak közül pedig kevés fog eljutni az erdélyi közönséghez. „Bár saját felfogásom mindenütt érvényesítettem, sem eredetiségre, sem mélyrehatóbb irodalomtörténeti és esztétikai értékelésre nem törekedtem" — olvashatjuk az előszóban (5). A másik Kristóf-kötet anyaga először a Pásztortűz oldalain jelent meg kilenc folytatásban, majd önálló kötetben: *Jókai napjai Erdélyben*. Ez a 134 lapos könyv már eredeti kutatásokon alapul, s a Jókai-irodalom alapvető, úttörő munkának tekinti. Kristóf harmadik Jókairól szóló műve részben az előbbi kettő anyagát ötvözi, részben új adatokat is szolgáltat: *Mauriciu Jókai. Biografie şi caracterizare cu prilejul aniversării de o sută de ani de la naşterea lui*. Ez az első magyar íróról írt román nyelvű monográfia, de nem teljesen előzmény nélkül. Kristóf még január 11-én egész oldalas cikket közölt a Keleti Újságban *A románság Jókai műveiben* címmel, s ebben, bár röviden, Jókai műveinek mindazon román vonatkozásaira utalt, amelyeket a könyvben részletesen kifejt. Itt teszi ezt a két alapvető elvi fontosságú megállapítását: „Jókai viszi bele először az egyetemes magyar irodalomba Erdély etnográfiai egységeit, a székelyt és a magyart, a románt és szászokat egyaránt", „az meg éppen bizonyosság, hogy a hang, a stílus, ahogy a románságról beszél, a rajz alapszíne mindig rokonszenves". Úgyhogy nem véletlenül írta július 9-én a Keleti Újság a kötet VIII. fejezete magyar nyelvű előzetes közlésének bevezetőjében: „A [január 11-i] cikk élénk visszhangot keltett úgy a magyar, mint a román sajtóban és irodalmi világban. Ennek alapján Lapedatu művészeti mi-

[9] Gáldi László, *Jegyzetek Goga Madách-fordításáról*. Vasárnap 1935. II. 6.; Kristóf György, *Az ember tragédiája — román nyelven*. Irodalomtörténet XXIV (1935), 69—71.

[10] *Jókai Mór élete és művei*. Születésének századik évfordulója alkalmából összeállította Dr. Kristóf György. Cluj—Kolozsvár, 1925. 104 l.; Dr. Kristóf György, *Jókai napjai Erdélyben*. Cluj—Kolozsvár, 1925. 134 l.; *Mauriciu Jókai. Biografie şi caracterizare cu prilejul aniversării de o sută de ani de la naşterea lui*. Din încredinţarea şi cu sprijinul Ministerului Artelor şi al Cultelor de Dr. Gheorghe Kristóf [...]. Traducere de: Dr. Árpád Bitay [...], Cluj, [1925]. 144 l. Ugyancsak az ő összeállításában jelent meg a Magyar Nép Könyvtára 7. kötete: *Bokréta Jókai Mór műveiből*. Kolozsvár, 1925. 112 l.

niszter megbízta dr. Kristóf professzort, hogy írja meg a román közönség számára Jókai élet- és jellemrajzát. [...] A mű, mely függelékül néhány Jókai-novellát is hoz román fordításban, mintegy 10 ívnyi terjedelemben, a napokban hagyja el a sajtót..."

A könyv tíz fejezetben vázolja Jókai életútját, művészetét és jelentőségét. A függelékben öt Jókai-novella olvasható román fordításban. Ha a fejezetcímeket és a szöveget összehasonlítjuk a magyar kiadással, könnyen észrevehetjük, hogy a román kötet a magyar átdolgozott és bővített változata. Máskülönben a szerző leszögezi: „Sem az életrajz, sem a jellemzés nem több mint az eddig összegyűjtött és feldolgozott anyag rövidített és sűrített kivonata. [...] Valamelyes eredetiségre csak A románság Jókai műveiben című rész tart igényt. Szeretnők, ha a helyi jelleg kidomborítása — az általános jellemzés keretein belül — az azonos államban, ugyanazon földön élő románok és magyarok közös kulturális érdekeit, lelki barátságát szolgálná" (16). Az előbbi idézetet figyelembe véve nem tartjuk sem érdemesnek, sem helyénvalónak itt fejezetről fejezetre követni az egész mű gondolatmenetét. A 115 lapos monográfiából egy 11 lapos fejezetet (VII. fejezet) szán a cikkek, drámák, novellák és regények bemutatására. Itt a legfontosabb regényeket 10—20 sorban elintézi, inkább témájukról szól, a bemutatott korról, néhol a rövid cselekményt is elmeséli. A művek elemzésével, Jókai írásművészetének bemutatásával a monográfia adósunk marad.

Mi az, ami Kristóf könyvét mégis értékessé teszi? Elsősorban a „tálalás", valamint a román vonatkozások. A magyar változat irodalmi alapismeretekre épít, ebben a kötetben viszont Kristóf mindent megmagyaráz. Érvényes ez főleg a politikai viszonyokra, a 48-as forradalomra, az abszolutizmusra és az irodalmi életre. Széles világirodalmi hátteret is állít az egyes fejezetek mögé, mindezeket pedig lépten-nyomon kiegészítik a román irodalmi párhuzamok, a román történelmi-politikai eseményekre történő utalások. Ács Károly nevénél rögtön említi, hogy a román népköltészetet tolmácsolta (28), az 1848-as eseményeknél kitér Bolliac és Bălcescu tárgyalási készségére, s arra, hogy Bécs a „divide et impera" elvének megfelelően testvérharcot szított a nemzetiségek között (41—2), idézi Jókai 1861-es parlamenti beszédét: „a magyar nép semmilyen felsőbbségi vagy alárendeltségi viszonyt sem ismer el egyetlen néppel, egyetlen nemzettel vagy felekezettel szemben sem, mindenkit egyformán akar részesíteni alkotmánya előnyeiből" (53). A VIII. fejezet pedig sorjában veszi a Bárdi család, az Érc leány, Erdély aranykora, Törökvilág Magyarországon, Jordáki feje, Bojár leánya, Szegény gazdagok, Egy az isten című művek román szereplőit, román vonatkozású részleteit, s rámutat, hogy Jókai mindegyikben szimpátiával szól a románokról. A fejezet második része arra keres választ, honnan ismeri Jókai a román népet és az erdélyi tájakat. A válasz megadásához a *Jókai napjai Erdélyben* című kötet adatait sűríti össze, bemutatva, hogy mikor, kivel és hol fordult meg a nagy regényíró románlakta vidékein. Majd a More patrióból idéz: „A román nép közszellemében nem ellensége semmiféle szomszédjának, legkevésbé a magyarnak; a román köznép engedelmes, munkás, kevéssel megelégedő, könnyen barátkozó." A fejezetet Kristóf felszólítással és bibliográfiával zárja: Olvassa a román közönség Jókait! De

hogyan? Különböző folyóiratokban 25 románra fordított novellát sikerült összeszámlálnia, három külön füzetecskében még kilenc rövid elbeszélése jelent meg a magyar regényírónak. 1925-ben egyetlen regényének sem volt román fordítása!

Kristóf román nyelvű Jókai-könyve a korabeli közönségből és a szakkörökben is kedvező visszhangot váltott ki. Általában arra utalnak, hogy a kötet elérte célját, egy meglehetősen teljes Jókai-portrét nyújt a magyar irodalmat egyáltalán nem ismerő olvasónak is. A Pásztortűz (XI. évf. 397—8) mint politikai gesztust üdvözli a kötet megjelenését. „Kristóf György könyve, kiegészítve Bitay Árpád Jókai-fordításaival, egy újabb lépés az egyazon hazában élő, de különböző nemzetiségű lakosok összhangja, kölcsönös lelki ismeretsége felé" — állapítja meg Teofil Bugnariu.[11]

Az 1925-ben megjelent Pásztortűz almanach magyar-román művelődési kapcsolatokat bemutató írásában Bitay Árpád a témakörbe vágó kevés tanulmány és ismertetés felsorolása után megállapítja, hogy „a román irodalom és történelem ismeretével is megírt, szépen illusztrált, kimerítő, szemelvényekkel kísért román nyelvű magyar irodalomtörténetre" volna szükség. Kristóf György és Bitay Árpád összefogásával — tíz évvel az első javaslat után — elkészült a magyar nyelv és irodalom román kézikönyve: *Istoria limbii şi literaturii maghiare de Gheorghe Kristóf, profesor la Universitatea din Cluj. Traducere de Árpád Bitay, profesor la Seminarul Teologic din Alba-Iulia.* Minerva, Cluj, 1934.

A rövid előszó megjelöli a könyv célját: általános képet nyújtani a magyar nyelvet nem ismerő románoknak a magyar nyelv és irodalom történetéről. Ez csak az első lépés, az irodalmi művek jó fordításai még hiányoznak. Márpedig: „Két nép, akárcsak két ember között csak közvetlen szellemi és lelki érintkezés útján alakulhat ki barátsági kapcsolat és építő együttműködés. Az ész és a szív mindkét oldalon erre vár" (12). Kristóf előrebocsátja: könyve nem kifejezetten tudományos munka, inkább nevelő jellegű összefoglalás, amely az irodalomtörténetírás immár megállapodott eredményeit tolmácsolja, azt a minimális ismeretanyagot, amely egy művelt ember érdeklődésére számot tarthat (4).

A könyv két, eléggé különálló részből áll. Az első 28 lap a magyar nyelv eredetét, történelmi fejlődését és jelenlegi állapotát vizsgálja négy részben. A hátralevő nem egészen 200 lapon az irodalomtörténet kerül bemutatásra. Az akkoriban elterjedt gyakorlat szerint Kristóf a magyar irodalom történetét nyolc korszakra osztja fel. A kötetet Epilógus és bibliográfia zárja, ebben nyelvek szerint csoportosítva a magyar, latin, német, angol, francia, olasz, finn és román nyelvű magyar irodalomtörténeti szintézisekről nyerhetünk tájékoztatást. Az egész mű használhatóságát nagymértékben megkönnyíti a Bitay Árpád összeállította betűrendes név- és címmutató.

A könyv a korabeli irodalmi életben óriási visszhangot váltott ki. A legtöbb hazai és magyarországi lap, folyóirat ismertette, bírálatot közölt róla. Már maga a tett is elismerésre méltó: „Ez a magyar irodalomtörté-

[11] Teofil Bugnariu, *Mauriciu Jókai.* Cosînzana IX (1925), 397—8.

net minden szempontból kitűnő" — állapítja meg Nicolae Iorga.[12] „A szerző a legkitűnőbb források és saját kutatásai felhasználásával, tömör összefoglalásban, tudós tárgyilagossággal ismerteti a fejlődést szemléltető mozzanatokat. Értékelésében és a különböző irányok meg kapcsolatok bemutatásában a körülményekhez igazodó mérsékletet tartva, munkája bizonnyal sikerrel fogja szolgálni a kitűzött célt." (Benkő Gáspár); „A mű nagy jelentősége vitán felül áll, lévén első kísérlet arra, hogy az érdeklődő román rétegek saját anyanyelvükön megtalálják azt a vezérfonalat, mely őket a magyar lélek és gondolkozásmód megértéséhez közelebb viszi az alkotó géniusz műveinek és életkörülményeinek ismertetésén keresztül" (Ellenzék); „Mindazok, akik az ugyanazon területen együttélő nemzetek kölcsönös megismeréséért dolgoznak, hazafias munkát végeznek. Az Ön értékes könyve egy nagy űrt tölt be (*Dr. Ioan Grințescu profesor universitar* névjegykártyára írt sorokból).

A tartalmi vonatkozásokhoz már kevesebben szóltak hozzá, az élesebb szemű, alaposabb bírálók bonckés alá vették legtöbb fejezetét. Kristóf vállalkozásának szokatlan buktatói voltak, s ezért a könyvet sem lehetett az irodalomtörténetírás szokásos mércéjével mérni. Kristófnak „ki kellett tapintania a mégis lappangó támaszpontokat" (Berde Mária). Többek között ezzel magyarázható az, hogy nem kerülhetett sor műelemzésre, főleg az irodalomtörténeti korszakok, belső küzdelmek, történelmi-politikai körülmények felvázolására kellett hangsúlyt fektetni, ezeken belül pedig az egyes írói pályák kerültek előtérbe, nem annyira maguk az alkotások. Bár Kristóf esztétikával is foglalkozott, e kötetben a történész mindig elnyomja az esztétát, egy-két jelzővel intézi el a műveket, sokszor írókat is, s maguk az irodalmi áramlatok, ízlések legfeljebb csak megemlíttetnek. Hasonlóképpen a román közönségre való tekintettel Kristóf állandóan utal az egyes művek külföldi „karrierjére". Számadatokkal illusztrálja, hogy hány nyelvre fordítottak le egy-egy művet, hányszor adtak elő valamely szindarabot. Ugyancsak a kapcsolatkeresést szolgálja Kristófnak az a törekvése, hogy lépten-nyomon a legkisebb fellelhető magyar-román irodalmi kapcsolatra is fényt derítsen. Ezen a téren úttörő, s egészében véve máig is páratlan munkát végzett. Így megemlíti, hogy a román népköltészet hatott Balassira, a reformáció jótékonyan befolyásolta az erdélyi román irodalmat, a kurucokat a románok is támogatták (sőt vannak román kuruc dalok), Mikes milyen szépen ír Moldváról, Barcsay Ábrahám verset írt a román lakodalmakról, Ion Barac Enyeden tanult és magyarból fordított. Néhol Bitay eredményeire is hivatkozik (Széchenyi kapcsolata a románokkal). S ide sorolhatjuk azt a tényt is, hogy a kötet végén külön fejezet foglalkozik az erdélyi dráma- és regényírókkal.

---

[12] A kötetről szóló következő bírálatokból idézünk: N. Iorga, *Gheorghe Kristóf: Istoria limbii şi literaturii maghiare.* Cluj, 1934. Revista Istorică XX (1934), 271—2.; Benkő Gáspár, *Istoria limbii şi literaturii maghiare de Gheorghe Kristóf, profesor la Universitatea din Cluj.* Irodalomtörténet XXIII (1934), 214—6.; sz. f., *Jegyzetek egy román nyelven megjelent magyar irodalomtörténethez.* Ellenzék 1934. XII. 4.; Vita Zsigmond, *Magyar irodalomtörténet románul.* Pásztortűz XX (1934), 432—3.; R. Berde Mária, *Kristóf György: Istoria limbii şi literaturii maghiare.* Protestáns Szemle XLIII (1934), 458—61.

A könyv nyelvészeti fejezete aránylag rövid, tömör, nagyjából a kor színvonalán áll. Bár Vita Zsigmond a „tudományos aprólékosság" vádját hozza fel ellene, ezt a fejezetet a tudományos anyag mennyiségét és a kialakított összképet tekintve nehezen lehetett volna esszéisztikusan megírni. „A magyar nyelv történetének rövid összefoglalása igazán mesteri: biztos szintézis, különösen az ősi finnugor dolgok összefoglalása" — állapítja meg levelében Gáldi László, majd néhány tárgyi kérdésben (főleg szóetimológiában) helyesbíti Kristófot, illetve kiegészíti adatait.

A könyv második, irodalomtörténeti egységét koncepciója, tudományos színvonala szempontjából két, elég élesen elhatárolható részre kell osztanunk. Az első rész az I—VII. fejezeteket foglalja magába, s anyagát „Kristóf úgy vette fel, amint az kanonizált arculatával a művelt magyarság tett-vérré avató köztudatává lett. Ez az irodalomtörténeti klaszszikum jóhiszemű tévedéseivel, hiányaival és hozzáköltéseivel nemzedékek kialakítása által az érzelmek és meggyőződések világában bizonyos valósággá jegecült, különösen azáltal, hogy e legendákból húsunkba-vérünkbe átszivárgott művészi alkotások születtek." (Berde Mária) Éppen ezért e részt nem érdemes külön elemeznünk. A régi irodalom bemutatása általában rövidre fogott, a hangsúly a XIX. századra esik, ugyanis ezt a kort vallotta Kristóf szakterületének. Itt dolgozta be a szövegbe például Vörösmarty Szép Ilonkájának és Fadrusz Mátyás-szobrának rokonságára, valamint Az ember tragédiájának értelmezésére vonatkozó megállapításait.

Ama bizonyos második rész, a VIII. fejezet, *A mai magyar irodalom* címet viseli. 45 lapon az Arany János halálát követő kor irodalmát és a XX. századi írókat elemzi. Már a megelőző fejezetekben is Krsitóf egy-egy megállapítása, értelmezése előre vetíti a modern irodalomról vallott felfogását. Vajda még csak „különös, furcsa" egyéniség, Adyék előfutára; Tolnai írói egyénisége kifejezetten „kellemetlen". A XX. századi irodalomról Kristóf véleménye egyenesen lesújtó. A költők egy része a „l'art pour l'art" elvet tette magáévá, elefántcsonttoronyba zárkózott, s mit sem törődött a társadalom égető kérdéseivel. A fiatalabb generáció minden kritika nélkül csodálta, átvette és utánozta a nyugati, az „új" költészeti irányzatokat. Etikai tartás nélkül a csúnyát, a romlottat is értékesnek, kívánatosnak tüntették fel. Itt Kristóf Goga megállapításaira hivatkozik, s rámutat, hogy ugyanebben az időben a román irodalomban nem internacionalizmus, hanem tüzes nemzeti szellem uralkodott. De kijut a megrovásból a „konzervatív tradicionalista" irodalomnak is, mert az nem volt elég elasztikus, fogékony az új iránt, nem ismerte fel például a kor legnagyobb magyar költőjében, Adyban sem a tehetséget, s valósággal elűzte magától. Érdekes megjegyeznünk, hogy Kristóf Ady zsenialitását szinte fenntartás nélkül elismeri: „rövidesen eljön az idő . . . , amikor Adyt értékének megfelelően a nemzeti líra legnagyobbjai közé iktatják" (191). Ady „egy csillogó tehetség . . . , aki nyelvi teremtőerejével egy olyan új iskolát hozott létre, amelynek vonzóereje és hatása általános" (195). A XX. század magyar irodalmában Kristóf már nem tud tájékozódni. Konzervatív koordináta-rendszere a századfordulóig használhatónak bizonyult, itt azonban, mivel ez a rendszer nem alkalmazható, kuszaságot, ellentmondásokat találunk. A modern szellemű irodalom ál-

talában destruktív, de Adyt, Babitsot, Kosztolányit megpróbálja kimenteni a mocsárból, elsüllyeszti viszont Kiss Józsefet, Komjáthy Jenőt, sőt Juhász Gyulát is. Igaza van Berde Máriának: „Kristóf addig az óráig latolgatja a jelenségeket, mely íróasztalánál éri. Igaz, a legújabb irodalomban nem tükrözi az írók tehetség- és jelentőségbeli rangsorozatát..."

Kristóf román nyelvű magyar irodalomtörténete minden hibája ellenére is jelentős, maradandó alkotás. Mind a mai napig az egyetlen románul megjelent magyar irodalomtörténet. A munka nagyságát, nehézségét az is jellemzi, hogy a szerző akkor írta, amikor még a magyar irodalom alig néhány — nem is legfontosabb — alkotását fordították le románra (talán ezért sem került sor részletek idézésére, a lírai versek elemzésére), s amikor még a XX. századi magyar irodalomról sem alakult ki egy higgadt, objektív értékelés. Az adott lehetőségek közül Kristóf a konzervatív álláspontot fogadta el.

1935 körül Kristóf tevékenysége érezhetően megcsappant, kevesebb írást jelentetett meg, s azoknak is nagyrésze nem közéleti, hanem magyar irodalomtörténeti jellegű. Az irodalmi kapcsolatok kiépítésén elsősorban 1923 és 1935 között dolgozott.

Berde Mária — már idézett cikkében — megírta, hogy a két világháború közötti időszakban Ion Chinezu, Bitay Árpád és Kristóf György művelték tervszerűen a román—magyar kultúrcserét. Kristóf szerint meg Bitay „ama bizonyos és sokat emlegetett megértésnek egyik legelső, fáradhatatlanul kitartó, nagy tudományú, önzetlen munkása volt. Olykor csak szegecselt, de máskor gerendát illesztett a hídba; mikor, s ahogy a szükség kívánta".[13] Vonatkozhatnak e sorok Kristóf Györgyre is, aki Bitayval együtt rakta le ama bizonyos híd első tartóoszlopait, ma is meglevő szilárd gerendáit.

GAAL GYÖRGY
Cluj-Napoca, str. 23 August nr. 29

LEGĂTURI LITERARE ROMÂNO—MAGHIARE ÎN ACTIVITATEA LUI GYÖRGY KRISTÓF

(Rezumat)

În calitatea sa de profesor de limbă şi literatură maghiară al universităţii clujene în perioada interbelică, recunoscut de autorităţile vremii drept reprezentant oficial al vieţii literare maghiare din România, György Kristóf a îndeplinit un rol important — mai cu seamă între anii 1923—1935 — în cultivarea legăturilor literare româno—maghiare. Studiul de faţă abordează tocmai acest aspect al activităţii lui György Kristóf, valorificînd documentele păstrate în arhiva personală a profesorului, precum şi bogata bibliografie românо—maghiară a scrierilor sale publicate în diferite periodice şi volume, printre care o monografie consacrată lui *Mauriciu Jókai* (1925) şi un compendiu intitulat *Istoria limbii şi literaturii maghiare (1934)*.

[13] *Bitay Árpád emléke.* Keleti Újság 1937. XII. 2.

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
XXII. évf. 1978. 1. szám

A SZABAD FÜGGŐ BESZÉD MINT KOMMUNIKÁCIÓELMÉLETI MODELL

1. Általános kommunikációelméleti modell szerint a feladó és a címzett között bármely üzenetet csatorna közvetít. Irodalmi szöveg leegyszerűsített kommunikációs modelljének esetében a feladó=író, a címzett=olvasó, a csatorna pedig az írói közlési mód. Az üzenet kodifikálása szempontjából a szabad függő beszéd (SzFB) sajátos képletet mutat.

1.1. A szakirodalomban honos meghatározás szerint a SzFB lényege az, hogy az üzenet feladója nem azonosítható egyértelműen, lehet a szerző, de lehet a szereplő is. Ez a kettősség azzal a következménnyel jár, mondja Herczeg Gyula, hogy a SzFB-be „foglalt mondanivaló helyenként nem a szereplő, nem is az író, hanem a szereplővel azonosuló (vagy esetleg az írót helyettesítő) szélesebb emberi közösség véleményeként jelentkezhet. A szabad függő beszéd, mint mondtuk, nem köthető határozottan sem az íróhoz, sem a szereplőhöz; ez a nem egyértelmű kapcsolás teremti meg annak a lehetőségét, hogy „communis opinio"-ként álljon, és a szereplő véleménye helyett a szereplővel azonosuló nagyobb közösség hangjaként tűnjék fel, vagyis úgy, mintha a benne foglalt mondanivaló egy időben volna nézete a szereplőnek és annak a közösségnek, amelyben a szereplő él, amelyikhez tartozik".[1]

A fenti gondolat menetéből az következik, hogy ha vitatjuk a feladó személyét (vagy ha „kettős" feladóval számolunk), az üzenetet is legalább kétféleképpen dekódolhatjuk: vagy az írónak vagy a szereplőnek tulajdonítjuk a kérdéses szövegrészt, és ettől függően az üzenet objektív (azaz írói magatartást tükröző), illetőleg szubjektív (szereplőre jellemző) jellege kerül előtérbe.[2]

Az idézet másik kitétele az író/szereplő síkjába nem tartozó közlést közvéleménynek minősíti. Az író és a szereplő síkján kívül — vagy éppen ezek helyett — e g y e t l e n átfogó elbeszélő síknak, a k ö z v é l e m é n y síkjának a feltételezése túlontúl leegyszerűsíti a SzFB-ben rejlő elbeszéléstechnikai lehetőségeket. Ezért a SzFB-ben továbbított üzenet feladójának értelmezése tüzetes elbeszéléstechnikai és kommunikációelméleti vizsgálódást igényel.

1.2. Prózai irodalmi műalkotásban az író és a szereplő személyén kívül számolnunk kell egy vagy több mesélő (narrátor) jelenlétével. Nem hagyható figyelmen kívül az az elbeszéléstechnikai törvényszerűség sem,

---

[1] Herczeg Gyula, *Móricz Zsigmond stílusa*. Stilisztikai tanulmányok, Budapest, 1961. 255.

[2] Murvai Olga, *Problema subiectivității și obiectivității în stilul indirect liber*. Colocviu de poetică și stilistică. 19—20 decembrie 1974. Elhangzott előadás.

hogy az író nem azonos szükségszerűen a narrátorral. Még függő beszédben is az elbeszélés alapvető konfigurációja az író-narrátor-szereplő viszony, az ti., hogy az író átadja a szót *x* mesélőnek, hogy *y* szereplőről, valamilyen eseményről környezetről stb. beszámoljon. Az üzenet feladójának leírásakor azonban el kell választanunk az író síkját az egy vagy több narrátor síkjától. Ha pedig az író-narrátor-szereplő viszont az üzenet kommunikációs modelljének címzettje, vagyis az olvasó szempontjából értelmezzük, világos lesz, hogy a SzFB jobban számít az olvasó „aktív közreműködésére", mint bármely más közlésforma. Ha az olvasó a számára kitűzött szemiotikai feladatok közül a jel funkcióit választja, egyúttal az üzenet továbbításának a feltételét is módosítja. Ezért indokolt, hogy a közlési folyamat elemzésekor figyelmet szenteljünk az olvasó síkjának is.

2. A közlési folyamat vizsgálata nem egyszerűsíthető le a közlésben résztvevő összetevők egyenkénti és elszigetelt tanulmányozására, hiszen az üzenetközvetítés lényegét tekintve olyan rendszer, amely a hírforrás és az üzenet, hírforrás és vevő, üzenet és vevő közti kapcsolatból áll össze. A közlési technika feltárása lényegében a közlési folyamat alkotóelemei közti viszony tisztázását kell, hogy jelentse, más szóval az üzenetvivő csatorna (a kódrendszer) működését kellene bemutatnia.

2.1. *Az író-narrátor-üzenet kapcsolata a SzFB-ben*

Az epikus magatartás minden narráció természetes velejárója, az epika állandó, változatlan, invariáns funkciója, és ennek a variánsai az epikus témához való hozzáállás, az előadás módja és az előadás megszerkesztése szerint a különböző írói közlésmódok: az egyenes, a függő és a SzFB. Az epikus magatartás nem jelenti az eseményekben való részvételt, és nem merül ki a narrátor és az elbeszélés tárgya közti konkrét kapcsolatban sem, hanem sokkal inkább az a mód, ahogyan az író epikusként alkot. Az epikus magatartás a jelen esetben azt jelenti, hogy az író tiszteletben tart egyfajta előadási modellt, a SzFB-t.

A szerző irányítja a szerkesztés technikáját, és ő választja meg, ő dönti el a narrátor magatartását. A mesélő tulajdonképpen a szituáció rabja, aki „véletlenül" (valójában a szerzőtől nyert joga szerint) jelen van az eseményeknél, és (egyidejűleg vagy utólag) elmondja, amit látott, hallott, tapasztalt. Ily módon a mesélő hatáskörébe tartozik az, hogy hogyan értékeli az eseményeket, milyen az eseményekhez (az elbeszélés tárgyához) való hozzáállása, továbbá az, hogy az események (esetenként a szereplők beszéde, gondolatai, táj- és jellemrajz stb.) előadására éppen SzFB-t és nem más közlésformát választ. A mesélő előadási technikája tulajdonképpen egyik összetevője a narráció folyamatának, amely — végső soron — egyedül az írói elbeszélő technika eredménye. Az pedig, hogy a mesélő *mit* mond el SzFB-ben, vagyis a szerkesztés kizárólag az író joga. A narrátor és az író „hatásterülete" tartalmaz tehát egymást fedő mozzanatokat, de különbözőket is, amint azt az alábbi ábra is mutatja:[3]

[3] Alexandrescu, Sorin, *Faulkner*. Bucureşti, 1968.

Narrátor hatásköre	hozzáállás módja	
	előadás technikája	Író hatásköre
	szerkesztési eljárás	

Az ábra szerinti elkülönítés nyilvánvalóan csak módszertani okoskodás, végső soron minden eljárás az író műve. Ám a hírforrás további vizsgálata érdekében nem mondhatunk le a szerző-narrátor sík elméleti elkülönítéséről.

A szerző mint epikus vigyáz arra, hogy a narrátor az eseményeket milyen sorrendben adja elő, és mi az események sorrendje az irodalmi műben. Szem előtt tartja azt a szerkesztéstani szempontot is, hogy a SzFB-ben előadott szövegrész jelentéstanilag körülhatárolható, de ne kívülálló/különálló egység legyen, tartalmazza azt a vezérmotívumot, amely a műalkotás jelentésstruktúrájába bekapcsolja. A szerző feladata tehát, hogy úgy szerkesszen, hogy a SzFB-ben előadott szövegrészek szupradimenzionális egységbe ötvöződjenek a mű lineáris, Roman Jakobson műszavával szólva kombinatív tengelye mentén.[4]

De a SzFB is tiszteletben tartja a narrátor hatáskörét annak ellenére, hogy személye nem körvonalazható pontosan. (A francia nouveau roman szerkesztési eljárásainak elemzésekor a személytelenített közlés hírforrását Roland Barthes[5] „je impersonnal"-nak nevezi.) Legfontosabbnak látszik a mesélő hozzáállásának kérdése. Sorin Alexandrescu[6] és Wayne C. Booth[7] alapján el kell fogadnunk azt a feltételt, hogy bármilyen esemény, gondolat stb. SzFB-ben csak a narrátor „befogadó" képességének és reagáló készségének határai között mutatható be: egyrészt nem ismeri (legalábbis nem ismeri direkt úton) az előzetes eseményeket, másrészt pedig nem mindent mesél el, számtalan eseményelem el is maradhat, mert nem lényeges, mert később még szó lesz róla stb. A mesélő megfigyelőképessége véges, ezért olyan morfológiai elemek jelennek meg a tárgyalt közlésmódban, amelyek a mesélő illetékességét „csökkentik". A mesélő illetékessége szerint a következő alaphelyzetek különíthetők el:

2.1.1. Homály fedi azt is, hogy ezek az események mennyiben függnek össze a Hintáss Gyula történetével. A sóti pletyka sok mindenről beszélt, de ezeket a mendemondákat ma már nem hiszi el senki. *Valószínű*, hogy a Véletlen istene működött ezúttal is, akit a regényírók ignorálni szoktak, holott hatalmas úr s édestestvére a komoly Sorsnak...

Ki állapítja meg az események igazi összefüggését? A regényíró nagyzol, pontokat köt össze, melyek a valóságban külön állanak, s elhanyagolja a pontokat, melyek rajzába nem illenek. *Nem jobb-e egyszerűen a pontokat rajzolni:* a történések e csillagait, melyeket lelki szemünk úgyis annyira hajlandó a Sors csillagképeivé kötni össze, holott igazi összefüggésük és egymásra hatásuk láthatatlan? (Babits: *Halálfiai*)

A fenti szövegszerkezetből világosan kitűnik, hogy nem a szerző határozatlansága a bizonytalanság forrása. A „valószínű" arra vonatkozik,

[4] Jakobson, Roman, *Hang-Jel-Vers*. A kötetet összeállította Fónagy I. és Szépe Gy. Budapest, 1969.

[5] Barthes, Roland: *Le degré zéro de l'écriture*. Paris, 1953.; uő. *Michelet par lui-même*. Paris, 1954.

[6] Alexandrescu, Sorin i.m.

[7] Booth, Wayne, C., *Retorica romanului*. Bucureşti, 1976.

hogy a mesélőnek kizárólag külsőleges megközelítési szempontja van, nincs módja ellenőrizni a bizonyosságot, ezért csak l e h e t ő s é g e t javasol az olvasónak; így az események összetorlódnak a titok árnyékában és a fölfedhetetlenséget érzékeltetik. Ezért a mesélőtől kapott információk értéke a reális, biztos események területéről a l e h e t s é g e s (de nem a feltételezhető) bizonytalanságába siklik át, és az olvasó feladata lesz, hogy a szöveg „valószínű"-valóságarányához (v) hozzáadjon, vagy további értékeket vonjon le belőle. Ebben az alaphelyzetben v = 0,50. Ennek alapján a narráció folyamata a szerző-narrátor-olvasó hozzáállását is figyelembe véve az alábbi ábra szerint alakul.

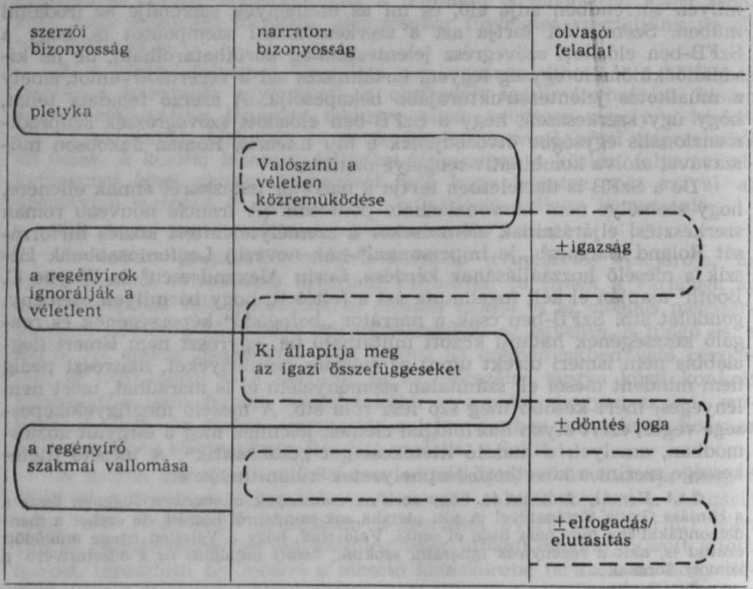

2.1.2. A második alaphelyzet szerint a narrátor „illetéktelenségét", kívülállóságát az események elmondásában a *talán, bizonyára* módosítószók még jobban hangsúlyozzák. Ez esetben a mesélő „szavahihetősége" kevesebb a v a l ó s z í n ű igazsághoz képest: v < 0,50. Így nem adhat támpontot az olvasónak a dekódolás során. Ugyanakkor az adott szituáció kontextuális összefüggéseiben egy másik hírforrás rendkívüli híreket közöl, amelyekhez a narrátornak és az olvasónak is viszonyulnia kell valahogyan. Példánk is ezt igazolja:

Imrus talán sohasem hitt kevésbé a saját halálában, mint ekkor, sosem érezte jobban, hogy vulkánt hord magában, amelynek még ki kell törnie! *Talán* valami nagy szimbolikus eseményt várt, amely regényekben szokott ily peripetiákon történni, valami hirtelen fölfejlését az emberlét moráljának. Bizonyos, hogy itt állt az annyit sóvárgott Élet közepén.

Igazi élet! Igazi tragédia!
S *talán* ily pillanatban szólalt meg Faust húsvéti harangja, ily pillanatban lépett Peer Gynt elé a Gomböntő. (Babits: *Halálfiai*)

A hírforrások és a címzett egymáshoz való viszonyának elemzése után az idézett szövegrészben az elbeszélés görbéje a következőképpen alakul:

a szereplő bizonytalansága	a narrátor bizonytalansága	az olvasó feladata
sohasem hitt kevésbe a saját halálában	talán	±elfogadás/ elutasítás
valami nagy szimbolikus eseményt várt	talán	±döntés
itt állt az annyit sóvárgott Élet közepén	bizonyos	+elfogadás
gondolatok Peer Gynt hasonló (=tanácstalan) helyzetéről	talán	±elfogadás/ elutasítás

2.1.3. A harmadik alaphelyzet szerint a mesélő valamilyen más hírforrás információit továbbítja. Az „úgy mondják" (a többes szám harmadik személy itt általános alanyként funkcionál), „úgy látszik" (ti. mindenki úgy látja) valószínűsége még nem teljes értékű, de a legközelebb áll az igazsághoz: $v > 0{,}50$. Ebben az esetben az olvasó egyértelmű információt kap a narrátortól: elfogadja a mesélő hozzáállását. Az ilyen alaphelyzet legtöbbször események, személyek jellemzésekor, környezet bemutatásakor áll elő, amint azt az alábbi szövegrész is igazolja:

Ákos sokáig nézte őt. Úgy látta, hogy boldog, az arcán önteltség ömlött el, *mely azt mondja*, hogy teheti, mert vasúti, fittyet hány az egész világnak. És az ártatlan málnaszörp is, melyet szopogatni kezdett a szalmaszálon, méregerős, vörös pálinka képében jelent meg Ákos előtt. (Kosztolányi: *Pacsirta*)

Az elbeszélés görbéje most így alakul:

hírforrás	narrátor	olvasó
	Úgy látta, hogy boldog, arcán önteltség ömlött el, mely azt mondja,	
teheti, mert vasúti, fittyet hány az egész világra		
		+elfogadás

2.2. *A szerző-szereplő-mesélő-üzenet kapcsolatának vizsgálata*

Az előbbi pontban tárgyalt szerző-narrátor (és olvasó) viszony elemzése alapján megállapíthatjuk, hogy a narrátor általában nem tartozik az epikus mű hősei közé. Az eseményekben a hősök vesznek részt, a narrátor csak elbeszélheti a hősökkel kapcsolatos eseményeket, azaz

hős + esemény = cselekmény

narrátor + elbeszélés = a cselekmény bemutatása, az erre való reagálás, jellemzés, a cselekmény körülményei (helye, ideje, módja), a hős testi-lelki állapota.

Minden szempontot mérlegelve a narrátor-hős viszonyát a függő beszéd (oratio recta) és a SzFB közti különbség egyik sarkalatos kérdéseként is tárgyalhatjuk. Kiindulási pontként fogadjuk el, hogy a mesélő mégis hős, mert így vagy úgy részt vesz az esemenyekben: szemlélődhet, odahallgathat, értékelhet. Mindezt kétféleképpen teheti: 1. semlegesen jelen lehet a fent jelzett szituációkban, esetleg külső szemlélője, tanúja az eseményeknek. A tanú-narrátor hozzáállás objektív előadásmódot kíván, azaz függő beszédet. 2. Ha pedig a narrátor a „nyers", elsődleges információhoz hozzáad legalább két dolgot, a hős korábbi cselekedeteire, gondolataira, szemléletmódjára vonatkozó e m l é k e k e t, amelyek képzettársításos alapon a jelen eseményt magyarázzák, és más szereplőktől szerzett é r t e s ü l é s e k e t, akik a most folyó eseménynél jelen vannak/nincsenek jelen, a kapcsolt eseménynél jelen voltak/nem voltak jelen, de valami közük mégis van a pillanatnyi eseményhez, a narrátor nem maradhat semleges.

2.2.1. A mesélőnek pártos módon való „részvétele" az események előadásában csak SzFB-ben lehetséges. Ha dramaturgiai analógiát keresünk, a fent értelmezett pártos részvétel tulajdonképpen színház a színházban: a narrátor egyidejűleg vagy éppen valamivel utóbb közvetíti az eseményeket, szerep szerint ő a mesélő. Ennek igazolására olyan szövegrészt mutatunk be, amelyben a narrátor hangja az uralkodó. A háttérben a beszélgető felek egyike hangos szóval mondja az emberi szenvedésről szóló életfilozófiai gondolatait, a csendes partner pedig, akinek hallgatnia kellene társa elmefuttatását, a maga gondolataiba mélyed, a saját életében, érzéseiben kutat az átélt szenvedések után, míg a „harmadik" a narrátor, olyan szemantikai keretben „mesél" az emberi szenvedésről, amelybe az életfilozófia és az élettapasztalat egyaránt belefoglalható, csak azt veszi át, ami a két ember gondolataiban, érzéseiben közös. Ezért kerülhet előtérbe a narrátor hangja.

Ez a szegény, szerencsétlen gyerek pedig, kinek panaszkodnia kellene, dicsekszik, az életről beszél, öneki, ki már annyit élt, tanácsokat ad, oktatja, semmi ellenvetést nem tűrve.

Ezek mind hozzáférhetetlenek. Mintha mindnyájan szigeten lennének, távol az emberektől, távol az emberi törvényektől. Ha volna oda út. A szigethez, ehhez a biztonsághoz, a festékhez. De nincs oda út. Nem lehet elkomédiázni az életet, nem lehet felöltöztetni. Vannak, kiknek csak a fájdalom marad, a kegyetlen, alaktalan fájdalom, mely semmire sem jó, semmire sem használható, csak arra, hogy fájjon, ebbe aztán beleássák magukat, mindig mélyebben hatolnak bánatukba, mely csak az övék, a végeérhetetlen tárnába, a sötét bányába, mely végül összeomlik fölöttük, és akkor ott maradnak, nincs mentség.

Ákos nem tudott figyelni fiatal barátjára, ki már mindenféle zavaros dolgokat fecsegett a szenvedés örökkévaló dicső voltáról. (Kosztolányi: *Pacsirta*)

A narrátor tehát nemcsak azt mondja el, amit hallott (más esetben látott, tapasztalt stb.), hanem olyan információkat is közöl, amelyeket több tanútól gyűjtött. („Mindenesetre különös figurák ezek a bohémek. Ezek mind hozzáférhetetlenek. Mintha mindnyájan szigeten lennének, távol az emberektől, távol az emberi törvényektől.") Így a mesélő magatartása sem egyéni, hanem a többi tanúval együtt vállalt kollektív magatartás (ez azonban nem azonos a közvéleménnyel).

Más esetben a több tanútól begyűjtött információ-vektorok különböző irányba mutatnak. A narrátor ilyenkor minden információt közöl addig elmenően, hogy többhangú narrátorral számolhatunk; miközben az információk egymásközti kapcsolatának felfedését az olvasóra bízza. Az így közölt információk néha kiegészítik egymást, máskor ellentmondóak és csak a jelentéstani szerkezetben kapcsolhatók egybe. A narráció alaphelyzete tulajdonképpen a 2.1.3.-ban bemutatott alaphelyzetnek felel meg, de amíg ott a különböző hírforrásoktól kapott információk konvergenciája a jellemző (úgy látszik, úgy mondják, ti. mindenki úgy látja, úgy mondja), a jelen esetben az információk divergenciája uralkodik. Számolnunk kell tehát a mesélő alaphelyzetével (pártos tanú), amelyet kiegészít — egyidejűleg vagy utólag — a többi narratív perspektíva. A több narratív perspektívát átfogó szövegszerkezetben a narrátor hozzáállása végül is nem pillanatnyi intuíció, hanem időbeli f o l y a m a t eredménye, amely a SzFB által átfedett idősíkok elemzését igényli. (A SzFB idősíkjának elemzéséről itt most lemondunk.)

2.2.2. A fentiekben egy korábban elfogadott elméleti feltétel alapján a mesélőt „pártos" magatartása miatt sajátos szerepre „szerződtetett" szereplőként tárgyaltuk. A narrátor szerepkörének tanulmányozásával tulajdonképpen a narratív funkciót elemeztük. A narratív funkciónak mint időben kiteljesedő folyamatnak a bemutatása újabb vizsgálódási szempont bevezetését igényli.

A fent már említett színházi analógia alapján megváltoztatható a narrátor szerepének az értelmezése: figyelembe vesszük, hogy a narrátor maga is egy közösségnek a tagja, vagyis azok közé tartozik, akik nem vesznek részt az eseményekben, csak elbeszélik a történteket — tehát ő a kórus (a szó antik értelmében). Közösségnek az álláspontját képviseli, azaz virtuálisan maga a közvélemény.[8] Tekintsük át az itt következő szövegrészt:

> Sót legendái még sokat fognak beszélni erről az éjről.
> A hős az esztelennél kezdődik: nőre költeni a pénzt, élvezetekre tékozolni bölcs és nyárspolgári dolog. A báró vesztett az este! Most hát megmutatta, semmi az neki! Ám Laci, végletekig feszülve, kipattant: szónoklat gyűlt össze a torkában, szent felháborodás; a Bor papja lett volna ő is, mint annyian, ha félénksége bele nem fojtja

[8] L. erről Herczeg Gyula, *Egy sajátos mondatstilisztikai jelenség a századvég prózájában.* Nyr. C, 39—48. E dolgozat kiindulási pontja abban tér el a Herczegétől, hogy a közvélemény megszólalását nem sorolja egyértelműen a SzFB jellemzői közé, hanem egyfajta narrációs magatartást lát benne, továbbá a közvéleménynek íróhoz vagy szereplőhöz való kapcsolása/kapcsolhatatlansága nem tartozik az olvasó feladatai közé, mert az olvasó hozzáállása is benne rejlik és virtuálisan benne is van a közvéleményben. Az olvasó aktív részvételére való számítás a SzFB építkezési sajátossága, vagyis szövegszerkesztési eljárás, amely nem ragadható meg mondatstilisztikai alapon.

a szót: mit nem tenne ő evvel a pénzzel! Ennyi pénzzel! Idealista volt... Szegény, szegény fiú volt... S a gúnyolt ember érzékenysége mozdult benne... Jogos harag öntötte el... a halk költők féltékenysége a hangos cigány ellen... Ó, ha kitörhetett volna, mint egy keserű ár!...

Minden rabság, a Kicsiségek poklának minden kínja ott volt a torkában. Igen, majd lesz ötvenéves korára táblabíró, mit ér az már akkor? Mire vén szamár lesz... Addig meg csak így nézhet minden ablakon keresztül. Úr és koldus, és itt kell ülnie bárói virtusok asztalánál... (Babits: *Halálfiai*)

A narrátor perspektívája a közvélemény felé nyitott, ami azt jelenti egyrészt, hogy a mesélő elbeszélőmagatartása a közvéleményben gyökerezik, másrészt — egy más nézőpontból ítélve — a narrátor síkjának megvan a közvélemény síkjában a maga megfelelője. Így a mesélő síkja tulajdonképpen a közvélemény kommentárja, de a kapcsolat fordítva is érvényes: a közvélemény alátámasztja, igazolja a mesélőt. Az idézett szövegrész a sóti urak kaszinói mulatozásának a megelevenítése. A kevés pénzű fiatalember, Kovács Laci gondolatainak közvetítése, és a vele történtek elbeszélése alkotja a narrátor síkját. A közvélemény — a századvég társadalmi-politikai közvéleménye — a rész-egész viszonyulás alapján magába foglalja a mesélő síkját. Ezzel a szerkesztési technikával megragadható és visszaadható a szimultán összhatás: a társadalmi érvényesülésre való törekvés, a sikertelen és kilátástalan karrier miatti kétségbeesett vergődés, az egyénnek a társadalmi-politikai szituáció által meghatározott, hátrányos helyzetéből fakadó keserű hangulata.

A közvélemény (a kórus) megszólaltatásának kevésbé szövődményes esetével találkozunk olyankor, amikor a narrátor valamilyen közmondást, szólást idéz. Ezúttal a közvélemény teljes egészében uralja a mesélő perspektíváját:

— Nem, köszönöm, elég volt — tiltakozott Ákos —, lucullusi lakoma — tette hozzá nevetve, és érezte, hogy sovány hasa egészen megtelt.

Vérré vált benne, mint barátban a lencse. (Kosztolányi: *Pacsirta*)

A kutatás egyik alapvető feladata annak a kérdésnek a tisztázása, hogy a narrátor milyenfajta közvéleményt képvisel, egyáltalán lehet-e a narrátor hozzáállását korstílus szerint modellálni.

Emlékeztetni kívánunk arra, hogy az író-narrátor síkjának szétbontása a SzFB-re jellemző sajátos elbeszélőtechnika elméleti kérdéseinek a vizsgálata érdekében történt. A narrátor magatartása, látásmódja tehát nem tekinthető véletlennek, mindenképpen fedi az író látásmódját, az író magatartását, így végső soron (legalábbis elméletileg) benne kell lennie a kor irodalmi irányzatára jellemző látásmódnak is. Bizonyítékul tekintsünk át néhány példát:

Egyszer elővette (ti. a költeményt), és feljajdult a szégyentől. Milyen kongó és üres minden sora. Az eszme kopott, a jelzők lógnak, a színek zagyvák, össze nem illők, unalmasak. Főképp az unalomtól borzadt meg. Elviselhetetlen, leírhatatlan, kiordíthatatlan unalom lappangott a költemény minden zegében-zugában. (Kosztolányi: *Néró, a véres költő*)

A fenti szövegszerkezetben az író a „maga pártjára állítja" a narrátort is, aki így ahhoz az irodalmi irányzathoz tartozik, amely fontosságot tulajdonít a versben a jelzők helyének, a színek harmóniájának, az egyszeri és megismételhetetlen élménynek.

Szabályszerűséget lehet fölfedezni abban is, hogy a narrátor milyen közvéleményt képvisel, milyen közösséggel azonosítja magát. Ezt a dedukciós úton kikövetkeztetett állítást az alábbi példával kívánjuk igazolni:

Az öregurat ezek a pesti irodalmi újdonságok a nemesi oklevelek avatag stílusa után valósággal meghökkentették. Vad verseskönyvek meredtek rá, melyek akkor divatoztak, vigyorgó ördögarcokkal, meztelen férfiakkal, őrjöngő nőkkel, kik hajukat kibontották, szemüket elmeresztették. (Kosztolányi: *Pacsirta*)

A verseskönyvek címlapjainak leírása, a jelzők és színek mindenekfölöttvalósága a századforduló és századelő művészeti áramlatainak leitmotívumai. Törvényszerű tehát, hogy a narrátor hozzáállását is alapvetően ezek határozzák meg, addig elmenően, hogy a mesélő szövegében leírás helyett a megelevenítés, bemutatás helyett reflexió, látás helyett láttatás, a hallás rögzítése helyett az olvasó fülébe csengő visszhang uralkodik. A tárgyalt szövegszerkezet építkezési módja a narrátor „pártos hozzáállásában" rejlő lehetőségeket maximálisan kiaknázva a prózastílus lírizálódását jelzi.

2.3. *Szerző-szereplő-narrátor-olvasó-üzenet kapcsolatának vizsgálata lata*

A kutatás tárgyát képező szövegszerkezet konstrukciós modellje a szerző-szereplő-narrátor-olvasó sajátosan elrendezett belső egységén alapul. A leírás eddigi menetében is ott szerepelt az olvasó igazolva, hogy tiszteletben tartottuk azt az alapvető kommunikáció-elméleti törvényszerűséget, hogy bármiféle közlés, tehát az irodalmi mű is, végső soron a befogadás feltételétől függ.

A mű megszerkesztésének egyik aspektusát tekintve, az olvasó implikált a műalkotásban. Ezen itt azt értjük, hogy bármi, ami a befogadáson kívül van, automatikusan a művön kívül esik. A befogadás poetikájának elmélete szerint a műalkotás minden eleme az olvasó feladataként fogható fel. Ennek értelmében a SzFB-re vonatkozóan az olvasó a következő szemiotikai feladatot kapja: „Az adott szövegrészben válasszuk szét a narrátor szövegét a szereplő szövegétől, egészen addig a határig, amin túl már elválaszthatatlan a kettő."[9]

A SzFB a műalkotás felépítésében szövegszerkezetként vesz részt, és így a mű belsejében levő, potenciális olvasó tulajdonképpen kettős szemantikai feladat előtt áll: 1. a mű egésze felől közelítve olvasás közben fel kell ismernie, hogy éppen SzFB-del áll szemben. Az író azonban tudatosan törekedik arra, hogy az olvasó befogadói képét céljainak megfelelően irányítsa, ezért 2. a szövegszerkezet szintjén az olvasó tudása, illetve nemtudása beleépül a szövegszerkezet konstrukciójába, ő dönti el, hogy szét tudja-e vagy nem tudja szétválasztani a különböző közlési síkokat, az elbeszélés folyamán feltáruló különböző perspektívákat. Bár reductio ad absurdum, de azt is mondhatjuk, hogy a SzFB-ben benne rejlő olvasó mint a szövegszerkezet szemantikai konstrukciója a b i z o n y t a l a n olvasó (abból adódóan, hogy tudja-e vagy nem tudja azonosítani a különböző közlési síkokat). A bizonytalanság a szövegszerkezetbe foglalt olvasó tudatának az a „játéka", amelynek során a rejtett tartalmat „lefordítja", maga előtt „látható" tartalommá alakítja.

A SzFB-beli olvasó a mű poetikájában e g é s z kategória, így a közlés folyamán a rész-egész sajátos viszonyaként is felfogható kapcsolat alakul ki. A szövegszerkezet alanyának és állítmányának (tehát nem a mon-

[9] Balcerzan, Edward, *A „befogadás poétikájának" perspektívái*. Helikon XX. 362.

dat alanyának és állítmányának) transzponáltságára hivatkozva azt állíthatjuk, hogy a SzFB virtuális olvasójának nemcsak kettős feladatot kell megoldania, hanem neki magának is kettős arculata van (éppen a transzponáltság miatt): 1. a mű egésze felől ő a mindenkori tényleges befogadó, 2. a szövegszerkezetben azonban szemantikai jel, szemantikai konstrukció (akár egy szemantikai konstrukció jel-része). Ő lesz az, akit a szövegszerkezetben „valaki másnak" megírtak, (vagyis olyan „szereplő", mint a narrátor, vagy a műalkotás tényleges hőse).[10]

Összegezésképpen elmondhatjuk, hogy az üzenet rendezettsége mindig az írótól függ, de a rendezettség megértése a befogadó, az olvasó feladata. Ettől függ, hogy a bemutatott világ feltárul-e előtte, tudomásul veszi-e a szavak, gesztusok stb. jelentését, a szövegszerkezetben megelevenített esemény tanújának (olykor éppen szereplőjének) érzi-e magát, vagy visszautasítja a felkínált szerepet. Végső soron az olvasó dönt, hogy hajlandó-e és mit képes dekódolni, de abban, hogy hogyan dekódol, az író irányításának megfelelően kell eljárnia. Az olvasó (esetenként a néző vagy a hallgató) végül is műalkotást dekódol, amelyet a feladó, az író saját eszméinek kifejezésére alkotott meg, mert üzenete volt a külső világ (az olvasó, a néző, a hallgató) számára. Az író joga, hogy eldöntse, SzFB-t fog alkalmazni, amelybe aktívan bekapcsolja a potenciálisan amúgy is jelen levő olvasót. A műalkotásnak mint üzenetnek a dekódolása közben az író és az olvasó között információs kapcsolat van[11], amely olyan szoros, hogy alapja lehet annak a következtetésnek, hogy végső soron minden reális szerzőben és minden reális olvasóban különböző mértékben, de jelen van a szerző és az olvasó is.

MURVAI OLGA
Universitatea din București
București, str. Edgar Quinet nr. 5

STILUL INDIRECT LIBER CA MODEL DE TEORIE A COMUNICĂRII

(Rezumat)

Stilul indirect liber conceput ca model de teorie a comunicării are la bază semantica textului. Abordăm problema procedurii prin care diferite informații ale planurilor narative (autorul, naratorul, personajul, cititorul) se angajează în procesul comunicării, stabilind între ele raporturi logico-semantice, raporturi de teorie a comunicării și raporturi naratologice. Fiind vorba de o modalitate de reproducere caracteristică literaturii epice, tehnica comunicării afectează, de fapt, studiul tehnicii narațiunii. Perspectivele narațiunii ce se deschid simultan în stilul indirect liber realizează în procesul de transmitere a mesajului diferite raporturi care se pot modela după funcția dominantă a uneia din perspectivele narațiunii în felul următor: a) autor, narator, mesaj; b) autor, personaj, narator, mesaj; c) autor, personaj, narator, cititor, mesaj.

[10] Balcerzan, Edward i.m.
[11] Hankiss Elemér, *Az irodalmi kifejezésformák lélektana*. Budapest, 1970.

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
XXII. évf. 1978. 1. szám

ÁLLATHÍVOGATÓ ÉS -ŰZŐ SZAVAK ERDÉLYI NYELVFÖLDRAJZA (II.)

A baromfiak közül anyagunkban csak a három legfontosabb szárnyas háziállatunk, a tyúk, kacsa, lúd hívogató és űző szavaira találunk adatokat. Ezek mellől sajnálatosan hiányzik a pulykáé. De talán még ennél is fontosabb lett volna feljegyezni a csibe és a kotló hívogató és űző szavait. Ugyanis a tyúk, a csibe, a kotló hívogató, illetőleg űző szavai sok esetben összefüggő egységet alkotnak, kölcsönösen feltételezik egymást, s mindegyik csak a többi függvényében kapja meg a maga jelentését. Azt a jelentésmezőt, amelyet a csibe, a tyúk, a kotló hívogató, illetőleg űző szava együttesen alkot, az egyes nyelvjárások tagolhatják eltérő módon is. Van olyan nyelvjárás, amely a tagolásra három, s van olyan, amely a tagolásra csupán két nyelvi jellel él. (Pl. a *kota-kota* lehet mind a tyúk, mind a kotló hívogatója.) E tágabb jelentésmező figyelembe vételével felfedhetők lettek volna továbbá azok a nyelvföldrajzi összefüggések is, amelyek abban nyilvánulnak meg, hogy bár a jelentésmező-tagolás ugyanaz, és formailag azonos nevet is találunk a hármas tagolású mezőben, a kérdéses név a jelentésmező más-más szegmentumára vonatkozik (pl. a *kota-kota* az egyik nyelvjárásban a kotló, a másikban a tyúk hívogatója). Ilyen összefüggéseket — mint alább látni fogjuk — a tyúk, a kacsa, a liba űző szavai között is fellelhetünk.

e) **Tyúkhívógatók** (Hogyan hívják össze a tyúkokat, mikor enni akarnak adni nekik?):

kot-kot-kot-kot (B:3, U:2, 4, 6), *kota-kota* (A:3, B:1, D:1, 2, 5, M:3, 6, N:3), *kotą-kota* (G:2, M:2, 7, 8, 11, 13, 14, 17, 18, N:4, T:1, 2, 9, 10, U:1, 2), *kotta-kotta* (A:3), *kotta-kottą* (A:2), *kotta-kotta* (B:8), *kotâ-kotâ* (L:6), — *kuty-kuty-kuty-kuty* (T:18), *kotyta-kotyta* (M:12, T:4, 8), *kotytą-kotytą* (M:18), — *në kutya* (!) (0:1), — *kacakám! kac-kat-kat-kat* (J:2),

pi-pi-pi-pi (A:1, B:5, 7, C: 2, 3, D: 2, 4, F: 4, 11, I:1, K:3, L: 1, M:1,15, R:1, P:1, T:1, 5, 6), *pipi-pipi* (D:3, R:2), *pi-pi-pi* (F:7), *pì-pì-pì-pì* (L:2), *pi-pi-pi-pi* (T:12), *pi, pi-pi* (F:8), — *pipike, pipike* (J:3), *pi-pi-pi-pi-pipikám* (J:1), *pipikám!* (I:2), *pipikája-pipikája* (D:1), — *pik-pik-pik* (K:5), *pika-pika-pika* (M:15), — *piri-piri-piri-piri* (E:2, 11, L:2, M:5, T:15, 16, 18, 20, U:7), *pire-pire* (U:6), *pire-pirę* (B:1, 4), *pirika-pirika* (E:10, 11, F:6, 9, 10, K:2, L:4, 6—9, 11, 12, 14, 16, 17, T:3, 5), *pirika-pirika* (G:1, K:4, L:15, T:7), *piriko-piriko* (G:1), *piriką-pirika* (L:13), *pirikâ-pirikâ* (F: 1, 12, L:10), *pirikka-pirikka* (L:18), *pirike-pirike* (F:2, 11, U:7), *pirikę-pirikę* (F:2, 8), *pirikę-pirike* (T:13, 19), — *pity-pity-pity-pity* (E:13, K:1, L:3, 12, 14, 19, M:4, 9, 10), *pity-pity-pirika* (L:17), *pity-pity-pitykę-pitykę-pityike* (U:3), *pityike-pityike* (F:13, *pityi-pityi* (D:3, 6, L:5, U:4), *pi-pi-pity-pity* (U:5), *pityę-pityę* (B:7), — *pic-pic-pic-pic* (T:16),

csirikám, csik-csik-csik (E:3), *csirikám-csirikám* (E:1), *csirikám, csige-csige-csige* (E:9), *csirika-csirika* (E:4), *csicsi-csicsi* (M:14), *csipicsi!* (C:1), *csikicé!* (F:3), *csike-csike-csike* (B:2, 9, E:12, J:2), *csike-tike-tike* (E: 12), *tiki-tiki-tiki* (E:5, F:5), *tuku-tuku-tuku* (B:10, E:8), *kutu-kutu-kutu* (E:12, M:14, T:11), *tik-tik-tik* (E: 6, 7), *tyuku-tyuku-tyuku* (E:11), *tyuttyu-tyuttyu* (U:7),

puj-puj-puj-puj (H:1, N:1, 2, T:17, U:8), *puj-puj-púj: púj mámi, púj-púj* (T:14), *pùj-pùj* (R:1), *putyuka, puj-puj* (T:17).

Mint látható, a romániai magyar nyelvjárásokban a tyúkhívogató szavaknak is több, területileg is elkülöníthető típusát találjuk.

A hangutánzó *kot (koty, kuty)* és ebből a hangsorból *-a* kicsinyítőbecéző képzővel keletkezett szóismétléses *kota-kota (kotta, kotyta)* tyúkhívogató (Kelemen i.m. 234; TESz.) lényegében két, egymástól távol eső szóföldrajzi gócban fordul elő. Az egyik gócot Szamoshát, Érmellék és Bihar északi felének kutatópontjai alkotják (Egri, Gencs, Érkörtvélyes, Érköbölkút, Tóti, Síter). A *kota* előfordulásának másik területe a székely nyelvjárás észak-keleti része: pontosabban Gyergyó és Csík, valamint Udvarhelyszék keleti, Csíkkal határos falvai (gyűjtésemben Székelyvarság, Zetelaka, Farkaslaka, Dobó, Erdőfüle, Lövéte, Kénos, Petek), továbbá Háromszéknek egy-két, szintén Csíkkal határos települése (Bükkszád, Szárazajta). Ugyancsak Háromszéken: Kézdialmáson, Gelencén — más tyúkhívogatók mellett — hallható a puszta hangutánzó *kot-kot* tő is. Felbukkan egy-egy e csoportba tartozó lexéma — eltérő típusú tyúkhívogatókkal osztozva — más nyelvjárásterületen is. Így a bánsági Keresztesen a *në kutya!* tyúkhívogató alakilag a *në* figyelemfelkeltő-hívogató szóból és a *kuty-* hangutánzó tő meg az *-a* becézőképző kapcsolatából keletkezett. A hívogató funkciót tulajdonképpen a *në* szócska hordozza, a *kutya* morféma itt megszólítás, s mint ilyen már egyszeri, főnevesült forma. A köröstárkányi megszólításos és szóismétléses *kacakám! kac-kat-kat-kat* tyúkhívogató szintén e típusba tartozik, beilleszkedve természetesen a nyelvjárás *a*-zó hangrendszerébe. A mezőségi nyelvjárásban egyetlen idetartozó adat Mezőbodonból való: *kotá-kotá*. A Marosvásárhelyről közölt hasonló, *kotá-kotá* alak szóvégi *á*-ját feltűnőnek tartja Kelemen (i. m. 237), s úgy véli, nem dönthető el, hogy az *-a* képző eredetibb változatával van-e dolgunk, vagy pedig az *-á* a hangutánzó eredetnek tulajdonítható. Minthogy azonban a képző *-à* ~ *-á* alakja az erős román hatásnak kitett mezőségi nyelvjárásban gyakori (lásd előbb ugyaninnen a disznóhívogatókat: *cugá, csugucsá, cigiccá*), feltételezhető az is, hogy ezekben az alakokban a román fonetizmus hatása érvényesült.

A vizsgált területen a tyúkhívogatók között a hangutánzó eredetű szóismétléses *pi-pi* meg *pity-pity, pik-pik, pic-pic* lexémák, illetőleg e tövek *-r-, -i, -a, -e, -ka, -ke, -ika* képzős származékai (Kelemen i. m. 137, 262, 265, 268, 274) a legelterjedtebbek.

A *pi-pi* lexémát találjuk Nagybánya környékén (Misztótfalu, Koltó, Sárosmagyarberkesz, Aknasugatag, Domokos), a Bihar dél-keleti részén és a Bánságban (itt olykor becézőképzős és személyragos megszólításként: *pipikém!*). A *pi-pi* és a *pity-pity*, de többnyire a képzős *piri-piri, pirika-pirika* lexéma hallható Kalotaszeg néhány kutatópontján (Kalota-

szentkirály, Gyerőmonostor, Méra), hogy azután e szórványos előfordulás után, e területtől keletebbre, Belső-Erdélyben (a mezőségi nyelvjárásban) csaknem kizárólagos használatúvá váljék. E típus átterjed a székely nyelvjárásnak a mezőségi nyelvjárással határos területeire: Marosszékre és Udvarhelyszék nyugatibb falvaira, de — helyenként más típusú tyúkhívogatókkal osztozva — megtaláljuk Háromszéken is.

A tyúkhívogatóknak harmadik típusát a hangutánzó eredetű szóismétléses *csicsi-csicsi, csik-csik,* illetőleg az *-r, -e, -ice, -ika* becézőképzővel ellátott *csike, csikice, csirika* lexémák képviselik. Előfordulásuk szórványos, főleg Szilágyság és Kalotaszeg néhány falujában hallhatók (Kárásztelek, Szilágyperecsen, Diósad, Bogdánd meg Nagykapus, Magyarbikal; vö. még a román nyelvatlasz bikali magyar *csir-csir* adatát: ALR. II. SN. vol. II. H. 365). Felbukkan még az Avasban (Kőszegremetén) és Mármarosban (Rónaszéken) is.

Ugyancsak a Szilágyságban, Kalotaszegen és Kalotaszeggel határos néhány mezőségi faluban (adataim szerint az e területtől távol eső Zágonban is) használatos a szóismétléses, *-i* vagy *-u* becézőképzővel ellátott *tik-tik, tiki-tiki, tuku-tuku, tyuku-tyuku, tyuttyu-tyuttyu* meg a hangsúly-eltolódással keletkező *kutu-kutu* tyúkhívogató lexéma (vö. még Kelemen i. m. 148, 360).

Végül a szintén szóismétléses *puj-puj* tyúkhívogatót kell megemlítenünk. Szóföldrajzilag a moldvai csángóban kizárólagos használatú. De ezt találjuk Apáca és Krizba, valamint a Csernakeresztúrra telepedett bukovinai csángók nyelvjárásában is. Szóföldrajzi elterjedése a román *pui-pui* (DEX.) átvételére vall.

A román nyelvatlasz Emil Petrovici gyűjtötte anyaga alapján (ALR. II. SN. vol. II. H. 365) módunkban áll összevetni a tyúkhívogatók romániai magyar nyelvjárási adatait a román tyúkhívogató szavakkal. Moldvában és Havasalföldön a *púi-púi* lexéma általánosan használt tyúkhívogató. Mint fentebb láttuk, a csángóba is behatolt. Ezzel a csaknem egységes nyelvállapottal szemben az erdélyi román nyelvjárások változatos, sokszínű képet mutatnak.

A bihari magyar *kota-kota* átvétele lehet az az egyetlen román *cotęá-cotęá* lexéma, mely az egyébként is igen erős magyar hatást mutató bihari Almaszeg (325.) nyelvjárásban jelentkezik. A hangutánzó *pi-pi, pi-pi, pipi-pipi* tőnek is megtaláljuk a román nyelvjárási *pi-pi, pi-pi, pi-pi* megfelelőit. Elsősorban a Közép-Szamos vidékétől, Bethlentől északra és nyugatra eső mármarosi és bihari kutatópontokon (250, 219, 362, 272, 349, 353, 334, 310, 316) jegyezte fel a gyűjtő. A ritka ponthálózatú térképlapon felbukkan még a bánsági Valkányban (47), Szeben, Petrilla és Zalatna környékén (130, 833, 102), sőt a székelység szélén, Héjjasfalván (157) is. Ugyanezt a *pi-pi, pi-pi* tyúkhívogatót találjuk a bánsági bolgár (48) és szerb (25, 37) helyi nyelvjárásokban.

A magyar, román, bolgár és szerb *pi-pi*-féle tyúkhívogatók egymáshoz való viszonyát illetően aligha kísérelhető meg határozott álláspont. A magyar alakoknak a romántól független, hangutánzó eredete vitathatatlan, hiszen a romántól távol eső magyarországi nyelvjárásokban is gyakoriak (vö. Balogh—Király i. m. 117). A román *pi-pi*-féle lexémák esetében megfontolandó, hogy ezek csak a nyugati román nyelvjárásokban

fordulnak elő, ott ahol a magyarban is. Erdélyben azonban a magyar előfordulás területi súlypontja nem ide, hanem a Belső-Mezőségre, a Maros és a Küküllők vidékére esik, a románban viszont — eltekintve az egyetlen héjjasfalvi adattól — e területen más tyúkhívogatókat találunk. Ezen túlmenően a nyugati román nyelvjárásokban csak a *pi-pi* „tőalak" hallható, a mássalhangzós végű *pik, pity*, meg a képzős *pire, pirika* stb. magyar formák — egy-egy *piri-piri* (192) meg *pica-pica* (279) adattól eltekintve — általában nem. Bár nyelvföldrajzi okok miatt a magyar hatás feltételezése nem rekeszthető ki teljesen, megengedhető az olyan vélekedés is, mely a magyar, román, szerb és bolgár *pi-pi*-féle tyúkhívogatókat egymástól független hangutánzó alakoknak tartja.

A romániai magyar nyelvjárásokbeli *tyutyu* (vö. SzamSz.), *tyuttyu, tyuku-tyuku, tuku-tuku, tik-tik, tiki-tiki*-féle tyúkhívogatóknak is megtaláljuk a román megfelelőit: *tuc-tuc* (36), *túcu-túcu* (95, 250, 279), *tiucutiúcu* (763), *tiúc-tiúc* (141), *t"úc-t"úc* (219, 235), *t"úcu-t"ú* (228), *t"ùcut"ù* (551), *tiúgu-tiú* (265), *t'iu-tiu* (346). Hallható továbbá a bukovinai ukránban (366: *tiu-tiu*) és a bánsági szerbben is (37: *túcu-tucu*). Az erdélyi magyar alakoknál a román alakok szóföldrajzilag sokkal nagyobb területet fognak át. Nemcsak a Szamosháton, a Szilágyságban meg Kalotaszegen hallhatók, ahol a magyar alakok is felbukkannak, hanem Beszterce-Naszód vidékén, a Mezőségen, a Bánságban, sőt Észak-Moldvában és egy havasalföldi kutatóponton is. Ebből messzemenő következtetést nem lehet levonni, hiszen a románénál gyérebb erdélyi magyar adatok mellett, e területtől távol eső magyarországi nyelvjárásokban is hallhatók (Somogy, Nyr. V, 431, Balogh—Király i. m. 118; Veszprém, Nyr. VI, 281; Vas, Nyr. XXX, 39; Zala, Nyr. III, 479). A fenti magyar, román, szerb, ukrán lexémáknak egymással és az ótörök eredetűnek (TESz.) tartott magyar *tik* ~ *tyúk* állatfajnévvel való összefüggésük további vizsgálatot igényel (vö. Tamás: UngElRum. 790).

f) **Kacsahívogatók** (Hogyan hívják össze a kacsákat, ha enni adnak nekik?):

tas-tas-tas-tas (A:1, 2, B:1—5, D:1, 4), *tás-tás-tás-tás* (C:2), *tás-tástás! tásika-tásika* (C:1), *tacs-tacs-tacs-tacs* (C:1),

lililililili (I:1, J:3, O:1, 2), *lililili, lilikám!* (J:1),

ruk-ruk-ruk-ruk (B:8, E:1, 4), *ruku-ruku* (B:9, E:2, 3, 5), *rurururu, rurukám!* (D:6),

kúr-kur-kur-kur (A:3), *kùr-kùr-kùr-kùr* (D:1), *kuri-kuri* (D:2), *kúrukuru-kuru, kuruskàm!* (D:5),

ruc-ruc-ruc-ruc (M:9, 10, 12, T:7, U:1—3), *rucu-rucu* (M:6, 14, 15, T:1, 5—7, 18), *rucú-rucu-rucu* (T:15), *rucu-rucu-ruccu-ruccu* (T:8), *rucurucu-ruc-ruc* (T:4), *rucu-ucuka-ucuka* (K:4), *rucuka-rucuka* (T:9, 13, 19, U:3), *rucuka-rucuka* (F:5, G:2, T:3), *ruca-ruca* (B:6, M:5, T:14, 16, U:7), *rucą-rucą* (G:2, L:14, M:2, 3, 7, 8, 11, 16—18, N:3, T:2, 12, U:4—6), *ruca-rucu-rucu-rucu* (B:7), *ruca-ruca, rú!* (T:17), *rucukám! rucu-rucu* (E:9), *rucca-rucca* (L:18, 19), *ruci-ruci* (M:4), *rucika-rucika* (T:5), *ricirici* (D:3, T:11), *ricikę, rici-rici* (T:17),

ucu-ucu-ucu-ucu (B:8, 10, E:9, 10, 12, 13, K:1, 3, L:5, 8, 9, 12, 14, 16, R:1), *ucù-ucu-ucu-ucu* (L:11), *ucu-uccu-uccu-uccu* (L:7), *ucu-ucu uc-ucuc-uc* (L:15), *uciká-uciká* (L:13), *uciká-ucika-ucika-ucika* (L:17), *jucu-*

jucu (M:13), *ucsu-ucsu* (H:1, L:1), *ucsu-ucsi-ucsi* (K:5), *úty-úty-úty-úty* (F:7), *utyu-utyu* (F:2, 4, 5, 8, 9, 13, L:3, 6, M:1, N:2, R:1, T:20), *utyu-utyu-uty-uty* (N:1), *utyu-utyu-tyu-tyu* (L:2), *útyu-utyu-utyu* (L:1), *utyuka-utyuka* (F:3, 4, 6, 11, L:4), *utyá-utyá* (G:1), *utyuká-utyuká* (F:1, 12, L:10), *utu-utu-utu-utu* (E:6, 10, K:2, T:9, U:8), *utuka-utuka* (E:11), *utuká-utuká* (U:8), *útuka-útuka* (E:7), *hutyuka-hutyuka* (F:10),
pir-pir-pir-pir (J:2), *piri-piri* (J:2),
bibi-bibi-bibi-bibi (R:1).

A kacsahívogató szavak nyelvföldrajzilag szintén elég jól körvonalazhatók.

A szóismétléssel alakult hangutánzó *tas-tas* (vö. Kelemen i. m. 69, 148, 233) Mármarosban és Szatmár vidékén általánosan használt kacsahívogató. Ettől délebbre, elszigetelten egy-két bihari kutatóponton is felbukkan (Tóti, Biharsályi). Alakilag figyelmet érdemel a mármarosi *tás-tás* és a Domokoson hallható *tacs-tacs* alakváltozat.

Az alföldi típusú bánsági nyelvjárásra a hangutánzó és szóismétléses *lilili* lexéma, Szilágyság nyelvjárására a szóismétléses *ruk-ruk*, illetőleg az *-u* képzős *ruku-ruku* lexéma, a bihari nyelvjárásra — egy-két esetben más jellegű hívogatóval keveredve — a szintén szóismétléses *kur-kur*, illetőleg az *-i*, *-u* képzős *kuri-kuri*, *kuru-kuru* lexéma a jellemző. (A *kuru-kuru* lexéma alighanem alakilag összefügg a *ruku-ruku* lexémával. Egymás alakváltozatai. A *kuru-kuru* a gyors szótagismétléssel és nyomatékcserével ejtett **ruku-ruku-ruku** lexémából a hangsor nyomatékkal kezdődő újabb szegmentációjával alakulhatott.)

Székelyföldön egységes tömbként, éles szóföldrajzi határokkal rajzolódik ki a szótagismétléses *ruc-ruc* hangutánzótő, illetőleg e tőnek *-u*, *-i*, *-uka*, *-ika* képzős *rucu-rucu*, *ruci-ruci*, *rucuka-rucuka*, *rucika* származéka. A néhány magas hangrendű *rici-rici*, *ricike* alakváltozat alkalmasint hangrendi kiegyenlítődés eredménye. A kacsahívogatóknak a fenti, a székelységben általános típusa elszigetelten felbukkan még más nyelvjárásterületen, így Koltón *(ruca)*, Sárosmagyarberkeszen *(ruca-rucu)*, Pósalakán *(rici-rici)*, továbbá — mindig más típusú kacsahívogatóval társulva — Magyarbikalon, Kérőn, Magyarlapádon, Péterfalván. (Megjegyzendő, hogy sok más nyelvjárásban a *ruc-ruc* nem hívogató, hanem űző szó; vö. Nyr. III, 479; Balogh—Király i.m. 131—2.)

A többségében *ucu-ucu (uci-uci, uciká)* szóismétléses kacsahívogató Kalotaszeg, Aranyosszék és a Küküllők vidékének nyelvjárására jellemző. E területtől északkeletre, Belső-Mezőség és Felső-Maros mente nyelvjárásában általában az *utyu-utyu (ucsu-ucsu, utu-utu)* szóismétléses kacsahívogató hallható. Ugyanez található a moldvai csángóban is.

Gyűjtésemben kacsahívogatóként csak egy-egy falu nyelvjárásából adatolható a *pir-pir, piri-piri* (Köröstárkány) és a *bibi-bibi* (Lozsád).

A nyelvi kölcsönhatás szempontjából rendkívül tanulságos összevetnünk a vizsgált terület magyar kacsahívogatóit e terület román nyelvjárási megfelelőivel (ALR. II. SN. vol. II. H. 380). A mármarosi és Szatmár vidéki magyar nyelvjárási *tas-tas* átvétele az ugyane területen élő román *tăș-tăș* — és alakváltozatai (325, 353, 362). A magyar nyelvjárásokban nagy területen élő *lilili* kacsahívogató (vö. Balogh—Király i.m. 130—1) átvétele a bánsági román *lili-lili* (34), s talán ugyancsak a ma-

gyarból magyarázható az e területen felbukkanó román *lícă-lícă* (836) és szerb *lica-lica* (25, 37) is.

A szilágysági magyar *ruk-ruk, ruku-ruku* (bélfenyéri *ru-ru*) kacsahívogatóknak is megtaláljuk a román megfelelőjét: *rúcu-rũ* (316). A további adatok azonban alakilag kissé eltérők, s területileg is a magyar adatoktól délebbre, a szilágysági Baksától a Biharon át a bánsági Kiszetőig húzódnak: *ric-ric-rí* (279), *riki-ri̯á* (310), *rică-rică* (76), *rică-rică-ri* (53, 64, 105). A hangutánzás síkján a magyar és román adatok kétségtelenül összefüggnek ugyan, de anélkül, hogy közöttük minden esetben szorosabb etimológiai azonosságot kellene feltennünk. A magyar *ruc, rucu, ruca* lexémáknak megfelelő román *rúṭo-ruṭǫ* (579), *rúṭu-ruṭu* (157, 345), *rúṭă-rúṭă* (141), *rîți-rî* (179), *riṭa-riṭa* (349) kacsahívogatók már minden bizonnyal a magyarból valók; ezt például a román *rúṭo* alak szóvégi *o* (= m. *a*)-ja is bizonyítja (vö. Tamás: UngElRum. **ruţă-ruţă** *a.*).

A belső-mezőségi és csángó *utu-utu, utyu-utyu, ucsu-ucsu* lexémák viszont a románból valók. Szóföldrajzilag a legerősebb román hatásnak kitett területen fordulnak elő, s erre vall a hasonló román alakok nyelvföldrajzi előfordulása is. A román *útṭu-utṭu*-féle lexémák Moldvában és Havasalföld keleti felében teljesen általánosak, s átterjedve Erdély középső területére, formailag a magyar lexémákkal azonosak: *útu-útu* (250, 284), *ut"u-ut"u* (228, 235), *ucu-ucu* (260). A magyar alakokban jelentkező becézőképző *á*-ja is *(utyuká-utyuká)* román hatásra vall.

Kalotaszegen, Aranyosszéken meg a Küküllők vidékén hallható *ucu-ucu* magyar formák átmeneti alakváltozatok az eredetibb magyar *rucu-rucu* és a román hatásra terjedő *utu-utu, utyu-utyu* lexémák között. Erre vall az ugyanazon hívogatóban egyszerre jelentkező, kétféle, *rucu-rucu-ucuka-ucuka*, alakváltozat, vagy ugyanazon kutatóponton váltakozva használt — *rucu-rucu* és *ucu-ucu* — kacsahívogató. A képzőbeli hosszú *-á* itt is jelentkezik: *ucuká-ucuká*.

g) **Lúdhívogatók** (Mit mondanak a ludaknak, ha messze vannak és a ház elé akarják hívni őket?):

lilu-lilu-lilu-lilu (B:9), *lulika! lulululu* (C:1), *lilikám-lilikám* (E:1), *lilukám, lilu-lilus* (E:4), — *libliblíblib* (B:5, C:2, F:6), *libliblíbli* (C:3), *lib-lib-lib-libi-libi* (K:1), *liba-liba* (B:10, E:11, F:2, 4, 5, 9, 10, 12, 13, J:3, K:3, L:2, 3, 6, 7, 9, 15, 17, M:4—6, 10, R:1, 2, T:3, 4, 7, 14, 20, U:7), *liba-liba* (G:2, L:4, 11, 14, M:2, 3, 7—10, 16, 17, N:2, T:1, 2, 5, 8—10, 12, 13, 16, 18, 19, U:6), *libǫ-libǫ* (L:19), *libá-libá* (F:12), *libá-libá* (F:1, 7, 8, G:1, L:1, 10, 16—18, M:1, 15, U:5), *liba li!* (T:17), *libi-libi-libi-libi* (B:6, E:6—8, K:2, L:5, M:14, T:11), *libika-libika* (T:9), *libu-libu* (A:1, 3, B:2, E:2, 11, N:3), *libuka-libuka* (F:2, 11, K:5, L:13), *libuka-libuka* (K:4, T:13), *libuká-libuká* (F:1), *libukka-libukka* (E:13), *libuka-libuka, pirika!* (E:12), *libukám-libukám* (B:7), *libukám! libliblíblib* (E:9), *libukám! liba-liba-*(B:10), *libús!* (E:5), *libuska-libuska* (E:10, F:4), *libuskám-libuskám* (D:4), *luba-luba* (M:12), *luba-luba* (M:7, 11, 18, N:4, T:1, 6, U:2—4),

bibí-bibí (D:3, J:1), *bibibibi* (D:2), *bi-bibibibi* (B:3),
bigyi-bigyi (M:10), *bugyika-bugyika* (M:13),
bizsi-bizsi (B:8), *bizse-bizse* (B:1), *bizsika-bizsika-bizsi-bizsi* (E:10), *bibis-bibis* (E:3),

bir-bir-bir-bir (I:1), *biri-biri* (B:4, D:1), *biri-biri* (A:2),
paj-paj-paj-paj (O:1, 2),
puj-puj-puj-puj (I:2),
papacsi-papacsi (P:1),
bobocsi-bobocsi (N:1),
utuka-utuka (U:8), *ucsu-ucsu* (H:1),
pipi-pipi (M:5, T:15), *pi-pi-pi-pi* (D:6, J:2, L:8, 11, M:14), *pipika-pipika* (L:12, 13), *pipike-pipike* (F:11), *pipikę-pipikę* (F:3), *pipi-pipi, pipikém!* (D:5).

Más baromfi-hívogatókkal szemben a lúdhívogatók az erdélyi nyelvjárásokban egységesebb képet mutatnak. A székely, a mezőségi, a kalotaszegi és szilágysági nyelvjárásban a szóismétléses *lib* „tőnek" *-i, -u, -a (-á), -us, -uska, -uka* becézőképzős *libi, libu, liba (libá), libus, libuska, libuka* — szintén ismétléses — származékai általános használatúak. Az előfordulásnak ezt az egységes képét éppen csak színezi a szórványosan felbukkanó, a *liba-liba* hívogatóval társuló *pipi* (Kibéd, Bölön), *pi-pi* (Nyárádszentmárton, Nyárádkarácsonfalva, Dobó), *pipika* (Bede, Istvánháza), *pipike* (Magyardécse, Feketelak), továbbá az énlaki *bigyi-bigyi*, zetelaki *bugyika-bugyika*. A *lib, libu, liba* lexémákat nyugat felé: Szamosháton, a Biharban, valamint a Bánságban más típusú lúdhívogatók váltják ugyan fel, de a határvonal olyannyira egybefonódik, hogy a *libu-libu* hívogató felbukkan ezen a területen is (Kőszegremete, Mezőfény, Érköbölkút, Biharsályi, Dezsőháza). Ami az alakváltozatok területi megoszlását illeti, csupán annyi állapítható meg, hogy a *liba-liba* mellett a *luba-luba* csak a székelységben hallható. Az *-á* végű *libá-libá* is csak a mezőségi nyelvjárásban, főleg a Belső-Mezőség kutatópontjain él. A *libi-libi* pedig inkább a mezőségi nyelvjárás nyugati felében rajzolódik ki (Egerbegy, Tordatúr, Felsőtök, Kide). A *b* fonémát nem tartalmazó elemismétléses *lilu-lilu, lilikám, lulika, lululu* formák csak a Szilágyságban (illetőleg a mármarosi Rónaszéken) fordulnak elő.

Szamoshát meg Bihar nyelvjárásában — mint már említettem — a *liba-liba*-féle lúdhívogatókat felváltja az elemismétléses *biri, bibi, bizse, bizsi*, a Fekete-Körös völgyében a *pipi*, a Bánságban a *paj-paj, papacsi-papacsi;* azok a lúdhívogatók, amelyek a magyarországi nyelvjárásokban is gyakoriak (vö. Balogh—Király i.m. 125—6).

A moldvai csángó kutatópontokat tekintve, Szabófalván és Diószegen a lúdhívogató azonos a kacsahívogatóval *(ucsu, utuka)*. A bogdánfalvi *bobocsi-bobocsi* a románból való (vö. rom. tbsz. *boboci* 'kisliba' DLRM.).

A román nyelvatlasz adatai alapján (vö. ALR. II. SN. vol. II. H. 378) lehetőségünk van összevetni az erdélyi román és magyar lúdhívogatókat. A moldvai és havasalföldi lúdhívogatókkal szemben az erdélyi román és magyar lúdhívogatók között — a magyar *liba-liba (libi, libu)* átvétele eredményeként (DicţAcR., Tamás: UngElRum. 501) — messzemenő egyezést találunk: *libá-libá* (157, 334), *libọ-libọ* (325), *liba-liba-li* (141), *liba-liba* (102, 130, 192, 228, 250, 260, 574), *libă-li* (353), *libă-li* (64, 172, 316), *libă-libă* (27, 53, 235, 349), *l'ibă-l'ibă* (219), *l'ibi-l'ibi-l'i* (346), *libi-libi* (279), *libọ-libọ* (284). Az e típusú román lúdhívogató nemcsak a tulajdonképpeni erdélyi román nyelvjárásokban fordul elő, hanem a

Biharban is, azon a területen, ahol a szórványos *liba, libu* lexéma mellett többségében más típusú magyar lúdhívogatókat találunk. Szinte feltűnő, hogy a magyar *biri-biri* lexéma lúdhívogatóként csak a bánsági szerbben bukkan fel (37: *biri-biri*), a románban nem. (A *biri-biri* lexémát azonban a románban is megtaláljuk, de mint kacsahívogatót! Vö. ALR. II. SN. vol. II. H. 380.: 130., 812., 874. kutatópont.)

h) **Tyúkűzők** (Hogyan kergetik el a tyúkokat? Mit mondanak nekik?)

hëss (C:3, E:5, F:2, 6, G:2, L:7, M:11, 13, N:4, T:1, 13, 20, U:1—3, 6, 7), *hęss* (D:3, F:12, L:9, 15, 16, M:4, 5, 8), *hẽs* (F:13), *hës ~ hę̃s* (T:17), *hẽs* (L:1), *hę̃s* (F:9), *hess* (K:5, L:10, M:1), *hès* (C:2), *hęs* (T:12), *hęss* (E:11), *hęs* (A:1, C:1), *hęs* (A:1), *hõss* (T:15), *hës èl* (E:3, 4, K:4), *hẽs el* (F:3), *hëss èl* (E:1, 9, T:4, 9), *hëss ęl* (N:1, 2, R:1, T:8, 10, 18, U:5, 8), *hëss ẽl* (M:12, 14), *hę̃ss èl* (E:11), *hẽs èl* (T:5), *hess ęl* (E:8), *hę̃ss èl* (T:5), *hę̃s ęl* (F:8), *hęss èl* (E:2, F:10, L:12), *hęss ęl* (T:3), *hęss ẽl* (L:9), *hęss ël* (E:12), *hęss ẽ*[l] (L:11), *hëss ẽ* (E:7, 13, F:3, L:14, M:6, 10), *hess ẽ* (L:13), *hëss ę̃* (B:9, M:18), *hëss è* (E:10), *hëss ę̃* (T:2), *höss ẽl* (M:14), *hę̃ss è* (B:10), *hęss ẽ* (G:1, L:19), *hëss ẽ në* (L:18), *hëss ẽ nyẽ* (T:6), *hës ki* (B:6, F:1, 3, T:7, U:4), *hęs ki* (L:8), *hę̃s ki* (M:15), *hęs ki* (L:4), *hęs kí* (L:6), *hẽs ki* (F:9), *hes kí* (K:3), *hę̃s kí* (T:11), *hęss ki* (F:10), *hës ki nę* (M:17), *hës ki në* (L:18), *hës ki nyę* (T:19), *hës ki nyẽ* (K:1), *hę̃s ki nyę̃* (N:3), *hęs ki nyę* (K:2), *hës ne* (M:3, 7), *hës nẽ* (L:7), *hę̃s nè* (M:3), *hés ne* (F:4), *hęs nę* (M:4), *hęs nę̃* (L:3), *hës nyę̃* (T:16), *hę̃s nyẽ* (T:11), *hęs nyę̀* (L:17), *hës të* (B:4, 8), *hę̃s të* (B:2), *hẽs tę* (B:1), *hes tę* (A:2), *hęs tę* (B:3), *hës hátra* (T:14), *hęs hátrǫ* (L:5), *hõs hátra* (M:16), *hës hátra nẽ* (M:9),

hiss (D:6, J:2, R:2), *his* (F:4), *hi̯ss* (D:4, I:2), *his të* (D:1, O:2), *his te* (D:5, I:1, J:3), *his tę* (D:2), *his tẽ*[l] (F:7), *hiss èl* (B:5, J:1), *hiss ël* (B:7), *hi̯ss èl* (P:1),

hi̯ss ~ hi̯ss ã̂ (E:6), *hʲss* (H:1), *hi̯ss ã̂* (F:5),

ss! (T:15), *ss të* (O:1), *ss*[l] (M:2), *ss è ki* (F:1), *ʰss* (G:2).

A tyúkűző szavak — mint a felsorakoztatott adatokból is kitűnik — a romániai magyar nyelvjárásokban egységes szóföldrajzi képet mutatnak. Az önkéntelen hangkitörésből keletkezett *hess ~ hëss ~ höss* tyúkűzők (TESz.) magánhangzó-elemét az illető nyelvjárási egység magánhangzó-rendszere határozza meg. A *hiss* változat egységesen a bihari és bánsági nyelvjárás sajátja, bár egy-két *hiss* alakváltozat felbukkan másutt is (Misztótfalu, Sárosmagyarberkesz, Tacs, Tancs). A csak *ss!* elemből álló tyúkűző tájegységhez nem köthető. A *hëss ~ hiss ~ ss* gyakran kiegészül a *te, ki, el, hátra, ki ne, el ne* lexémákkal. E lexémák közül a *te ~ të* kiegészítő elem kizárólag a szamosháti, a bihari és a bánsági nyelvjárásban él, a többi romániai magyar nyelvjárási egységből teljesen hiányzik.

Általában elfogadható az a megállapítás (vö. TESz. **hess** *a.*), amely szerint a magyar *hëss* tyúkűző szó párhuzamba állítható ugyan más

nyelvek hasonló hangalakú és hangtestű tyúkűző szavaival, anélkül azonban, hogy közöttük történeti-etimológiai kapcsolatot kellene feltételeznünk. Az érintkező nyelvek területi zónájában, szóföldrajzi érvek alapján, ez a feltételezés olykor mégis indokolt. Ha a román nyelvatlasz (ALR. II. SN. vol. II. H. 366) tyúkűző adatait vetjük össze a magyarral, feltűnik, hogy a moldvai *uš, huś-*, havasalföldi *uş, şu-*féle tyúkhívogatókkal szemben a tyúkűzők Erdélyben általában *hiş, hiś, şş* alakúak. Ezek lehetnek a magyartól független alakulások, de közöttük az ilyen lexémák, mint a *śś t'ę* (325), *heş ki, ńiă* (574), *hęş, ńę* (235), *hęś ki* (192), a magyar *ss te, hës ki ne, hes ne, hes* ki átvételei. A néhány esetben felbukkanó magyar *hiss, hëss*-féle alakokban viszont a roman *hiş* és *hăş* (157) hatása érvényesült.

i) **Kacsaűzők** (Mit mondanak a kacsáknak, mikor el akarják kergetni őket?):

ss' (M:2), *ssį* (B:4),

hess (K:5, M:1), *hęs* (T:12), *hęss* (D:3, M:5), *hëss* (E:5, M:2, 11, N:4, T:20, U:1, 2, 6, 7), *hès* (C:2), *hįss* (D:4, I:2), *hiss* (D:6, J:2), *hiś* (B:5), *his* (F:4), *hįss* (H:1), *hës ki* (U:4), *hęs ki* (C:1), *hës ki* (F:9), *hęs tę* (B:3), *hës të* (B:8), *hęs te* (B:2), *hës tę* (B:1), *his te* (D:5, I:1), *his tę* (D:2), *his të* (A:3), *hëss nè* (T:15), *hęs nè* (M:3), *hés ne* (F:4), *hëss èl* (E:1, M:7, T:4), *hës èl* (E:4), *hëss ęl* (R:1, T:9), *hęss è'* (L:12), *hiss èl* (J:1), *hëss èl* (M:14), *hëss e* (E:7, 13), *hëss ę* (B:9), *hëss è* (E:10), *hęzs ę!* (C:3), *hës hátra!* (T:14),

hes tę, rucą (A:2), *hęs èl, ruca* (E:2), *hëss ë, rucą* (E:3), *his ruca* (D:1), *his récę, të* (F:7), *hëss ęl, rucuką* (U:3),

ruc! (M:9), *rucc!* (K:4, M:12), *ruc ki* (M:18, T:13), *rucc ë* (M:10), *rucc ę* (T:7), *rucc èl* (T:4), *rucc ęl* (T:13), *rucc ël* (M:12), *rucc ë ne* (M:9, 10), *ruc hátrą* (M:16),

ruci ki (T:11), *ruci ne* (M:4), *rucu ki* (M:15), *rucu nę* (M:17), *rucu në* (M:14), *rucu ęl* (T:8, 10), *ruca ki* (B:6), *rucą ki* (K:3), *rucą ki* (N:3), *rucá ki* (F:4), *rucá ki* (L:6), *rucca ki* (L:19), *ruca èl* (E:11, T:5), *ruca ęl* (T:3), *rucą ë'* (L:11), *ruca ël* (B:7), *ruca ë* (M:6), *rucą è* (L:14), *rucą ę nyę* (T:2), *ruca ę nyę* (T:6), *ruca ne* (E:9, G:2), *ruca në* (E:4, F:5), *ruca nę* (L:8), *rucà nę* (L:18), *rûcą nę* (L:9), *rucą nè* (T:18), *ruca nę* (L:4, 7), *rucá nę* (F:12), *ruca mę!* (M:8), *ruca nyë* (K:1), *rucą nyę* (U:5), *rucą nyę* (K:4, L:16), *ruca nyę* (B:10), *rucá nyë* (F:11), *ruca nyę* (E:12), *rucá nyè* (L:10), *rùcą nyę* (L:15), *rùcá fęrę nyę* (L:17), *rucą hátrą* (M:16), — *r'écę nę* (E:8), — *kácsa të* (O:1, 2), *kácsa tę* (P:1),

nyë, rucá, nyë (L:1), *nye, ruca, nye* (K:2), *në, ruca, në* (J:3),

rucuką! (T:1), *rucuką nę* (T:16), *rucuką ęl nyę* (T:19),

ucu ę (L:12), *ucuka hátrę* (L:5), *utu ël* (E:6), *utu èl* (E:11), *utyu kì* (F:1), *utyu ęl* (F:2), *utyu èl* (F:6), *utyu nyë* (F:8), *ucsu nyë~utyu nyë* (L:1), *utyu ë* (L:2), *utyu nyę* (F:13), — *úttya!* (L:3), *útya nyë* (F:3), *utyá ë* (G:1), — *hutyuką në* (F:10), — *juc ki nę* (M:13),

hàli (N:2, U:8), *hëlye~hënyę* (N:1),

biri! (R:2).

A felsorakoztatott kacsaűzők között az egyik csoportot az önkéntelen hangkitörésből keletkező *hiss~hess~hëss (te, el, ki, ne)* lexémák alkotják. Ezek a lexémák — előfordulásuk helyén — azonosak a tyúkűző lexé-

mákkal, azaz a nyelvjárást beszélők egyazon lexémával űzik el a kacsákat meg a tyúkokat is. A többféle funkcióban használatos *hiss, hess* területileg eléggé jól körvonalazható. Ezt a kacsaűző (és egyben tyúkűző, s mint alább látni fogjuk, libaűző) típust találjuk általában Máramaros, Szamoshát, Bihar, Szilágyság és egy-két e területtel szomszédos bánsági falu (Kisiratos, Majlátfalva) nyelvjárásában. E területtől távol, többékevésbé összefüggő egységben rajzolódik ki még a székelység keletibb kutatópontjain is. A romániai magyar nyelvjárásokat tekintve e két, nyugati és keleti góc között a *hess*, az említett tágabb funkcióban, szórványosan felbukkan még egy-két mezőségi és kalotaszegi faluban (Kide, Magyarkapud, Méra, Kalotaszentkirály).

A fentebb körvonalazott nyugati területi egységen belül néhány kutatóponton a nyelvi rendszer mégis különbséget tesz a kacsa és a tyúk űző szava között úgy, hogy a mondategység végére megszólításként odateszi az állat, a kacsa becenevét: *his, ruca; hes te, ruca; hess el, ruca* (Tóti, Érkörtvélyes, Ipp, Szilágyperecsen).

A vizsgált terület többi egységeiben — Belső-Erdélyben és a Székelyföld nagy részén (az említett keletibb falvak kivételével) — a tyúkűző szavaktól elkülönülő, sajátos kacsaűzőket találunk. Közöttük többféle szintaktikai és morfológiai megoldású változat is található. Állhatnak a kacsahívogatók között is meglévő hangutánzó lexémából *(rucc!, rucuka!, úttya!)*, de ezeknek űzőszavakra jellemző fenyegető intonációjuk, hanglejtésük van, és egyszavas, nem ismétléses voltuk is szembeállítja őket a hívogatókkal. Az űző nyomaték érdekében a legtöbb esetben kiegészülnek az emberi nyelvből kölcsönvett (ruc) *ki, el, hátra* lexémákkal. E területen leggyakoribbak azok a kacsaűzők, melyek megszólításként az állat becenevéből *(ruci, rucu, ruca, ucu, utyu)* és a *ne, nye*, illetőleg a *ki, el* lexémákból tevődnek össze. Ezen belül az *utyu el, utyu nye* területileg elkülönül, a Belső-Mezőség nyelvjárási sajátságai közé tartozik. A becenév, a becejellegű megszólítás kerülhet a mondategység közepére is: *nye, ruca, nye!* — A bánsági Keresztesen, Végváron, Szapárifalván maga az állatnév az űzőszó alapja: *kácsa të!*

Kacsaűzőként a *biri!* lexéma egyetlen kutatóponton, Lozsádon bukkan fel. A moldvai csángó *háli, hëlye* a román *hali, hãlie* 'kacsa- és libaűző' átvétele. A kacsaűzés szavai egyébként a román nyelvatlasz anyagában, sajnos, nem szerepelnek.

j) **Lúdűzők** (Mit mondanak a ludaknak, ha el akarják kergetni őket?):

ss[i] (M:2), *hiëss* (B:1), *hès* (C:2), *hëss* (E:5, M:5, 11, T:15, 20, U:1, 2, 6, 7), *hęss* (D:3), *hįss* (D:4), *hiss* (D:6, J:2), *hįss* (H:1), *hess* (K:5, L:10, M:1), *his te* (D:5, I:1), *his tę* (D:2), *his të* (A:3), *hęs te* (B:2), *hęs tę* (B:3), *hës të* (B:8) *his ki* (C:3), *hęs ki* (C:1), *hęs ki* (T:12), *hës ki* (E:4, M:14, U:4), *hës ki* (F:9), *hës hátra* (T:14), *hëss ęl* (R:1, T:9), *hëss èl* (E:1), *hiss el* (J:1), *hëss ë* (E:13), *hëss è* (E: 10), *hëss ę* (B:9), *hęs nè* (M:3), *hës ne* (G:2),

hëss ẽ, libą (E:3), *hęss èl, liba* (E:2), *his liba* (B:5, D:1), *hęs libą* (G:1), *hës libą* (T:17, U:3), *hęs libą* (M:3),

libá! (R:2), *libà!* (E:8), *liba tę* (A:2), *liba férę* (E:12), *liba hátrọ* (L:5), *liba hátra* (M:16), *liba ël* (E:6), *liba ẽl* (B:7), *libą ęl* (T:8), *liba ęl* (F:2), *libą èl* (T:5), *liba èl* (E:11), *liba ę* (T:7), *liba ki* (B:6), *liba kí* (B:10, K:3,

L:6), *libá ki* (F:1, L:19, M:15), *libą ki* (N:3, T:12, 13), *líbą ki* (L:14), *liba ki nę* (M:17), *libą ki nè* (T:18), *libą nyę* (U:5), *libą nyę* (K:4), *liba nyę̀* (L:17), *libá nyè* (L:10), *liba nyē* (F:6, 11, K:1), *libá nyē* (F:8), *liba ne* (G:2, M:4),*liba nę* (B:4, K:2, L:8), *liba nē* (E:9, L:2, 9, M:6), *líba nē* (L:3), *liba nę̄* (L:7), *liba nę̀* (F:5), *libá nę* (F:12), *lìba ne* (F:4), *libą mę* (M:8), *libi ki* (T:11), *libiką kì innęn* (T:19), *libika hátra* (T:16) *líbuką èl* (T:10), *lubą mă* (T:1), *luba ę̄ nyę̄* (T:6), — *nyē, liba, nyē* (L:1), *nye, liba, nē* (F:10), *nē, liba, nē* (J:3), *nyę̄, liba, nyę̄* (F:13),

lut ki (T:11),

pipę ē (L:13), *pipi ē*[1] (L:11), *pipi ę̄* (L:12),

vęs ki (T:13), *ves ki* (T:4), *vęs ki ne* (M:13), *ves ki nē* (M: 9), *vęzs nē* (N:4,) *vēzs idę* (M:7), *vęzs idę* (M:13), *vēzs ide nē* (M:10), *vęzs idę nę* (L:18), *vezs oda nḕ* (M:12), *vēzs ē* (L:16), *vezsę èl* (T:3), *vęzsę nḕ* (L:4), *vēzsa tē* (O:1), *vęzzs ę̄l* (T:2), — *bēzzs ę̄* (M:18), *bezsi oda* (M:4), — *hēzs e* (I:2), *hēzs èl tē* ~ *herzs el tē* ~ *verzs el ki* (O:2), *hę̄zs ä nyę̄* (L:15), *hēzsę nyę* (F:3),

házsá nyē (E:7), *házsá tè*[1] (F:7), *házsá họ* (F:4), *házsá nyē* (F:11),

hàli (N:2, U:8), *hę̄lyę tovafęl*[1] *é* (N:1).

A fenti adatok alapján megállapítható, hogy a *hiss, hëss, hess* (te, el, ki, ne) lexémáknak nemcsak tyúk-, kacsa-, hanem lúdűző funkciójuk is lehet — ugyanabban a nyelvjárási rendszerben. A nyelvjárás itt nem tagolja külön jelekkel hármas, — tyúk-, kacsa- és lúdűző — szegmentumra a szóban forgó jelentésmezőt, hanem az egészet egyetlen jellel vagy jelkapcsolattal fogja át. A terület, ahol a tyúk-, kacsa-, lúdűzés vonatkozásában a tagolatlan jelentésmezőt találjuk, eléggé elhatárolhatóan kirajzolódik: Máramaros (Rónaszék, Aknasugatag), Szamoshát, Érmellék, Bihar (Egri, Kőszegremete, Gencs, Érköbölkút, Siter, Pósalaka, Biharsályi, Nagyszalonta, Bélfenyér, Ágya, Köröstárkány, Kisiratos), Szilágyság (Dobra, Kárásztelek, Ipp, Diósad, Petenye). Ezt találjuk a Székelyföld keletibb, délkeletibb kutatópontjain; Gyergyóban (Borszék, Gyergyóremete, Gyergyószentmiklós), néhány csíki faluban (Csíkvacsárcsi, Csíkmenaság, Csíkkozmás, Kászonaltíz), több háromszéki faluban (Kézdialmás, Gelence, Zágon, Tatrang, Apáca, Bölön), s szórványosan egyként mezőségi és kalotaszegi helységben (Görgényüvegcsűr, Magyarkapud, Méra, Kalotaszentkirály).

A tagolatlan jelentésmezőt néhány falu nyelvjárása szegmentumokra bontja azzal, hogy — mint a kacsaűző szavaknál is láttuk — a mondategység végére megszólításként, odafűzi az állat nevét, kialakítva így a jelentésmezőnek a tyúkra, kacsára, lúdra vonatkozó további tagolását: *hess / hess el, ruca / hess el, liba.*

A kutatott terület sajátos lúdűző szavai a Mezőségen és a Székelyföldön egymással keverednek, nem alkotnak elkülönülő, kirajzolható izoglosszát; egyikük-másikuk mégis egy bizonyos területen domináns.

Az állatnév (becenév) és a *ki, el, ne, nye, hátra, félre* lexémák kapcsolatából alakult *liba ki, liba ne, liba hátra* stb. lúdűzők a Szamos és Maros közén általánosak, Aranyosszéken kizárólagos használatúak, de

megtalálhatók Nagybánya környékén, Kalotaszegen, szórványosan a Székelyföldön, ezen belül gyakoribb használatban Háromszéken. Mint típus ide tartozik a Bedén, Istvánházán, Magyarlapádon jelentkező *pipe el, pipi el*, s a Kóboron felbukkanó *lúd ki* is.

A *ves ki, vezs el, vezse el (bezzs el)* lúdűző az udvarhelyszéki nyelvjárásban ha nem is kizárólagos, de gyakori jelentkezésű. Felbukkan még a bánsági Keresztesen, Végváron, Majlátfalván; az itt (és a mezőségi Héderfáján) hallható *hezs el* alakváltozat a *vezs* és a *hess* egymásra hatásából keletkezhetett. Tisztázásra vár a magyarországi nyelvjárásokban gyakori *ved el, vet ki, vat ki* lúdűzőkkel való etimológiai összefüggése (vö. Balogh-Király i. m. 128). — A *házsá nye* Dés környékén, a *háli, hẽlye* a moldvai csángóban jelentkezik.

A magyar és román lúdűző szavak között is többirányú a kölcsönhatás. A román nyelvatlasz adatai között (ALR. II. SN. vol. II. H. 379) a *hiş libó* (325), *hiş liba* (310), *a libă* (67, 102), *liba ha* (105), *liba nẽ* (157), *lib-afară, libă* (334), a *nę libă nʲę* (316), *nę liba, nẽ* (250) a magyar *his liba, liba ne, nye liba nye* átvétele (vö. Tamás: UngElRum. **libă-libă** a.). E magyar eredetű román lúdűzők, a kétnyelvűség következményeként, néhány esetben visszahatottak a magyar alakokra. A *libá!* (Lozsád), *libá ne* (Mezőköbölkút), *libá nyë* (Mezőveresegyháza), *libá ki* (Baca, Magyarpéterfalva) alakok *á* ~ *á*-ja a román fonetizmus hatását tükrözi. A Dés környékén felbukkanó magyar *házsá* (nye, ha) a román *hája, hãjá, hájă* (228, 260, 272, 349, 284) átvételei. A csángó *háli* szintén a románból való (vö. *hali, háli:* 531, 514).

k) **Juhűzők** (Mit mondanak a juhnak, ha el akarják kergetni?):

birka ne (I:2), *birka të* (J:1), *birkạ ki* (N:3), — *ne, bari, ne* (I:1), *nę, bari, nę* (0:1), *në, bari, në* (J:3),

jú nyę̃ (T:16), *jù nyę̀* (U:6), *jú ęl* (T:9), *jú idę nyę* (U:3), *ju idę nye* (U:5), *juh idę ki* (T:8), *ju idę nyè* (M:18),

hẽj hátra (M:9), *hẽj nyę* (L:17), *héj nyę* (T:2), *hẽj ne* (M:14), *hẽ̀j èl* (M:7), *hẽ̀j nyę̃* (T:6), *hẽ̀j ki* (M:10), *hẽ̀j ki nye* (T:13), *héjj ęl nę̃* (M:13), *híj tovább* (M:6), *hé*^{i} *ki* (T:4),

bërikę nę (U:2), *bërikę̀ hátra* (T:14), *birikę̀ ęl ne* (T:10), *biri nyę̃* (L:13),

pü̱s hátrạ (M:16), *Ψüskę mę* (T:1), *Ψütü fę̂rę* (U:2), *püsz ne, nẽ* (L:11), *tę büsz, tę* (B:4), *visz të* (B:8),

suk tę (B:3), *suku në* (E:1), *sugu nyè* (E:10), *sukuri nẽ̀* (E:8),

hẽ̀rc (B:2),

hájdi ki (B:10, E:5), *hájdi ná* (E:3), *hájdi në* (E:4), *hàjdi në* (F:3), *hâjdi nyè* (E:11), *hájdi nyę* (E:12), *hájdi nyę̃* (F:7), *hàjdi nyę̃* (F:3), *hâjdi nyę* (F:5), *hàjdi nyë* (F:8), *hájdi nyę̂* (F:13), *hájdi nę̂* (F:10), *hájdi ne* (E:9), *hájdi há* (L:1), *hâj ide* (B:7), *hâjd-hàjd* (E:13),

brrr (O:2), *brrr ki* (F:9), *brrr nye* (T:11), *brrę̃* (F:12, L:6, T:7), *bri* (G:2, T:19), *bri nye* (T:15), *bri në* (L:11), *brị nyë* (K:1), *brị tovább* (M:5), *bri* (N:1, U:8), *bri në* (L:8, M:3), *bri nę̂* (L:7), *bri nyę* (N:2, U:4), *brì nyę̂*

(L:15), *bri de ne* (M:4), *bri de nē* (M:9), *bri dȧ nȅ* (M:12), *br'ẹ kí* (T:12), *briё* (L:12), *brḛ̈* (M:2), *prḛ̈* (J:2), *krḛ̈* (C:1), *brija nyẹ* (M:2), *brija nye* (R:1), — *bi̯r nyē* (T:5), *bĕ̤r nè* (F:4), *bĕ̤rrr : bĕ̤rukḛ̈-bĕ̤rukḛ̈* (F:1), *b'rrr* (H:1), *bi̯r* (K:5), *bĕ̤r nẹ* (L:2), *brḛ̈j nё* (L:3), *bi̯r ki* (L:4), *bi̯r nyē* (L:10), *bèr nё* (L:18), *b'rrr, nē* (M:1), *bĕ̈r nyẹ* (M:8), *bĕ̤r nḕ* (M:15), *b^{e}r idẹ* (M:17), *bìr nyḛ̄* (T:18), *bur nyẹ* (K:4, T:3), *b^{e}rrr, nyḛ̄* (L:14), *nyẹ b'r nyḛ̄* (G:1), *brḛ̈ vạtyisò* (L:19),

vájḛ̈ (L:14), *vàjjё* (C:3), *vájё nē* (E:7), *vàjḛ̄ nē* (L:9), *váj nyḛ̀* (L:16), — *nye vȧjё nyḛ̄* (F:11), *nyȧ vă̈jḛ̈ nyá* (K:2), *nyẹ vâjё nẹ* (L:2), *ny'ē váj ny'ē* (E:10),

hȧ ju hȧ (L:5).

A következő kutatópontokon a juhűző szavak hiányoznak, az adatközlők a feltett kérdésre nem adtak feleletet: A:1—3, B:1, 5, 6, 9, C:2, D:1—6, E:2, P:1, R:2, T:20, U:7. Juhűző szavak hiányát tehát a Biharban, néhány Nagybánya környéki kutatóponton, továbbá a barcasági Tatrangon és Zágonban tapasztalhatjuk, ahol a juhtenyésztés, legalábbis még a közeli múltban, a magyar lakosság körében hiányzott. A feljegyzett juhűző szavak előfordulási helyét az alábbiakban körvonalazhatjuk.

A Bánságban megszólításként használt *birka* állatnév vagy a *bari* becenév és a *te, ne* nyomatékosító elem kapcsolata eredményezi a *birka te, birka ne*, illetőleg a *ne, bari, ne* űzőszót. E típushoz tartoznak a háromszéki kutatópontokon felbukkanó *juh nye, juh el*-féle űzőszavak is. Sajátosan magyar fejlemény a háromszéki, de főleg az udvarhelyszéki nyelvjárásban hallható *héj (nye, el, ki, tovább, hátra)* juhűző. A Szilágyság és Kalotaszeg egy-két falujában hallható *suk, suku, sukuri, sugu* (te, ne, nye) juhűző eredete, alakulásmódja tisztázásra vár.

A romániai magyar nyelvjárások további juhűző szavai, igen nagy kiterjedésű területen, román eredetűek (a román megfelelőkre lásd ALR. II. SN. vol. II. H. 386). Anyagunkban Kőszegremetén jelentkező *hérc!* megfelelője az avasi román *hărt* (346). A Szilágyságban, Kalotaszegen és a Belső-Mezőségen domináns *hájdi* (ki, ne, nye) a román *haidi* 'ua.' átvétele. A *brr, brē, brí, bĕr, bir, bir, bĕr, bur* stb. (ki, ne, nye) juhűző szóföldrajzilag elsősorban a Maros és a Küküllők vidékén, valamint a csángóban egyeduralkodó, de szórványosan a székelység között is jelentkezik. Ezek az alakváltozatok a román *brr, bre, bîr* stb. átvételei (lásd a román nyelvatlasz idézett térképlapját). Alkalmasint ennek a román eredetű *brr* űzőszónak magyar becéző származéka a néhány székely faluban hallható *bĕrike, birike* (ne, el ne, hátra) juhűző. A Kénoson, Lövétén, Kászonaltízen jelentkező *ψüske, püs* (hátra, félre), valamint a szilágysági Dobrán, a szamosháti Hiripen felbukkanó *büsz, visz* (te) juhűző szóban a **pr!, br!* változatát kell feltételeznünk. A mássalhangzó-torlódás Ψ-, *p*-, *b*, *v*-ben egyszerűsödött, és ehhez a "tő"-höz *-s, -ske* becézőképző járulhatott (vö. Kelemen i.m. 257, 275). Szintén a románból való a Mezőségen szórványosan jelentkező *vájё*, mely a román juhűző szavakban, mint állatnév ('juh'), megszólításként jelentkezik: *bîr u̯ắĭă* (260), *ńe uoi̯ă* (105). A román juhűzés mondatformáinak kiegészítő elemeit is megtalálhatjuk az erdélyi magyar nyelvjárásokban: *ná, nyá, há;* éppúgy, aho-

gyan a magyar *íę, ki, hēį* jelelemek is fellelhetők még a román juhűző szavakban is.

1) **Tehénűzők** (Hogyan hajtják ki az istállóból a tehenet? Mit mondanak neki?):

nę (A:2, 3, D:2), *nẽ* (B:1, 8, 9, D:6), *nẽ* (J:2), *nè* (B:6), *nē* (E:2), *nyę* (N:3), *nyē* (B:5, E:5), *nyẽ* (A:1, B:9, J:1), *nyę* (C:3), *nyę ki* (B:10), *nyè ki* (B:7), *nyē ki* (F:8),

ne te ne (D:1), *nẽ tę nẽ* (D:6), *nye te nyę* (B:2), *nę idę nę* (M:8), *nye ki nyē* (K:3), *nyẽj dę nyẽ* (L:7, 15), *nyej de nyę* (L:2), *nyẽj de nyę* (F:3), *nye ha nyẽ* (L:13), *nyē hà nyë* (L:5),

mẽ nẽ (U:6), *mę idę mę* (N:4, T:8), *mę idę mẽ* (T:1), *mę ídę mẽ* (M:11), *mèj de mẽ* (G:2), *mèj dę mę* (T:10),

boci nẽ (E:8), *ne boci ne* (I:1, 2), *ne boci nę* (B:3), *nę boci nẽ* (O:1), — *ψü nyẽ* (L:14), *ψücsi nẽ* (L:16), *ψücsi mę* ~ *pücsi mę* (U:3), — *mę tęhęm mę* (U:5), *nyë vąkẽ nye* (N:1), *nyà bocsi nyá* (F:11),

Cifra! (E:3), — *Csinos nę* (E:4), *Flóri nę* (B:4), *Julis nę* (D:4), *Szekfü nẽ* (L:3), *Bimbó nẽ* (L:9), *Virág nẽ* (D:3, E:11), *Szilàj nẽ* (E:1), *Virág nyę* (E:12, K:4), *Virág nyẽ* (E:9), *Virág nyë* (F:2), *Virág nyè* (K:5, L:10),

nyẽ Gyöngyes (L:13), *nyẽ Ruzsi* (F:5), *nyá Vijola* (F:1),

në Csinas nẽ (F:10), *me Gyönygyös mè* (T:15), *nyę Virág nyę* (L:6), *nye Virág nye* (L:1), *nye Virág nyę* (K:2), *nyę Virág nyẽ* (F:13), *nyẽ Virág nyẽ* (E:7), *nye Ruzsi nyè* (E:10), *nye Kozsár nyë* (F:6), *nye Bumba nyę* (F:7), *nyę Ruzsi nyẽ* (G:1), *nyẽ Bojtos nyẽ* (K:1),

nye ho (R:2), *nyë ho* (F:8),

haj ki (J:3, O:2), *hàj ki tę* (P:1), — *héj nę* (M:2), *héj ne* (F:4), *hẽ ki nẽ* (B:1), *hẽj nẽ* (M:3), *héjj èl nẽ* (M:13), *hẽj ki* (C:1), *hẽj ne* (T:2), *hẽj nye* (R:1), *hõj ki te* (D:5), *hẽj ki nye* (T:12), *hej nye* (N:2), *hej nye* (H:1), — *hí* (M:5), *híjj* (T:13), *hí nẽ* (L:11, M:16), *hí nẽ* (M:1), *hi nè* (U:7), *hi nyę* (T:16), *hi nyę* (L:17), *hi nyẽ* (T:17), *híj nyę* (T:2), *hĩj nyę* (T:3), *híj nyẽ* (T:11), *híj ne* (G:2), *hij nę* (M:2), *hij nẽ* (L:18), *híj nę* (U:1), *híj nẽ* (M:6), *hi el* (T:7), *hí èl ne* (M:4), *hĩ ę nyę* (T:6), *hĩj èl* (M:7), *híj ęl* (T:9), *hijj èl* (T:13), *híj ẽ ne* (M:10), *hij è' nẽ* (L:8), *hí ki* (T:4), *hí ki ne* (E:13), *hí ki nẽ* (M:15), *híj ki nẽ* (M:12), *híj ki ne* (M:14), *híj ki nę* (U:4), *hi ki nyę* (T:18), *hí ki Sári nyę* (T:19), *híj ki Virág* (L:4), *hí Bòjtos nẽ* (M:9), *hí hátra* (L:12, T:14), *hi toβább* (M:18), *hí 'dę* (M:17),

éj nyẽ (F:9), *é nyẽ* (F:12), *ẽ nyẽ* (L:14).

A tehénűző szavak is szóföldrajzilag többé-kevésbé csoportosulnak. Legnagyobb szerepe az önkéntelen hangkitörésből keletkezett *ne, nye* indulatszónak van. Az akaratközlő funkciót, főleg Szamoshát—Érmellék—Bihar területén, többnyire a puszta *ne, nye* látja el. Már e területen is, de főleg Kalotaszegen és a Mezőségen a *ne, nye* társul az állat tulajdonnevével. A *ne, nye* az állat tulajdonnevét vagy követi (*Virág*

ne), vagy megelőzi *(ne Virág)*, vagy a tulajdonnév a mondategység közepére kerül *(ne Virág ne)*. Az állat tulajdonnevének itt nagy a szerepe. Néhány esetben a *ne*, *nye* másjellegű lexémát is közrefoghat. Például a bánsági Kisiratoson, Keresztesen az állat becenevét: *ne, boci, ne*. Szamosháton vagy a Biharban a megszólító *te* szócskát: *ne te ne;* a Mezőségen pedig az *ide* szóból módosult *de*, illetőleg a *ha* lexémát: *nyej de nye* vagy *nye ha nye*. Néhány csíki meg háromszéki faluban *me* változatot találunk, mely az űző mondategység elején és végén is előfordul: *me ide me, mej de me* stb.

E néhány csíki és háromszéki falu kivételével, jól kirajzolódó szóföldrajzi egységként, az egész Székelyföldön tehénűzőként általános használatú az önkéntelen hangkitörésből keletkező *hé ~ héj, hej ~ hi ~ hij* (TESz.) és a *ne, nye, el, ki, el ne, ki ne* stb. kapcsolata. Hasonló megoldású és felépítésű tehénűző a szalontai *höj ki te*, továbbá a végvári és majlátfalvi *haj ki, haj ki te*.

A román hatás egy-két *nyá* átvételében érvényesült.

m) **Lóűzők** (Hogyan hajtják ki az istállóból a lovat? Mit mondanak neki?):

nę (A:3, D:2), *në* (D:3, E:2), *nę̈* (B:6, D:6), *në̈* (J:2), *nye* (U:7), *nyë* (L:14), *nyę̈* (F:3, H:1), *nyë̈* (R:2), *nyę̈* (A:1, B:9, F:5), *nyë̈* (R:1),

nęj dę nē (L:19), *nę̈j dę nę* (M:17), *nyèj de nę* (E:5), *nyèj de nyē* (E:7, L:1), *nyę̈j dę nyę* (F:7), *nyëj dë nyë̈* (F:8), *nyę̈j dę nye* (F:12), *nyej dę nyē* (F:13), *nyèj de nyè* (G:2), *nyej dę nyē* (L:2), *nyę̈j dë nyë* (L:5), *nyę̈j dē nyē* (L:13), *nyęj dę nyę* (L:17), *nyę̈j dę nyę* (M:8), — *nyl̈ę̈ ki nye* (T:12), *nye ki nyę* (K:2), *nye ki nę* (E:5), — *ne të* (O:2), *nye te* (C:2), *nye tę nę* (B:3), *nyl̈ë tę nyę* (B:7), *nyę tę nę* (D:1), *nyet-tę nē* (C:3), *nę idę* (U:1), *mę ldę mę̈* (M:11), — *ne ló në* (K:3), *në lú në* (F:10), *nyę lõ nyę* (U:5), *ne të ló* (I:1),

majcsi! (M:15), *macsi nyę̈* (U:6), *macsi nyè* (T:15), *macsi nyę̈* (T:3), *mǫcsi nyë̈* (L:15), *macsi nę̈* (L:16), *macsi mę̈* (T:1), *mǫcsi në* (L:18), *macsi ki nyè* (T:18), *macsika nyę* (T:10), *accsi nyę!* (U:3), — *mę mocsi mę* (N:4), *nę mucsi në* (O:1), *nyę mącsi nę* (U:2),

Ella! (E:3), *Baba në* (E:9), *Betyár nę̈* (L:4), *Csę̈zár nyè* (L:10), *Julcsa në* (E:1), *Gyuri në* (E:11), *Pajzàr nye* (K:5), *Pré'da nę* (B:4), *Pali nę* (E:4), *Szellõ nè* (L:3), *Vilma nyę* (K:4), — *ne Bátor ne* (F:11), *ne Laci ne* (F:4), *nye Vilma nyè* (E:10), *nye Baba nyë* (K:1),

co! (T:13), *cõ ki* (U:4), *co ki te* (D:5), *co ę̈ nyę* (T:6), *co toβább* (M:18), — *cú ne* (M:14), *cù në* (M:12), *cú nę̈* (M:1), *cuj de në* (M:9), *cúj de në* (M:6), *cùj de nē* (M:10), *cuj dę nę* (L:8), *cuj ldę nyę* (T:2), *cúj ide ne* (M:4), *cuj idę* (T:8), *cu ide* (M:16), *cuj èl* (M:7),

csit è (L:12), *csit tę nè* (B:2), *csit në* (L:11), *csit nę̈* (B:3), *csöt te* (I:2), *csik të* (J:1), *csik në* (L:9), *csik nyë̈* (L:7), *csika nyę* (E:12), *csikǫ në* (E:8), *csikóu nè* (B:6),

hìj (U:8), *hij ni* (J:3), *hij ne* (T:3), *híj ne* (M:3), *hì* (N:1), *hèj ki* (D:4), *hájc ne* (T:9), *hájc ki nye* (T:19), *hájc ide* (M:16),

gyẽ (T:16), *gyẽ* ~ *d'ẽ* (N:2), *gyie* (N:1), *gyi* (F:9), *gyi* (F:1), *gyi nę* (M:2), *gyé nyẽ* (T:11), *gy'ẽ nyẽ* ~ *gyí nẽ* (T:5), *gyẽ nyẽ* (T:17), *gy^{a}õ nẽ* (M:15), *gyũ nẽ* (B:1), *gyõ nyẽ* (T:14), *gyõ ki* (T:4),

lu nyẽ (F:6), *lòcsi el* (T:7).

A lőűző és tehénűző szavak között sok a megegyezés és a párhuzamosság. A *ne, nye* lexémának a lőűzésben is igen nagy a szerepe; a Szamosháton és a Biharban sok helyütt önmagában is betölti ezt a funkciót. Szerkezetileg olykor a *ne* közrefogja a *te* lexémát: *ne te ne*. Kelet felé haladva már a Szilágyságban megjelenik, de Kalotaszegen és a Mezőségen mind gyakoribb az a lőűző mondategység, amelyben a *ne, nye* az állat tulajdonnevéhez társul: *Szellő ne*. A tulajdonnév sok esetben a mondategység közepére kerül: *nye Vilma ne*. A lőűző szavaknak ez a típusa a Mezőségen váltakozik a *nyej de nye, nej de ne* lőűzővel, mely a *ne (nye) ide ne* hívogatóból alakult, az űzésnek megfelelő nyomaték és hanglejtés megváltozása következtében szenvedett alaki módosulást is. A *nyej de nye, nej de ne (me ide me)* a keleti székely kutatópontokon is hallható (Borszék, Csíkjenőfalva, Gyimesbükk, Csíkvacsárcsi, Zsögöd, Csíkmenaság, Csíkkozmás). Ritkán maga az állatnév is szerepelhet lőűző szóként *(lú nye, nye ló nye, lócsi el)*, de ennél jelentősebb, mind a gyakoriság, mind a területi elterjedés szempontjából, a lőűzőknek az a csoportja, mely vagy a *-csi* képzős származéknak minősíthető *macsi* (Kelemen i.m. 257), vagy a *csit, csik, csika, csikó* hangutánzó, becéző lexéma (Kelemen i.m. 260, 276, 282) és *ne, nye* kapcsolatából keletkezett. A *macsi nye (ne, me)* gyűjtésemben több Küküllő menti és háromszéki faluban jelentkezik (Héderfája, Magyarsáros, Pipe, Küküllősárpatak; Szárazajta, Bölön, Árapatak, Kézdikővár, Gelence). A *csik ne, csit ne (csika, csikó ne)* jelentkezése egészen szórványos. Megtalálható a területileg egymástól távoli szilágysági Dobrán, a bihari Ágyán, a Nyárád menti Karácsonyfalván, Bedén éppúgy, mint Harasztoson és Mezőpaniton.

Körvonalazható szóföldrajzi egységben, az udvarhelyszéki nyelvjárásban jelentkezik a *cu* (ne, ide), *cuj de ne, co* (el, ki, tovább) lőűző. Egy-egy adat erejéig gyűjtésemben Kézdialmáson és Nagyszalontán is felbukkan (vö. még Kelemen i.m. 181). Ebben a szerepben a *hájc* (ne, ki nye, ide) háromszéki sajátság (de mind a funkcióra, mind az elterjedésre lásd Kelemen i.m. 113), a rendkívül szórványos *híj, hej* viszont egy bizonyos nyelvjárási egységhez nem köthető. A *győ, gyé, gyi* a lőűzésnek ebben a helyzetében néhány székely kutatóponton hallható; a csángó *gyie, d'ẽ* a román *dĭẽ* (ALR. II. SN. vol. II. H. 279) átvétele.

A román nyelvatlasz itt említett térképlapjáról leolvasható az igen erős magyar nyelvi hatás. Közöttük gyakori a *nę* (és alakv.), megtalálható továbbá a *n^{e}ẽ, nộ* (< m. *ne, na!*), a *hĩ* (< m. *hi*), a *d''i* (< m. *gyi!*), *mụộĉi* (< m. *macsi*), *ĉic tę nę* (< m. *csik te ne*), *ţúi dę ńẽ* (< m. *cúj de nye*).

MURÁDIN LÁSZLÓ
Institutul de lingvistică şi istorie literară
Cluj-Napoca, str. E. Racoviţă nr. 21

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
XXII. évf. 1978. 1. szám

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

KRITIKATÖRTÉNETI PILLANATOK

Jegyzetek az 1944 utáni romániai magyar irodalomkritika történetéhez

A romániai magyarság életében az 1918/19-es kezdetektől fogva az irodalom a teljesség eszményét leginkább megközelítő önkifejezés lehetőségének a doméniuma. Természetes tehát, hogy irodalmunk születésével párhuzamosan az irodalmi önkifejezés miként jét mérlegelő, értékeket tudatosító és feladatokra figyelmeztető irodalomkritika iránti igény is állandó szükségletként jelentkezett. Megfelelt-e irodalomkritikánk a vele szemben támasztott igényeknek? Erre a kérdésre a kétkedő válaszok sokaságát idézhetnők, el egészen a romániai magyar irodalomkritika létét tagadó, indulatos állásfoglalásokig. Kétségtelen azonban, hogy az indulat is csupán a fokozott elégedetlenségben kifejezésre jutó igényt jelzi, nem pedig az elégedetlenséget kiváltó kategória teljes hiányát.

A hatvan év során felhalmozódott számonkérő írások is bizonyítják: volt (és van) irodalomkritikánk, csakhogy ez a kritika — a történeti szempontú vizsgálódások tanúsága szerint — a legritkább esetben töltötte be szerepét a valós szükségleteknek megfelelően. Tudomásul kell vennünk tehát, hogy kritikánknak — 1944 előtt éppúgy, mint azután — kiemelkedő korszakai nem, legfeljebb többé-kevésbé jelentős pillanatai voltak.

Az 1944 utáni évek első kritikatörténeti pillanata Gaál Gábor nevéhez kapcsolódik. Gaál Gábor volt az, aki a romániai magyarság új művelődési struktúrájának kialakításán munkálkodó lapnak, az Utunknak, már a második számában a kritika szükségességére irányította a figyelmet, nem sokkal később pedig átfogó tanulmányban próbálta kijelölni az írók feladatait a gyökeresen megváltozott körülmények között.

Az Utunk 1946. július 6-i számában megjelent, *A mi szűkebb irodalmunkból* ... kezdetű Gaál Gábor-i „napiparancs" egyike azon kevés számú írásoknak, amelyekben kritikánk önmaga fölé hajlik, és van megszívlelendő mondandója.

Aligha véletlen, hogy Gaál Gábor vezércikk gyanánt közölt jegyzetét a kritika hiányának, illetve hiányosságainak megállapításával indítja:

„A mi szűkebb irodalmunkból — egyebek közt — igen érzékelhetően hiányzik a nevelő hatásában t e r e m t ő bírálat. Hiányzik a gyakorlata, hiányzik az elmélete.

A gyakorlatban — ha akad! — akkor az vagy a pszichologizáló vagy az esztetizáló kritika változata, toldva újabban némi, tartalmakra utaló,

»társadalmi« vonatkozással. Az irodalomkritika elmélete viszont fel sem merült."[1]

Az itt-ott fellelhető kritikai megnyilatkozások gyengeségét Gaál Gábor tehát a társadalmi vonatkozások feltárásának esetlegességében, illetve az elméleti megalapozás hiányában látja. Szerinte ugyanis a kritika gyakorlatát éppúgy nem lehet elválasztani az elmélettől, „mint ahogy lehetetlen a kritika eszményét is az irodalom eszményétől [...], illetve az irodalmat és a bírálatát az élettől függetleníteni".[2]

S itt következik a jegyzet leglényegesebb passzusa.

Gaál Gábor a világirodalom nagy alkotásaira hivatkozva definiálja a szépirodalom és a kritika fogalmát: „Emberi sorstípusok és emberi sorshelyzetek szép formákba szőtt enciklopédiája az irodalom, s az emberi sorstípusok és sorshelyzetek művészi megformálását az élet valóságával szembesítő értékelés és tudatosítás a bírálat."[3] Ebből a definícióból szükségképpen adódik a kritika feladatainak kettőssége. Gaál Gábor szavaival: „minden irodalmi bírálat [...] csak akkor bírálat, ha annak az életanyagnak is a bírálata, melyből a műalkotások tartalmát tevő emberi sorstípusok és sorshelyzetek felmerülnek; ha a bírálat »politikai-közéleti« (miután minden műalkotás a társadalmi harc valamelyik arcvonalán lobban fel), de ugyanakkor »esztétikai« is, miután minden műalkotás szükségszerűen valamely műformába sarjad, és hogy hogyan sarjadt, illetve sarjad-e egyáltalán, ez is lényeges kérdése".[4]

A „napiparancs" szerzője tehát, a maga megfogalmazta definícióhoz híven, oly módon emeli ki a kritika társadalmi elkötelezettségének elvét, hogy közben az irodalmi alkotás esztétikai sajátosságairól sem feledkezik meg. Aligha tévedünk azonban, ha úgy véljük, hogy az irodalmat szép formákba szőtt e n c i k l o p é d i á nak állító meghatározásban benne rejlik már bizonyos eszmei-ideológiai túlzások-torzítások lehetősége is.

Az újrakezdés kritikatörténeti pillanata rezdül tovább abban az 1947-ben papírra vetett, de teljes egészében csak 1950-ben, a *Valóság és irodalom* című Gaál Gábor-kötetben napvilágot látó irodalompolitikai eszmefuttatásban is, amely — *Író és irodalom a népi demokráciában* címmel — arra a kérdésre keres választ: milyen „nagy és jellegzetes feladatok" teljesítését várja az irodalomtól a népi demokrácia?

Gaál Gábor leszögezi, hogy az új körülmények között történelmünk folyamán először válhat termékeny egységgé író és közönsége. A népi demokrácia felszabadítja az irodalom számára a társadalom legszélesebb és művelődésre legsóvárabb rétegeit, az író számára pedig megteremti az egész „emberi-társadalmi valóság" „szabad és közvetlen" ismeretének lehetőségét. Ám hogy a fenti értelemben vett egység valóban létrejöjjön, az irodalomnak élnie is kell a lehetőségekkel, azaz: vállalnia kell hivatását.

Mit jelent ez?

---

[1] (G. G.) [Gaál Gábor]: *[A mi szűkebb irodalmunkból...]* Utunk I. évf. (1946), 2. sz. (júl. 6), 1.
[2] I. h.
[3] I. h.
[4] I. h.

„Városainkban és falvainkban — rögzíti Gaál Gábor az új történelmi helyzet jellemzőit — soha nem tapasztalt változatosságú társadalmi átalakulás, osztályharc, fejlődés folyik. Minden a társadalomban új értelmű helyére tart, egyidejűleg meg sok elem visszafelé akarná. Történéseivel mindez egy nagy epika merő újdonsága! Új mesék és új konfliktusok, új tragédiák is emberben, emberekben, ám a tisztulás és kiengesztelődés emberi, nem pedig burzsoá katarzisai! Az igazság és igazságosság végre emberi valójában kész érvényesülni. A tudás és művelődés is végre bensővé lehet azokban, akiktől ezt a tudást és művelődést még civilizatorikus formáiban is megtagadták eddig. A jobbágyság és a kapitalisztikus életformák lelki-testi maradványai és tartalmai végre felszámolódnak. Megkezdődött a teljes élet teljes átemberiesítése . . .“[5] Az irodalom feladata az új történelmi körülmények között — hangsúlyozza Gaál Gábor — „nem e nagyméretű változások felsorolása, hanem az alkotás feszültségeivel való tudatosítása. Hisz a kor maga hiába nagy, ha vonásait az író nem önti át műremekké. Mert ez a valóság nem győzelmi sátorként borul körénk. Ezt a valóságot az irodalmunkkal együtt csinálnunk kell. [. . .] A népi demokrácia építő harcaiban, a népi demokrácia teljes emberi felszabadulásért folyó küzdelmeiben nem hiányozhat az író. A valóság alakítása, megváltoztatása az irodalom feladata is. A híres marxi tételt a filozófusról teljes joggal alkalmazhatjuk az irodalomra. Ne értelmezze, ne ábrázolja ezt a valóságot az író, hanem változtassa meg.“[6]

A Gaál Gábor-i állásfoglalás, megfogalmazásakor, előtte járt az irodalomnak, a szöveg egészének megjelenésekor viszont már „időszerűtlenné“ vált. Nem mintha irodalmunk néhány év alatt olyan óriási fejlődésen ment volna keresztül. Ellenkezőleg: időközben az irodalmat korlátok közé szorító dogmatizmus bontakozott ki nálunk is — összes ismert következményeivel. Ilyen feltételek közepette válhatott kritikatörténetünk következő jelentős mozzanatává Szabédi László indulatfűtötte, de jól átgondolt érvekkel alátámasztott tiltakozása a dogmatikus gyakorlat torzításai ellen.

A tiltakozás érveit csokorba gyűjtő, *Az RNK magyar irodalmának néhány problémája* című tanulmányát még 1953-ban írta Szabédi, de csak 1956-ban jelentethette meg, *Nyelv és irodalom* című kötetében.

Az irodalom és az irodalombírálat kérdéseit párhuzamosan vizsgáló tanulmány annak a „hiedelemnek“ a meggyökeresedése ellen száll síkra, amely szerint „az irodalom pártossága amolyan munkamegosztásfélét jelent: az ideológus-kritikus megfejti, az író pedig végrehajtja az idő parancsát“.[7] Ez a felfogás „egy sajátságos, egészségtelen írói magatartást termelt ki, amely semmiben sem hasonlít a nép írójának magatartásához: a néptől elszakadt, a rendeletet végrehajtó hivatalnokíró magatartását“.[8]

---

[5] Gaál Gábor: *Író és irodalom a népi demokráciában.* In G. G.: *Valóság és irodalom.* Cikkek, jegyzetek, dokumentumok. Állami Könyvkiadó. Bukarest (1950), 200—1.

[6] I. m. 201.

[7] Szabédi László: *Az RNK magyar irodalmának néhány problémája.* In Sz. L.: *Nyelv és irodalom.* (Cikkek és tanulmányok.) Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó. Bukarest (1956), 218.

[8] I. h.

Márpedig az ilyen — lényegét tekintve ingadozó, személytelen — írói magatartás „nem eredményezhet életigazsággal teljes, mozgósító, nevelő hatású műveket".[9] „Az ilyen magatartású íróknak meg kell érteniök — hangoztatja Szabédi —, hogy vagy leteszik a tollat, vagy megtanulják maguk fejteni meg az idő parancsát. Pártosság nem jelent személytelenséget. A párt vonalát követni — nem jelenti azt, hogy semmit se fedezz fel az élet igazságából, hogy semmi újjal ne járulj hozzá az életről, az emberről való ismereteinkhez. A valódi író ismérve éppen az, hogy eredeti, önálló gondolkozó, hogy alkotó intellektus; és ha marxista-leninista, annál inkább az."[10]

Mit kíván tehát Szabédi az irodalomtól és bírálatától?

A bírálattól azt kívánja, hogy ne lépje túl hatáskörét. Mert hát — jegyzi meg a szerző — a kritika „ma is serényebben vállalkozik az író tanítására, mint arra, hogy az olvasót az író művéből levonható tanulságokra figyelmeztesse. Megfellebbezhetetlen elképzelése van arról, hogy az írónak miről, mit és hogyan kell írnia, túlságosan megszokta, hogy ne azt a kérdést vesse fel elsősorban: mi van a műben? — hanem ezt: mi hiányzik a műből? Túlságosan magabiztos és bántóan bizalmatlan az íróval szemben. Fennhéjázó és mindent jobban tud, mint az író. Általában mindent tud, kivéve azt, hogy az irodalmat az írók csinálják."[11]

Az irodalom pedig? Nos, az irodalomnak nem szabad elhárítania magától a felelősséget. „Nekünk — olvashatjuk a tanulmányban — éppen olyan irodalomra van szükségünk, amely kényes kérdéseket vet fel. Hiszen a társadalom ellentétekben mozogva fejlődik, s mi más az író feladata, mint ezeknek a — természetesen mindig »kényes« — ellentéteknek a pártos ábrázolása?"[12]

A Szabédi megfogalmazta elvek — amelyek Veronica Porumbacunak a Gazeta literară 1956. május 3-i számában közreadott Szabédi-interjúja révén a román irodalmi közvéleményben is visszhangra találtak[13] — egy lassú tisztulási folyamat eredményeképpen bekövetkező megújhodás előhírnökei kritikánkban.

A román irodalomkritika viszonylatában az 1965—67-es évek vitái jelzik a megújhodást.[14] A hazai magyar kritika, valamelyes fáziseltolódással, 1968-ban fordul szembe határozottan az előző évek-évtizedek gyakorlatával.[15]

Az újabb kritikatörténeti pillanatot nem egyetlen jelentős kritikai megnyilatkozásban, hanem a romániai magyarság reális önismeretét alakító írások egész sorában érhetjük tetten.

A pillanat érzékeltetése végett Bodor Pál Huszár Sándornak adott 1968-as interjújának a regényirodalom válságával foglalkozó részletét

---

[9] I. m. 219.
[10] I. h.
[11] I. m. 224.
[12] I. m. 226.
[13] Veronica Porumbacu: *De vorbă cu Szabédi László.* [Beszélgetés Szabédi Lászlóval.] Gazeta literară III. évf. (1956), 18. sz. (máj. 3), 1.
[14] Lásd Adrian Marino: *Introducere în critica literară.* [Bevezetés az irodalomkritikába.] Editura tineretului (Bucureşti, 1968). 5.
[15] A fordulat egyik legbeszédesebb dokumentuma Méliusz József *1968. július 9.* című vitairata. In M. J.: *Az illúziók kávéháza.* Vallomások. 1966—1971. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1971. 313—56.

idézzük: „A regény — állítja Bodor Pál —: legátfogóbb újjáteremtése embernek és társadalomnak, demiurgoszi műfaj, benne istenekkel vetekszik az alkotó ember. Nehéz tehát regényt írni — de nagy regényt írni egyenesen lehetetlen, ha: 1. nincs az írónak átfogó képe a világról, mely emennek héjazata, és ha 2. nincsen bátorsága, becsülete és tehetsége éppen azoknak a legkényesebb kérdéseknek a megragadására, melyek elejtésével egyszerűen megszűnik a regény létjogosultsága. Az osztálytársadalmakról a szocialista rendbe való átmenet kataklizmái közepette épp a kataklizmát megkerülni, vagy nemzetiségi íróként épp a nemzetiségi tudatról és annak viszonyulásairól, konfliktusairól nem írni — egyet jelent a hazai magyar regény, az időszerű, tömegeket érdeklő, nagy horderejű, a világnak rólunk jellegzetes képet rajzoló regény feladásával. Az egyszeregyből nem lehet kihúzni az egyest, vagy éppen a szorzójelet. Egy világban például, amelyben a vagyontól való függés, a vagyonhoz való viszony helyébe sokaknál a hatalomhoz — a szocialista hatalomhoz — való viszony lépett (s ezért a jellemileg történésre predesztináltak, akik hajdan vagyonszerzésre fordították volna minden energiájukat, ma a hatalomhoz való dörgölődzésre fordítják azt!) — ebben a világban n e m í r n i épp a hatalomhoz való viszonyról, ennek boldogságos és tragikus beteljesülést kínáló és becstelenséget betöltő vetületéről — annyi, mintha a regény testéből kihúznánk épp a gerincet. Nagy regényünk azért születik nehezen, mert ezekkel a kényes, bonyolult, nehéz, olykor nagy filozófiai műveltséget és mindig gazdag életismeretet feltételező kérdésekkel kevés írónk néz szembe. S azért is, mert (noha persze az irodalom a változó világban változó ember ábrázolása) — a közeg ezekben az időkben végletesen heves mozgásban van, erősen változik a lépték, vándorolnak a közéleti érzelmek mágneses sarkai, és változik az író rálátása a múltra is, még akkor is, ha világnézete szilárd . . .“[16]

Ez a nyilatkozatrészlet egymagában véve is sok mindent elárul arról: mit kíván a hatvanas évek végének romániai magyar kritikája az irodalomtól.

S a kritikatörténeti pillanat továbbrezdülése során ismét önmaga fölé hajló kritika mit kíván — önmagától?

Erre a kérdésre szigorúan körülhatárolt, elméleti igényű választ Tamás Gáspár Miklósnak az Utunk 1972. május 12-i számában megjelent *Kritika hétfőtől szombatig* című írásából idézhetünk. Tamás Gáspár Miklós szerint a kritika feladata: „v i l á g o s a n á t l á t h a t ó k r i t é r i u m o k s z e r i n t d i s z k u r z í v é s e l m é l e t i - t u d o m á n y o s e l l e n ő r z é s n e k a l á v e t h e t ő s z ö v e g e t n y ú j t a n i. Ezek a kritériumok pedig — vallja a szerző — csak úgy lehetnek értékesek, ha világosan és precízen elkülönülnek a szövegtől, melyre alkalmazták őket. Ha nem egy szélesebb és más szférából merítik ezeket a kritériumokat, megfosztottak bennünket a magyarázattól, becsületszóra el kell hinnünk minden állítást. Legyen ez a szféra a nyelv, a psziché, a társadalom, az elvontan felfogott esztétikum vagy bármi más — az érthető

[16] Huszár Sándor: *[Interjú] Bodor Pállal.* Az író asztalánál. Utunk XXIII. évf. (1968), 29. sz. (júl. 19), 2.

és ellenőrizhető diszkusszió csak a rá való apellálaskor kezdődhet."[17] Vajon azt jelenti ez, hogy Tamás Gáspár Miklós az irodalom és a kritika társadalmi szerepének nem tulajdonít kellő fontosságot? Korántsem, hiszen a továbbiakban ő maga figyelmeztet, hogy a kritikának „csak akkor lehet társadalmi haszna, ha a művek megértésének és ebből fakadó értelmezésének organonja tud lenni".[18]

A romániai magyar irodalomkritika, amely korábban publicisztikai hatásra törekedett elsősorban, organonszerepét csak akkor töltheti be, ha következetesebben alkalmazza az elméleti szempontokat is. A hetvenes évek változó viszonyai között ennek a felismerésnek a jegyében alkotnak — ki-ki a maga hajlamait és ízlését érvényesítve — kritikusaink: az 1944 utáni hazai magyar irodalmat egészében is áttekintő Marosi Pétertől, Kántor Lajostól és Láng Gusztávtól — a műveket és jelenségeket elemző, kifejezetten teoretikus beállítottságú fiatalokig.

MÓZES HUBA
Institutul de lingvistică şi istorie literară
Cluj-Napoca, str. E. Racoviţă nr. 21

MOMENTE ALE ISTORIEI CRITICII

(Rezumat)

Articolul trece în revistă momentele semnificative ale istoriei criticii literare maghiare din România de după 1944, momente marcate de formulările de principiu şi luările de poziţie ale unor teoreticieni ca G. Gaál şi L. Szabédi, precum şi de atitudinea ferm antidogmatică adoptată de critică începînd cu anul 1968.

[17] Tamás Gáspár Miklós: *Kritika hétfőtől szombatig.* Utunk XXVII. évf. (1972), 19. sz. (máj. 12), 8. — Kiemelés Tamás Gáspár Miklóstól.
[18] I. h.

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
XXII. évf. 1978. 1. szám

EGY BLAGA-VERS MAGYAR FORDÍTÁSVÁLTOZATAI

A pesszimista életérzésre alapozott, de ugyanakkor mélyen a népi hagyományokban gyökerező gondolati lírának egyik legjellemzőbb darabja a *Gorunul* (A tölgy) című vers, amelyet Blaga költői pályája kezdetén, a tízes években írt, s a *Poemele luminii* (A fény versei) című első kötetében közölt (1919). A vers, amelynek gondolati-érzelmi alapmotívuma tulajdonképpen megszólítással színezett megszemélyesítés, Eminescu *Ce te legeni?...* (Erdő, mért hajladozol) című verséhez hasonlóan — a *Ce te legeni, plopule?* kezdetű közismert betyárdojnára emlékeztet. Az üldözött, bújdosásra kényszerült népi hős, aki teljesen magára maradt, elszigetelődött a társaktól, az emberektől, éppúgy „szóba elegyedik" a magányos fával, mint a költő ebben az esetben az erdőszéli tölggyel: az élet múlásáról, a halál közeledtéről „társalog" vele. Ott az akasztófa, itt pedig a koporsó képzete asszociálódik a természeti jelenséghez, és válik a költői mondanivaló, az elégikus alaphangulat szimbolikus hordozójává. Blaga azonban a népi eredetű motívumot saját szemléletéhez, ízléséhez igazítja, modernizálja azáltal, hogy a halál nála korántsem valamiféle váratlanul beálló egyéni katasztrófa, tragikus végzet, hanem — akárcsak az osztrák Rainer Maria Rilke lírájában is — egy lassan, de elkerülhetetlenül bekövetkező természetes állapot, misztikus átalakulás, metamorfózis — az életnek tehát mintegy csak folytatása.

Blaga verse magyar nyelven eleddig háromféle átültetésben ismeretes; mindhárom a húszas években keletkezett, nem sokkal az eredeti megjelenése után. Fordítói: Franyó Zoltán, Fekete Tivadar és Áprily Lajos, akik ugyanebben az időben még több más Blaga-verset tolmácsoltak magyarul. A továbbiakban ezt a három fordításváltozatot vesszük közelebbről szemügyre és hasonlítjuk össze stilisztikai-esztétikai szempontból az eredetivel, persze a teljesség igénye nélkül.

E vizsgálódás szükségszerű velejárója, hogy a „szembesítés" alapján a három fordításváltozat művészi színvonalára vonatkozóan kritikai értékítélet kialakítására törekszünk. Franyó fordítása időrendben az első: a Tanácsköztársaság bukása után Pozsonyba menekült magyar emigráns írók folyóiratában, a Tűzben (1922), majd pedig a temesvári 6 Órai Újság

1939-es évfolyamában jelent meg.[1] Fekete Tivadar fordítása 1923-ból való, s a fordítónak 1924-ben kiadott *Szerelmes kert* című antológiájában látott napvilágot.[2] Április 1924-ben fordította le a költeményt, és a kolozsvári Ellenzék vasárnapi (irodalmi) mellékletében közölte, amelynek ettől az évtől tudvalevően éppen ő lett a szerkesztője.[3] Franyó és Április fordítása azóta számos antológiában szerepel — ugyanazzal a szövegváltozattal —, a Fekete Tivadaré viszont már kevésbé ismert, mert annak idején az említett antológia is mindössze kétszáz példányban jelent meg Aradon, Ion Minulescu támogatásával.

Hogyan oldotta meg feladatát a három műfordító? Íme az eredeti:[4]

GORUNUL

În limpezi depărtări aud din pieptul unui turn
cum bate ca o inimă un clopot
şi-n zvonuri dulci
îmi pare
ca stropi de linişte îmi curg prin vine, nu de sînge.

Gorunule din margine de codru,
de ce mă-nvinge,
cu aripi moi atîta pace,
cînd zac în umbra ta
şi mă dezmierzi cu frunza-ţi jucăuşă?

O, cine ştie? — Poate că
din trunchiul tău îmi vor ciopli
nu peste mult sicriul,
şi liniştea
ce voi gusta-o între scîndurile lui,

---

[1] Tűz 1922. 1. sz. 10.; 6 Órai Újság 1939. jan. 9.; újabban: *Barangolás* c. kötet. Kortárs román költők Franyó Zoltán fordításában. Irodalmi Könyvkiadó. Bukarest, 1965. 44.

[2] Fekete Tivadar, *Szerelmes kert*. Modern román költők antológiája. Grafica kiadás. Arad, 1924. 39.; ezenkívül a kötetben még szerepel az *Amurg de toamnă* (Őszi szürkület), *Lumina raiului* (Mennyország fénye), *O toamnă va veni* (És egyszer eljön az ősz...), *Sus* (A csúcsokon) című Blaga-versek fordítása.

[3] Ellenzék 1924. febr. 10.; ua.: Április Lajos, *Vers vagy te is* c. antológia, 1926. 129.; Bitay Árpád, *Műfordítások*. 1928. 114.; Április Lajos, *Az aranyszarvas*. Válogatott versfordítások. Európa Könyvkiadó. Bp., 1964. 317.; Lucian Blaga, *Mágikus virradat* c. antológia. 33.; Április Lajos, *Tavaszi tüzek*. Román költők versei. Irodalmi Könyvkiadó. Bukarest, 1969. 217—8.; Lucian Blaga, *Csodálatos mag*. Versek. Válogatta és az előszót írta Alexandru Căprariu. Dacia Könyvkiadó. Kolozsvár-Napoca, 1975. 12—3.

[4] Lucian Blaga, *Opere* 1. Poezii. Editura Minerva. Bucureşti, 1974. 10—11.

o simt pe semne de acum:
o simt cum frunza ta mi-o picură în suflet —
şi mut
ascult cum creşte-n trupul tău sicriul,
sicriul meu,
cu fiecare clipă care trece,
gorunule din margine de codru.

Franyó Zoltán fordításában:

A TÖLGY

A derűs messzeségből, egy torony melléből ide hallom
A harangot, mely mint egy szív dobog.
És az édes zsongásban
Úgy érzem,
Hogy ereimben nem vér, hanem csönd csörgedez.

Te tölgy az őserdő szegélyén,
Miért vesz rajtam erőt
Lágy szárnyával ily nagy béke,
Mialatt árnyékodban heverek
És elbűvölsz táncoló leveleiddel?...

...Ó, ki tudja? — talán
Törzsedből nemsokára
Koporsót ácsolnak nekem —
És a nyugalmat,
Melyet deszkáid között kifizlelek majd,
Már most előre sejtem:
Érzem, ahogy leveleid lelkembe csepegtetik —
És némán
Hallgatom, ahogy testedben nő, nő a koporsó,
Az én koporsóm,
Minden illanó pillanattal,
Te tölgy az őserdő szegélyén...

Fekete Tivadar fordításában:

A TÖLGY

A tükrös, tiszta távlatokban
a torony melléből idáig hallatszik
egy harangszív-verése.
Édes suttogásokban
úgy tűnik föl,
mintha nem is vércsöppek,
hanem csönd-csöppek
csörgedeznének az ereimben.

Te tölgy, itt az erdőszélen,
miért röpköd itt körül
lágy szárnyaival a béke,
s mikor az árnyékodban pihenek,
miért simogatsz játékos leveleiddel?

Ki tudja, tán az is lehet,
hogy a te törzsedből ácsolják nemsokára
a koporsómat,
és a Békét,
ami majd sírom deszkái között elér,
már most szürcsölöm
és érzem, hogy leveleid
megtelítik vele a lelkem.

Némán hallgatom, hogy nő a koporsó törzsedben,
az én koporsóm,
pillanatok alatt,
amik elfutnak, — —
te tölgy, itt az erdőszélen!

Áprily Lajos fordításában:

A TÖLGY

A tiszta messzeségben hallom, hogy dobog
egy kis templom-kebel harangszíve —
s eremben,
szinte úgy tetszik nekem,
vér helyett halk csönd-cseppek permeteznek...

Ó, terebélyes erdőszéli tölgy,
puha szárnyával, mondd, miért borul
alattad oly nagy béke rám,
ha árnyékodban fekszem hangtalan,
s a lomb dédelgetőn játszik velem?...

...Ki tudja? — Nemsokára tán
sudaradból számomra valaki
koporsót ácsol —
s a csend ízét,
mit majd deszkáid közt megízlelek,
itt már előre érzem:
érzem, lelkembe hogy cseppenti lombod —
s némán
hallgatom, hogy nő benned a koporsó,
az én koporsóm,
minden elmúló pillanattal,
ó, terebélyes erdőszéli tölgy...

Egyszeri figyelmes olvasás alapján is könnyen megállapíthatjuk, hogy a három fordításváltozat közül általában a Fekete Tivadaré áll legtávolabb az eredetitől; kidolgozatlanabb a másik kettőnél, olyan, mintha megrekedt volna a nyersfordítás szintjén; nem vers, hanem afféle sorokba tördelt próza benyomását kelti, amelyből úgyszólván teljesen

hiányzik a Blaga-vers gondolati és érzelmi szuggesztivitása, költőisége. Fekete az eredeti szöveg huszonkét sorát fordításában megtoldotta még négy sorral, ami azért kifogásolható, mert szemlátomást ártott ezáltal a művészi kifejezés tömörségének. Franyó és Áprily fordítása egészében sokkal igényesebb, művészibb, nem olyan elhamarkodott, mint a Fekete Tivadaré. Mindketten tiszteletben tartották a verskompozíciót, azonos, illetve hasonló módon a belső tartalom hullámzásához igazították a sorok rövidségét vagy hosszúságát, megőrizték az eredeti periodizációt, a gondolatritmust és a vers egészének időmértékes, jambikus jellegét.

Persze, ha a részletek felől közelítjük meg ezeket a fordításokat, és nem csupán impressziók, hanem tüzetesebb elemzés alapján szembesítjük őket az eredetivel és egymással, további lényeges eltéréseket, színvonalbeli különbségeket vehetünk észre közöttük. Időrendben Franyónak kellett elsőként megbírkóznia az átültetés nehézségeivel — ő volt az „úttörő" —, s ezt a küszködést mindvégig érezhetjük is fordításának olvasása közben. Szövege nehézkesebb az Áprilyénál, bár a Fekete Tivadaréhoz képest kétségtelenül gördülékenyebb. Ez a nyelvi, ritmikai, hangzásbeli nehézkesség nála főképp talán onnan adódik, hogy ő a részmozzanatok minél pontosabb, lehetőleg szó szerinti átültetésére törekszik, szinte minden egyes szót, szószerkezetet, igealakot elsődleges szótári jelentésében akar „átmenteni" az eredetiből, sőt még a prepozíciókat is megfelelő ragváltozatokkal igyekszik helyettesíteni. Áprily szintén ragaszkodik a részletekhez, de nem annyira a grammatikai megfelelést, mint inkább az egyes nyelvi elemek, szavak, szóviszonyok, a mondattagolás esztétikai-stiláris szerepét tartja szem előtt, azaz — funkcionálisan követi a részleteket, éppen a vers egészének érzelmi-hangulati hitele, művészi összhatása szempontjából.

Már az első szakasz vizsgálatakor meggyőződhetünk erről. Franyó, mivel föltétlenül meg akarja őrizni az eredeti szóhasználatot, és kínosan ragaszkodik a hasonlat pontos lefordításához („A derűs messzeségből, egy torony melléből ide hallom / A harangot, mely mint egy szív dobog") — a hangulati és hangzásbeli árnyalatokat kevésbé tudja megéreztetni. Áprily itt csak annyiban távolodik el az eredetitől, hogy a hasonlatot („... aud din pieptul unui turn / cum bate ca o inimă un clopot") átalakítja metaforás szerkezetté („... hallom, hogy dobog / egy kis templom-kebel harangszíve"), amely viszont frappáns tömörségével, újszerűségével — érdekes módon — mégis sokkal inkább megőrzi-megéreztei a Blaga-vers „lelkét", szellemét. Egyébként Fekete Tivadar is mellőzi itt a hasonlatot, de a *limpezi* jelentésének visszaadására indokolatlanul két szót használ (tükrös, tiszta) — nyilván a tömörség rovására —, metaforája színtelenebb, nem olyan világos, mint az Áprilyé, s talán azt

sem fölösleges megjegyeznünk, hogy az eredeti szövegtől eltérően az első sort túlságosan lerövidíti, ami a költői hangvételt, intonációt prózai hatásúvá teszi. Április a *piept* megfelelőjeként nem a viszonylag csekély stiláris értékű *mell* szót használja, mint Franyó és Fekete, hanem a *kebelt*, amely az előbbinél jóval expresszívebb, poétikusabb, s az eredeti jelentést egyszersmind ugyanolyan pontosan kifejezi. Továbbá: a „*zvonuri dulci*" szinesztéziás szerkezetről lemond, mert az „édes zsongást" éppúgy, mint az „édes suttogást" — ahogy Franyó, illetve Fekete fordítja — magyarul mintha kissé finomkodónak, mesterkéltnek érezné. Ennek a „veszteségnek" azonban mintegy pótlásaképpen a strófa — s egyben az egész vers — leghosszabb sorát („ca stropi de linişte îmi curg prin vine, nu de sînge") az eredetihez annál hívebben (de korántsem szolgai hűséggel jár el), annál gondosabban dolgozza ki. Nemcsak a szókép, metafora („*stropi de linişte* îmi curg prin vine") nyelvi és művészi pontosságára vigyáz („s eremben, / ... *halk csönd-cseppek permeteznek* ..."), hanem a sor jó akusztikájára, dallamosságára is. Blagánál ez a sor — néhány kivételtől (3) eltekintve — többnyire egytagú szavakból áll (11-ből 8 egytagú), amelyek kopogó hangzásukkal valóban a „csepegés" képzetét és ezzel együtt az elmúlás hangulatát sugallják, lenyűgöző költői erővel.[5] Franyó és Fekete nem figyel fel erre különösebben. Arra sem, hogy a harmadik strófa 4. és 7. sorában hasonló módon, gondolatritmus-szerűen újra visszatér ez a motívum („şi liniştea / ... o simt cum frunza ta mi-o picură în suflet"), s hogy l é n y e g é b e n tehát mind gondolati, mind érzelmi (affektív) szempontból az említett négy sor tartópillérére épül az egész vers szerkezete. Április nagyon leleményesen, a vérbeli költő találékonyságával és mégis kellő alázattal igazodik Blaga művészi eljárásához. Mivel csupán egytagú szavakra nem építheti ezeket a sorokat — ha sikerülne is egyáltalán, magyarul kissé erőltetetten hatnának —, inkább az alkalmasnak talált egyes szavak hangulati és hangzásbeli kifejező lehetőségeit aknázza ki az eredeti szöveg stílushatásának megközelítésére. Olyan szavakat használ, amelyeknek hangalakjához az eredetivel majdnem azonos, vagy legalábbis ahhoz nagyon közel álló hangzásélmény társul (figyeljük meg: „vér helyett *halk csönd-cseppek permeteznek* ... / ... s a *csend* ízét / érzem, *lelkembe* hogy *cseppenti lombod*"). A szóhasználatnak a vers(fordítás) többi sorában is fontos szerepet tulajdonít.[6] Nem tartja véletlennek például, hogy az eredetiben háromszor fordul elő a *sicriul* szó, amely ismétlődésével — az említett négy sor szóanyagához hasonlóan — az egész vers alapmotívumát hordozza, s a mondanivaló szempontjából ugyancsak nélkülözhetetlen. Itt már Franyó és Fekete is valamelyest szerencsésebben jár el, a *koporsó* szót — akárcsak Április — az eredetinek megfelelően háromszor szerepeltetik a szövegben, de ez a kulcsszó (leitmotívum) náluk mégsem épül bele olyan szervesen a fordítás egészébe, nem érvényesül eléggé moti-

[5] Érdekes véletlen, hogy mennyire hasonló motívum József Attila közismert sora az Ars poeticában: „az idő lassan elsziváog" („se scurge timpul încet").

[6] Expresszionista jellegű versről lévén szó, a költő nem annyira a mondatoknak, mint inkább a szavaknak tulajdonít nagyobb szerepet a vers egészében. (Vö. Koczogh Ákos, *Az expresszionizmus* c. kötethez írt bevezető tanulmánya. Gondolat Kiadó. Bp., 1964. 76—8.)

vációs szerepe. Ennél azonban még inkább kifogásolható, hogy Fekete a *gusta* szót („şi liniştea / ce voi gusta-o între scîndurile lui") a *szürcsölöm* szóval fordítja, amely az eredetitől eltérő jelentésárnyalatával és hangutánzó jellegénél fogva egyaránt rontja a fordítás hangulati hatását. Franyó fordításában ilyen tekintetben az eredetinek megfelelőbb *kiízlelek* ige szerepel, ami viszont azért kifogásolható, mert — talán mondanunk sem kell — ebben a szövegösszefüggésben („És a nyugalmat, / Melyet deszkáid között kiízlelek majd") a *ki* igekötő révén ugyancsak zavaróan, sőt — magyartalanul hat. (Áprily ehelyett a sokkal szabatosabb, értelmileg és hangulatilag helyénvalóbb „*megízlelek*" igekötős szóalakot használja.)

Érdemes megfigyelnünk, hogy Áprily a vers ritmusát is az eredetihez sokkal hívebben alakítja. Éppen a jó hangzás, a dallamosság követelményéhez igazodik, amikor a választékos szóhasználat mellett a szórendet és a mondatritmust úgy követi, hogy az eredeti szöveg lendületessége, jambikus lüktetése az elégia patetikusan szomorú, melankólikus hangulatának megfelelően lehetőleg minél teljesebben érvényesüljön.[7] Franyó is megtartja a jambust, de — bizonyára azért, hogy fordításában a mű szabadvers-jellegét, viszonylagos kötöttségét ritmikailag is kiemelje — az eredetinél (Áprilynál is) jóval lazábban kezeli. Teljesen lemond a rímről is, holott az eredetiben, bár nagyon szórványosan, de előfordul, s akár sorvégi helyzetben („nu de *sînge* / ... de ce mă-*nvinge*"), akár belső rím formájában vagy asszonáncként (pl. „... şi *mut* / *ascult* cum frunza ta mi-o picură în suflet", vagy: „... cum *bate* ca o inimă un clopot / şi-n zvonuri dulci îmi *pare* ..." stb.) — a költemény zeneiségének igen fontos alkotóeleme. Jellemző viszont, hogy Áprily még ezt a néhány rímet — illetve rímemléket — is igyekszik megtartani, érvényesíteni fordításában (pl. „s eremben, / szinte úgy tetszik *nekem*, / ... s a lomb dédelgetőn játszik *velem*"), mert — teljesen indokoltan — az eredeti mű esztétikumának szerves részeként fogja fel.

Összegezésképpen tehát: mint nemes szándékból fakadó tettnek, jóhiszemű kezdeményezésnek — mindhárom fordításváltozatnak megvan a maga kétségbevonhatatlan irodalom- és kultúrtörténeti értéke, érdekessége. Franyó — mint láttuk — a nyelvi elemek pontos, szó szerinti megfelelésére törekedett, Fekete Tivadar szinte teljesen kötetlen prózaversként fordította Blaga művét, Áprily pedig az eredeti szöveg egészének költői mondanivalóját, stiláris-esztétikai hitelességét tartotta fontosabbnak, vagyis úgy ragaszkodott a részletekhez, hogy a költemény egészéről sem feledkezett meg. S talán éppen ezzel magyarázható, hogy az ő fordítása jóval ihletettebb, művészibb, igényesebb a másik kettőnél, közelebb viszi a magyar anyanyelvű olvasót Blaga költői világához, s mint művészi teljesítmény inkább kiállja az idő próbáját.

MÁTHÉ JÓZSEF

Institutul Pedagogic
Tîrgu-Mureş, str. N. Iorga nr. 1

[7] A vers ritmusáról lásd részletesebben: Ladislau Gáldi, *Introducere în istoria versului românesc*. Editura Minerva. Bucureşti, 1971. 361—2.

TĂLMĂCIRI ÎN LIMBA MAGHIARĂ ALE UNEI POEZII DE L. BLAGA

(Rezumat)

Autorul supune analizei tălmăcirile în limba maghiară ale poeziei *Gorunul* de L. Blaga, tălmăciri semnate de Z. Franyó, T. Fekete şi L. Áprily. În urma analizei se ajunge la concluzia că prima dintre tălmăciri e fidelă faţă de original mai mult pe planul lexicului, cea de a doua nu depăşeşte nivelul traducerilor brute şi că doar a treia tălmăcire — cea semnată de L. Áprily — întruneşte calităţile unei traduceri nu numai fidele, dar şi sugestive.

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
XXII. évf. 1978. 1. szám

GOMBOCZ ZOLTÁN A KOLOZSVÁRI EGYETEMEN

Gombocz Zoltán tanári pályáján a kolozsvári egyetemre való meghívás új korszak kezdetét jelenti. Első ízben ide kapott nyilvános rendes egyetemi tanári kinevezést. Tizenegy évi Eötvös-kollégiumi tanárság és pár évi budapesti egyetemi magántanárság után 1914 június 1-től szóló kinevezéssel tíz féléven át tanít a kolozsvári egyetem Bölcsészet-, nyelv- és történettudományi karán mint az urál-altaji összehasonlító nyelvészet ny. rendes tanára és három féléven át mint a finnugor összehasonlító és magyar nyelvészeti tanszék helyettes tanára. Mit tudunk tanári munkájának ezekről az éveiről, oktatói és nevelői tevékenységének módjairól és eredményeiről? Adatszerűen elég sokat — bár kétségtelenül így sem eleget — összefoglalóan, tudósi, tanári és emberi egyéniségének e fejlődési szakaszát egységes képbe fogva azonban sokkal kevesebbet, mint amennyire érdeménél, értékénél fogva Gombocz kolozsvári működése számot tarthatna.

Tudjuk, hogy a megérdemelten nagy hírű Eötvös-kollégiumtól válik meg, amikor Kolozsvárra jön, és amikor távozik, az addigi legnagyobb magyar nyelvtörténész, az elhunyt Simonyi Zsigmond katedráját foglalja el a budapesti egyetemen. A Kolozsváron töltött öt egyetemi év életművének egyik részében a folytatás és kiteljesítés, másik részében az elindulás fontos állomása a kolozsvári egyetem.

Sajnos, távol vagyunk még attól, hogy Gombocz kolozsvári éveinek történetéről részletesen beszámolhatnánk. Amit általánosságban tudtunk róla, az az itt tartott egyetemi előadásainak tárgyköre[1] és az ekkor írt tudományos munkáinak jegyzéke.[2] De a részletek még feltárásra várnak.

Ehhez a hosszabb lélegzetű kutatást igénylő feladathoz fogtunk hozzá Kósa Ferenccel a száz éves Gombocz-évforduló alkalmától serkentve. Munkánk elején tartunk, tehát eredményeink is szerények. A korábbi ismeretekhez forrasztva őket, egy árnyalattal talán mégis kiegészül a kolozsvári Gombocz Zoltán kép. Elsősorban Gombocz tanári tevékenységének részletei után kutattunk az egyetem akkori kiadványaiban, levéltárában. Az egyetemi évkönyvek,[3] a levéltári kutatás során előkerült kari ülésekre szóló meghívók meg néhány kari ülési jegyzőkönyv[4] adatai

---

[1] Úrhelyi Emília, *Gombocz Zoltán egyetemi előadásainak jegyzéke.* MNy. XXXII, 87—90.

[2] Zsirai Miklós, *Gombocz Zoltán irodalmi munkássága.* NyK. XLIX, XVII—XXIII.

[3] Acta reg. scient. univ. Claudiop. 1914—18. fasc. I.

[4] Ez utóbbiak a szegedi József Attila Tudományegyetem Központi Könyvtárának kézirattárában, illetve a szegedi városi levéltárban vannak.

Gombocz kolozsvári egyetemi működésébe három oldalról nyújtanak bepillantást: 1. oktatói munkája, 2. tudományos nevelői tevékenysége, 3. a Bölcsészet-, nyelv- és történettudományi Kar életében való részvétele.

1. Az urál-altaji nyelvészet tanszékét, melynek vezetését Gombocz az 1914/15-ös tanév első félévétől átvette, 1893-ban, Szinnyei József kolozsvári működése idején állították fel. Mellette már korábbtól magyar és finnugor összehasonlító nyelvészeti tanszék működött előbb Szinnyei József, majd Halász Ignác és Szilasi Móric vezetése alatt. Az urál-altaji tanszéken Gomboczot megelőzőleg 37 féléven át a „nagytudású, de kutató műveiben fantaszta" Bálint Gábor tanított. A magyar nyelvészeti tanszéket Gombocz kinevezésekor Zolnai Gyula vezette. 1918-ban Zolnai kinevezést kap a pozsonyi egyetemre, s ettől kezdve a magyar és finnugor nyelvészet tanszékének vezetésével is Gomboczot bízzák meg.

Mikor Gombocz a kolozsvári egyetemen előadásait megkezdte, legjelentősebb turkológiai, illetve a magyar nyelvet ért török hatás alapkérdéseit tisztázó és a fonetika körébe vágó alapvető művei már megjelentek. Az egyetem 1914—18-as évkönyveiben közölt tanrendjeiből láthatjuk, hogy mindenekelőtt azokról a tudományterületekről hirdeti meg előadásait, amelyekben addigi legkiválóbb eredményeit érte el. Előadásai és tudományos munkái tökéletes párhuzamot mutatnak még időrendjükben is. Jórészt tehát saját kutatásainak azóta is időtálló eredményeit adta elő a következő címeken tartott előadásokon: 1. *Bevezetés az urál-altaji nyelvek történetébe* (1914/15 I—II. félév), 2. *Török jövevényszavaink*, illetve *A magyar nyelv török elemei*, illetve *Törökök és magyarok. Bolgár-török hatás* (1914/15, I—II.), *Kún-besenyő hatás* (1916/17, I—II.), 3. *Urál-altaji népek és nyelvek. Finnugorok* (1917/18, II.), *Törökök* (1918/19, I.). Széles körű turkológiai ismereteit hasznosította a következő tárgyak tanításában: *A török nyelvek összehasonlító hangtana* (1918/19, I.), *Török nyelvemlékek* (1917/18, II., 1918/19, I.), *Csuvas nyelvtan* (1917/18, I.), *Csuvas olvasmányok* (1917/18, II.), *Oszmán—török nyelv* (1915/16, I—II.), *Oszmán-török olvasmányok* (1916/17, II., 1917/18, I.), *Oszmán—török nyelvtan történeti alapon* (1916/17, I.). Bizonyosra vehető, hogy e tantárgyak anyagával való folytonos foglalkozás is hozzájárult, hogy e témakörökből újabb jelentős tanulmányok születnek a kolozsvári évek alatt (vö. *Árpádkori török személyneveink*, *Török jövevényszavaink hangtanához*, *Török jövevényszavainkhoz*, *A szlávság török elemeiről*, *A pannóniai avarok nyelvéről*, *A besenyő népnévről*, *A magyar őshaza és a nemzeti hagyomány*).

Korábbi éveinek másik fő kutatási, érdeklődési területei: a hangtan és az általános nyelvtudomány szintén tükröződnek előadói programjában. Itt tartott általános fonetikai előadása (1914/15, I., 1917/18, I.) minden bizonnyal a hangtan területén elért eredményeit közzétevő korábbi cikksorozatának és a később megjelent *Magyar hangtan* című művének összekötő láncszeme. Második kolozsvári egyetemi évében *Bevezetés a nyelvtudományba* címen általános nyelvészeti előadást tart (1915/16, I—II., 1917/18 nyári pótfélévében is), s nyilván nem véletlen, hogy az ezt megelőző évben tette közzé *A nyelvtudomány alapelvei* című tanulmányát.

Minthogy a finnugor összehasonlító és a magyar nyelvészetnek külön tanszéke volt, az első három évben Gombocz csak kevés idevágó tárgyat iktathatott tanrendjébe, de azért tanított vogul nyelvet is két félévben (1915/16, II., 1916/17, II.) és egy féléven át heti két órát szentel a Kalevalának (1915/16, II.). Ez utóbbinak is van szakirodalmi előzménye, még 1910-ben ismertette a finn Valvoja folyóiratban a Kalevala legrégebbi magyar fordítását.

Így tehát zökkenésmentesen vehette át az 1918/19-es tanévben a Zolnai távozásával megürült Finnugor összehasonlító és magyar nyelvészeti tanszék vezetését is. Tanári teendői ez időtől nagyon megszaporodnak, óráinak száma heti 7—8-ról 12—13-ra nő. Óráinak zömét vagy reggel, főként 9—10-ig tartotta vagy még gyakrabban kora délután, legtöbbször 2—3-ig vagy 4-ig. Össze kellett egyeztetnie a kétféle tanszéktől rárótt feladatokat. Eleinte, az 1918/19-es tanév első félévében még többségben maradnak ugyan az urál-altaji tárgyak (az előadott két új tárgy: *Magyar és finnugor összehasonlító hangtan* és *Finn olvasmányok*), a második félévben azonban az utóbbiak javára módosul az arány. E félév tanrendjét teljes egészében közlöm, minthogy a Gombocz egyetemi előadásairól korábban közzétett jegyzékben (Urhegyi i.m.) nem szerepel: 1. *Magyar mondattan* (heti óraszám: 3). 2. *Finn olvasmányok* (2). 3. *Nyelvészeti gyakorlatok* (2), 4. *A török nyelvek összehasonlító hangtana* (2), 5. *Kalevala* (2), 6. *Vogul nyelv* (2).[5] Az 1919/20-as tanévre tervezett programját is sikerült megállapítani abból a levéltári kutatás során előkerült kari ülésnek a jegyzőkönyvéből, amelyen Gombocz e tervet jóváhagyás végett a kar elé terjesztette.[6] Az előző tanév folytatásaként ebben a következő tárgyak szerepelnek: *Magyar mondattan* (3), *Finn olvasmányok* (2), *Nyelvészeti gyakorlatok* (2).[7] A meghirdetett magyar nyelvészeti előadásának témájából arra következtethetünk, hogy a mondattani problémák iránti érdeklődése is ekkor kezdett csírázni. Nem lehetetlen, hogy későbbi *Mi a mondattan?* című nagy jelentőségű tanulmányának alapgondolatai is ide nyúlnak vissza.

Az urál-altaji nyelvészetben tehát kiteljesedést hozott a kolozsvári egyetemi katedra Gombocz számára, a magyar nyelvtudománnyal tanári feladatként való foglalkozása — melynek későbbi termékei Gombocz főművei közé tartoznak —, Kolozsvárról indul.

2. Az egyetemi oktatásban a tudományos nevelés fontos eszközei ez időben az egyetemi hallgatók számára kitűzött pályatételek, amelyek önálló, eredeti tudományos munkára ösztönöztek és nyújtottak lehetőséget. A név nélkül, jeligével beküldött pályamunkákat két szaktanár bírálta el és javasolta — a dolgozat értékétől függően — bizonyos összegű pályadíjra. A döntést a kari tanács hozta meg. Az urál-altaji meg a magyar nyelvészeti tanszék is minden évben kitűzött egy-egy pályatételt. Címük és a róluk szóló bírálatok fennmaradtak az egyetemi Acták-

[5] Acta reg. scient. univ. Claudiop. 1918/19.

[6] Jegyzőkönyv a Nevelés, nyelv- és történettudományi Kar 1918. évi dec. 4-én tartott rendes üléséről.

[7] Az urál-altaji tárgyak hiánya itt feltehetőleg azzal magyarázható, hogy csak a magyar nyelvészeti tárgyakra kellett — helyettes tanárként — a kar jóváhagyását kérnie.

ban. 1914—19 között a bírálatokat aláíró tanárok egyike minden esetben Gombocz Zoltán.

Az 1914/15-ös tanévre urál-altaji nyelvészetből *A magyar rokonságnevek történeté*-t tűzi ki. Ugyanekkor magyar nyelvészetből a következő tétel szerepel: *A Müncheni kódex e-féle hangjairól (Megállapítandó hangtörténeti és helyesírási értékük).* Dolgozat csak erre az utóbbira érkezik be, a róla szóló bírálatot Zolnai és Gombocz közösen írja alá.[8] A következő tanévben Gombocz nem tűz ki új pályakérdést, hanem — bizonyára serkentésül — az előző évi tétel pályadíját emelteti fel. Magyar nyelvészetből ellenben új kérdést hirdetnek: *A Székelyudvarhelyi kódex szókincsének teljes és pontos szótári feldolgozásá*-t. Pályázó azonban e témákra sem ebben, sem a következő tanévben nem lévén, Gombocz urál-altaji nyelvészetből új témát ad, címe: *A köztörök denominális névszóképzés.* Mind az urál-altaji, mind a magyar nyelvtörténeti tételre az 1917/18-as tanévben érkezik be pályamunka. A véleményezéseket róluk Gombocz készítette el, mellette — Zolnai távozása miatt — az irodalomtörténész Dézsi Lajos neve szerepel. Minthogy e dolgozatbírálatok az akkori tudományos nevelői módszerekre, valamint megfogalmazójuk tudósi-tanári egyéniségére is fényt vetnek, érdemesnek találjuk idézni őket.[9]

„Tekintetes Kar!

A magyar nyelvészeti pályatételre (A Székelyudvarhelyi kódex szókincsének teljes és pontos szótári feldolgozása) egy pályamunka érkezett be. Jeligéje: „A magyar nyelvért".

Valamely nyelvemlékhez pontos és teljes szómutatót készíteni nem könnyű feladat. A szómutató csak akkor lesz igazán használható, ha készítője a magyar történeti hangtan és alaktan minden kérdésében járatos, ha tudja, mit kell megfigyelni s a kijegyzett adatokat milyen szempontok szerint kell csoportosítani.

A beérkezett pályamunka, noha egyébként fáradságos és gondos munka eredménye, magasabb tudományos követelményeknek nem felel meg. A Székelyudvarhelyi kódex nehány lapját egybevetettem a dolgozattal s úgy látom, hogy a szerző nem minden adatot írt ki s különösen az alakváltozatok összegyűjtésére, ami pedig főfeladata lett volna, nem fordít kellő gondot. Pl. a kódex 337—8. lapjáról kimaradtak a következő érdekes alak-, illetve írásváltozatok: *vetthet, bocyatna, ezzen, addot;* csak lapszám szerint idézi, noha ilyen alakváltozatokra egyébként sincs példája: *vizha, kedeglen, kegiglen, unttat, sockayaglan, azzirt* stb. A hangtani vagy alaktani szempontból fontosabb névszóknál és igéknél valamennyi adat figyelembe vételével lehetőleg teljes paradigmákat kellett volna összeállítani (pl. a *v*-tövűeknél); hiszen az ilyen szótárak célja éppen az, hogy alaktani és hangtörténeti kutatások számára systematikusan elrendezett anyagot nyújtsanak.

Mindamellett, a dolgozat hiányai ellenére is, méltányolva a szerző fáradságos s egyébként gondos munkáját, azt javasoljuk, hogy a 250 korona jutalomdíj neki — mint szorgalmi díj — kiadassék."

Kolozsvár, 1918. április 22. Dr. Gombocz Zoltán, dr. Dézsi Lajos"

„Tekintetes Kar!

„A köztörök nyelvek denominális névszóképzése" c. pályatételre a kitűzött határidőig egy pályamunka érkezett; jeligéje „Ex oriente lux".

Némi túlzással azt mondhatjuk, hogy a török szóképzés még ma is terra incognita. Az oszmanli, csagataj, kazáni tatár stb. leíró nyelvtanok felsorolják ugyan a leggyakoribb élő képzőket, de a ritkább vagy elavult képzők teljes jegyzékét

[8] A szöveg megfogalmazója azonban valószínűleg Zolnai volt.
[9] Acta reg. scient. univ. Claudiop. 1917/18. 39—42.

hiába keressük bennük. A török összehasonlító alaktan *Szóképzés* fejezetének kidolgozását pedig még meg sem kísérlette senki.

Ilyen körülmények között ezen a téren még kezdő is, hacsak kellő szorgalma és megfigyelőképessége van, tudományos szempontból is értékes munkát végezhet. Az előttünk fekvő pályamű gondos és értelmes munka eredménye. A szerző mindenekelőtt a Radloff-féle nagy négykötetes összehasonlító szótár anyagát dolgozta fel, ezen kívül figyelembe vette még mindazon török forrásmunkákat, amelyekhez mostoha könyvtári viszonyaink mellett hozzájuthatott.

A dolgozat, a téma természeténél fogva, sok új adatot, értékes megfigyelést tartalmaz, azonban a gyűjtött anyag elrendezése helytelen. A helyes eljárás az lett volna, hogy a szerző az egész anyagot a képzők szerint rendezze el, s minden egyes képzőmonográfián belől külön vizsgálja a képző alakját s jelentését vagy jelentéseit. Ehelyett a szerző anyagát nyelvek szerint csoportosította, tehát különkülön fejezetben tárgyalja a köztürk, az ujgur, a csagatáj stb. denominális névszóképzőit. Ha a szerzőnek alkalma nyílik munkája említett hiányán segíteni s a még számbaveendő forrásműveket is feldolgozni, dolgozata, amely mostani alakjában is derék munka, értékes adalék lesz a köztörök nyelvek összehasonlító alaktanához. A jutalomdíj kiadását és 350 koronára való felemelését melegen ajánljuk.

Dr. Gombocz Zoltán, dr. Dézsi Lajos"

Az 1918/19-es tanévre ismét új pályatételeket ír ki. Az urál-altaji tanszék pályatétele ezúttal *A török turmák segédige története*. A magyar nyelvészetből kijelölt téma: *Valamely nyelvemlékünk feldolgozása a változó tövű névszók szempontjából* a szótövek történetére vonatkozó kutatásainak csíráit sejteti.

Mint rész az egészet, úgy tükrözik e fentebbi tanári dolgozatbírálatok készítőjük tudósi jellemének sokat idézett vonásait: tartalmasan tömörek, ítélkezésük átlátszóan tiszta, tudományos követelményeik magasak. Zsirai Miklós Gomboczot, a tanárt jellemző szavait juttatják eszünkbe: „... szerette tanítványait, de sokat kívánt tőlük" (NyK. XLIX, XV).

3. Munkatársai, tanítványai emlékezetében Gombocz úgy maradt fenn, mint aki tanári és kutatói mivoltában egyaránt szöges ellentéte volt a szobatudósnak. Életkörülményei is úgy alakultak, hogy oktatói-nevelői hajlamai kibontakoztatására állandó tere volt, s ezt, valamint a szellemi közéletben ráhalmozott sok megtisztelő, de nyilván időrabló feladatot sohasem hárította el magától, hanem lelkiismeretesen, sőt odaadóan látta el őket, olykor még legfőbb szenvedélyét, a tudományt is megrövidítve.

A kolozsvári évek nyilván e szempontból is jó iskolát jelenthettek számára. Mint az urál-altaji összehasonlító tanszék nyilvános rendes egyetemi tanára tagja volt annak a professzori testületnek, amely a Bölcsészet, nyelv- és történettudományi Kart vezette, ügyeiben döntött, és így rendszeresen részt vett a kar ülésein. A kari ülések ez időből való jegyzőkönyvei közül, amelyekből Gombocz kolozsvári egyetemi működésére vonatkozólag leginkább lehetne még újabb részleteket remélni, eddig csak néhány került kezünkbe. Előkerültek viszont az 1914 október és 1919 május közt tartott kari ülésekre szóló meghívók, amelyeket a résztvevőknek küldtek szét az ülések napirendjével és az abban érdekelt személyek nevével. E szerény, de más adatok híján mégis becses anyagban Gombocz nevével öt kari ülési jegyzőkönyvben és 19 kari ülésre szóló meghívó 25 napirendi pontjában találkozunk. Ezekből kitűnik, hogy Gombocznak rendszeres és állandó feladata volt az akadémiai könyvjutalmak

odaítélésében[10] (Szádeczky Lajossal, Erdélyi Lászlóval és Zolnai Gyulával együtt), valamint az egyetemi hallgatók tandíjmentességi kérvényeinek véleményes előterjesztésében[11] (Karl Lajossal együtt). Rendszeresebb szereplései közé tartozhatott továbbá a diákok tudományos pályamunkáiról szóló véleményes javaslatoknak a kar elé terjesztése (l. a 2. alatt mondottakat). Az 1916. I. 26-i kari ülésen a pályadíjak alapszabályainak módosítására is sor került, s az ezzel foglalkozó külön bizottság három tagja közül is az egyik Gombocz volt.

Alkalmibb jelleggel más vonatkozásban is találkozunk nevével a kari ülések rendjén. Így szerepel doktori dolgozatok elbírálói közt[12] meg a dékánválasztó üléseken. Az utolsó kolozsvári egyetemi évére eső dékánválasztáson ő is kap szavazatot. Ugyanakkor egyhangúlag beválasztják a kart a rektorválasztáson képviselő négy tanár közé.[13]

A Zolnai Gyula távozása miatt betöltésre váró magyar nyelvészeti tanszék helyettesítésének ügyét 1918 tavaszától több ízben is napirendre tűzi a kari ülés. Először 1918. március 16-án, majd április 24-én. Ekkor a következő bizottságot küldi ki a kar a kérdés tanulmányozására: Gombocz Zoltán, Csengery János, Dézsi Lajos, Schmidt Károly.[14] A tanszék vezetésére helyettes tanárként az 1918. június 20-i kari ülésen kap megbizatást.[15]

A romanisztikában való elismert tájékozottsága teszi érthetővé, hogy Gomboczot kolozsvári egyetemi működése során bevonják olyan bizottságokba is, amelyeknek döntő szavuk van egy-egy romanisztikai részterület egyetemi előadójának kinevezésébe. Így tagja volt a román filológiai tanszék betöltését, illetve helyettesítését intéző bizottságnak,[16] valamint Karl Lajossal, a francia irodalomtörténet tanárával annak a minősítő bizottságnak, amely az 1915—16-ban francia irodalomtörténetből magántanári kinevezésért a kolozsvári egyetemhez folyamodó Benedek Marcell tudományos munkásságát értékelte.[17]

Ezzel kapcsolatban Gombocz Zoltán aláírásával a következő érdekes dokumentum került felszínre:[18]

„Tekintetes Kar!

Dr. Benedek Marcell budapesti főgimnáziumi tanár a XIX. század francia irodalmának történetéből Karunkon magántanári képesítésért folyamodott. A Tekintetes Kar a folyamodót személyes minősültségénél fogva a képesítéshez bocsátotta

---

[10] Az 1915. III. 18, 1916. V. 11., 1917. III. 14., 1918. III. 7. keltezésű ülések napirendjén.

[11] Az 1916. X. 26., 1917. II. 10., 1918. VI. 20., 1918. X. 9., XII. 4., 1919. III. 22-i ülésének napirendjén.

[12] Az 1914. X. 29., 1918. VI. 20-án tartott ülések napirendjén.

[13] Az 1916. V. 11., 1919. V. 9-én tartott ülések napirendjén, valamint az utóbbi jegyzőkönyvében.

[14] A nevek Márki Sándor sajátkezű bejegyzésével az ülés napirendjének gépelt szövege mellett

[15] Az 1918. VI. 20-i ülés napirendjén. Ugyanez év dec. 4-én előterjeszti az 1919/20-as év előadási programját.

[16] Az 1919. III. 22-i kari ülés napirendjén.

[17] Az 1915. V. 20, 1916. XII. 14-én tartott kari ülések napirendjén.

[18] Eredetije a szegedi egyetem kézirattárában. Felhasználásáért Keserű Bálint és Ilea Mihály irodalomtörténészeknek mondok köszönetet.

s tudományos munkáinak megbírálására s javaslattételre egyik bírálóul engem küldött ki. Jelentésemet van szerencsém a Tekintetes Kar elé terjeszteni.

Dr. Benedek Marcell tudományos munkái, amelyeket figyelembe kíván vétetni, illetőleg amelyek választott szakkörénél fogva figyelembe vehetők: 1. *Victor Hugo.* Budapest 1912. Franklin-Társulat. 448 l. Elevenen és színesen, itt-ott talán kissé keresett nyelven megírt könyv, a folyamodó fómunkája, amelyben a gazdag Hugo-irodalom felhasználásával, de eredeti forrástanulmányok alapján is Victor Hugóról „Az emberről és a költőről" akar összefoglaló művészi képet adni. Nem szorosabb értelemben vett tudományos munka; alig van olyan fejezete, amely tudományos francia irodalomtörténeti szakfolyóiratba való volna. A szerző jó tulajdonságai első sorban nem a kutató tudósnak, hanem az essai-írónak qualitásai. Nem annyira a szakemberek, mint inkább a nagyközönség számára ír, főcélja nem az, hogy Victor Hugo életére és munkájára vonatkozó ismereteinket gyarapítsa vagy ítéleteinket helyesbítse, hanem az, hogy a nagy francia romantikusról a magyar olvasó közönség kezébe jól megírt, olvasható monográfiát adjon (vö. 437. l.: „e könyv nemcsak tudósok, hanem — talán elsősorban — a művelt nagyközönség számára íródott"). E tekintetben e könyv mindenesetre hézagpótló. Kár hogy a szerző éppen azt a fejezetet, amely kétségtelenül a legeredetibb lett volna, t.i. Hugo V. magyarországi hatásáról szóló fejezetet csak jegyzet alakjában vázlatosan dolgozta ki.

2. *La légende des siècles* (Revue de Hongrie VI. 633—51). Néhány bevezető sort nem számítva, a megelőző munka IV. 2. fejezetének, illetőleg e fejezet egy részének szószerinti francia fordítása.

2. *Theodóra magyar királyné.* (Irodalomtörténet II. 530—2). Rövid két lapos jegyzet, amelyben a szerző Boisrobert abbé „Théodore, reine de Hongrie" című Magyarországon játszó darabját ismerteti, s (Somaize után) kimutatja róla, hogy Lacaze abbé „L'inceste supposé" című darabjának átdolgozása.

4. Vértessy: A magyar romantikus dráma (Irodalomtörténet III. 117—9). Ismertetés s néhány bíráló megjegyzés.

5. Kont: Bibliographie Francaise de la Hongrie (Irodalomtörténet III. 35—37). Ismertetés.

Tudományos dolgozatain kívül a folyamodó mellékelte francia szépirodalmi fordításait is (Rostand: La princesse lointaine; V. Hugo: Notre Dame de Paris. Maeterlinck: L'Oiseau bleu).

A mellékelt eladási tervezet szerint a folyamodó választott szakkörének megfelelőleg a francia irodalom legújabb korszakából (a XIX. századi dráma, regény- és líra történetéből) kíván előadásokat tartani.

A folyamodó tudományos munkáinak rövid ismertetése után még egy körülményre kívánom a Tekintetes Kar figyelmét felhívni. Dr. Benedek Marcell *budapesti* főgimnáziumi tanár. Karunk kebelében már régóta az a kétségkívül helyes felfogás alakult ki, hogy az olyan folyamodót, aki Kolozsvártól távol, más *egyetemi* városban működik, csak kivételes esetben kívánja magántanárrá képesíteni. Egyrészt, mert mindenki, aki a magántanári működésre magában hivatást és kedvet érez, saját városa egyetemén találja meg erre a legtermészetesebb alkalmat és teret, másrészt meg, mert a tapasztalat eléggé bizonyítja, hogy a nagy távolság az előadások rendszeres és eredményes megtartása elé szinte legyőzhetetlen akadályokat gördít.

Még ha a T. Kar az említett szempontot nem kívánja is figyelembe venni, a magam részéről a folyamodót, eddigi szűk körű s inkább népszerűsítő munkássága alapján képesítésre nem ajánlhatom.

Kolozsvárt, 1916. május 5-én

A Tekintetes Kar alázatos szolgája
Dr. Gombocz Zoltán"

Benedek Marcell teljes életművének ismeretében ma kétségtelenül meghökkentőnek találjuk Gombocz ítéletét. A szigorú tudományosság nevében értékel és talán túlzása is innen ered: csakis ennek nevében. Benedek Marcellnek, az esszéistának érdemeit látja — éles szemére vall ez különben, hisz Benedek Marcell ekkor még csak pályája kezdetén tart —, de az egyetemi tanártól kutató hajlamot, szaktudományi művek alkotását várja el, amint ezt saját életpályájával is példázta. Jogosságát lehet

vitatni ennek az értékelésnek, tárgyilagosságát azonban nem lehet tagadni. Benedek Marcellről a Magyar Irodalmi Lexikonban — amelynek ő volt a főszerkesztője! — ezt olvashatjuk: „Irodalomtörténeti könyvei, tanulmányai nem szakköröknek szóló tudományos részletmunkák, hanem ilyen művek felhasználásával s elsősorban az irodalmi alkotásoknak élményszerű ismertetésével megírt összefoglaló népszerűsítő művek". Lényegét tekintve Gombocz is ugyanerre a következtetésre jutott, tehát ha némileg túlzó volt is, nem volt igazságtalan.

Beszámolónk végére érve, következtetéseket még nem vonhatunk le. Mint mondottuk, munkánk elején tartunk és vannak még források, amelyektől még újabb részleteket remélünk. De már az eddig feltárt szerény eredményekből is Gombocz kolozsvári egyetemi működésének gazdag és sokrétű képe bontakozik ki.

B. GERGELY PIROSKA
Universitatea „Babeş-Bolyai"
Cluj-Napoca, str. Horea nr. 31

ZOLTÁN GOMBOCZ LA UNIVERSITATEA DIN CLUJ

(Rezumat)

În 1977 s-au împlinit o sută de ani de la naşterea lui Gombocz Zoltán, unul dintre reprezentanţii cei mai de seamă ai lingvisticii maghiare. Lucrările lui Gombocz constituie un aport deosebit de important la dezvoltarea aproape a tuturor ramurilor lingvisticii, îndeosebi în istoria limbii, în fonetică, semantică, precum şi în turcologie şi lingvistică generală.

Gombocz Zoltán a predat şi la Universitatea din Cluj. Între 1914—19 a fost şeful catedrei de lingvistică uralo-altaică, apoi al celei de limbă maghiară. Studiul de faţă trece în revistă activitatea lui sub trei aspecte: 1. activitatea didactică 2. activitatea ştiinţifico-educativă 3. participarea lui la diferitele activităţi ale consiliului profesoral.

Pe baza analelor universităţii şi în lumina datelor obţinute din materialul arhivistic se conturează o imagine fidelă a activităţii bogate şi multilaterale a lui Gombocz Zoltán în cadrul universităţii.

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
XXII. évf. 1978. 1. szám

BÉLFENYÉR AZONOSÍTÓ NEVEI

A névtudományi közléseket és tanulmányokat vizsgálva meglepetéssel állapíthatjuk meg, hogy a személynévtudományban, főleg a ragadványnevek vonatkozásában — eltekintve néhány legújabb próbálkozástól — a terminológia tekintetében napjainkig a legnagyobb zűrzavar uralkodik. Alig találunk két közlést, amelynek a terminológiája és rendszerezése többé-kevésbé azonos lenne. Nem célom itt az ilyen vonatkozású eddig megjelent tanulmányok s közlések egyedi felsorolása, még kevésbé értékelése — ezt különben is részben már elvégezték mások[1] — csupán a tőlem alkalmazott „azonosító név" terminus értelmét szeretném e bevezetőben meghatározni, a névtudomány eddig alkalmazott terminológiai rendszerében helyét megjelölni, létjogosultságát bizonyítani, a vele kapcsolatos esetleges félreértéseket elkerülni.

Már Lőrincze Lajos (i.m.) és mások is használják a „megkülönböztető név" terminust, ami előrehaladást jelent a korábban felváltva, egymás helyett használt „ragadványnév, gúnynév, csúfnév" nagyon is következetlenül használt terminológiával szemben. Tóth Katalin (i.m.) próbálkozik meg végül is — és úgy vélem sikeresen — a terminológia tisztázásával. Teljesen egyetértek az ő terminológia-meghatározásával, csupán a „megkülönböztető-név" kapcsán teszek némi megjegyzést. Én ugyanis — akárcsak Tóth Katalin — e műszót olyan jegyekre vonatkoztatom, amelyek a hivatalos család- és utónév mellett állnak, amikor is két azonos család- és utónévvel megnevezett egyént kell pontosan azonosítani, egyiket a másiktól megkülönböztetni, tehát egy megkülönböztető jegyet kell a meglévőhöz hozzáadni, hogy a közlő által megnevezett egyént elhatároljuk egy másik azonos nevű egyéntől. Mivel nagyon gyakori az ilyen megnevezési forma, e műszónak adott esetben megvan a szerepe és így a létjogosultsága. Véleményünk szerint tehát ezt a műszót olyan esetekre kellene fenntartani, mikor a hivatalos névhez egy újabb jegyet adunk a szóban forgó személy pontos azonosítására.

Merőben más a helyzet a Bélfenyéren[2] gyűjtött anyag esetében. Itt ugyanis ez az új jegy minden esetben helyettesíti, felváltja, nem

[1] Lőrincze Lajos, *Szempontok és adatok személyneveink újabbkori történetéhez.* MNyj. I (1951), 64—94; Tóth Katalin, *A Karancs vidéki ragadványnévadás kérdéseihez.* MNyj. XII (1966), 95—107; Balogh László, *A szamosszegi ragadványnevek rendszere.* MNyj. XII (1966), 109—35; B. Gergely Piroska, *Módszertani észrevételek a személynevek szinkrón vizsgálatához.* MNyj. XIV (1968), 3—15; Fehértói Katalin; MNyj. LXII, 462; Mizser Lajos, *Cserépfalu ragadványnevei.* MNyj. XVIII (1972), 121—31.

[2] Belfir (jud. Bihor). E helységre vonatkozó történeti adatokat lásd tőlem: *Bélfenyér jelenkori helynevei.* NyIrK. XI (1967), 319—25.

pedig kiegészíti vagy értelmezi a hivatalos családnevet. A közösség csakis ezt a nevet használja az azonosításra és soha sem a családnévvel együtt. Ennek az elemnek a funkciója tehát nem két azonos nevű egyén megkülönböztetése, hanem — mint a hivatalos családnévé is — az egyén azonosítása e név és a keresztnév segítségével. Éppen ilyen meggondolásból használom az azonosító név műszót, és csakis ilyen jelentésben. Mivel az ilyen névhasználati forma tapasztalatom szerint is eléggé gyakori (Lőrincze i.m.), az azonosító név műszó bevezetése a családnév helyén álló ragadványnévtípus esetében, véleményem szerint hasznos, mert árnyaltabbá teszi a személynévtudományi terminológiát.

A bemutatásra kerülő anyagot 1966 és 1967 nyarán gyűjtöttem.

Bélfenyéren a legtöbb azonosító nevet a szükség szülte és nem gúnynévi eredetű. Ezt mi sem bizonyítja ékesszólóbban, mint a családnevek gyakoriságának, és az azonosító nevek jelentésének, valamint eredetének vizsgálata.

Már a XVI. századi különböző összeírásokban találkozunk olyan családnevekkel, amelyeket két-két család viselt: 1580: Zabó; 1599: Berke, Chiak, Kis, Zabó; 1600: Balas, Chiak, Szabó.[4]

A XVIII. század születési anyakönyveit vizsgálva méginkább meglep bennünket a sok azonos család- és keresztnevű újszülött bejegyzése. Így például az 1713—63-as periódusban, tehát 50 év alatt, 12 Kovács Mihályt, 9 Kovács Györgyöt jegyeztek be, hogy csak a leggyakrabbakat említsem. De hasonló helyzetet találunk sok más név esetében is. Az adatoknak csak futólagos áttekintése is meggyőzhet bárkit az azonosító nevek keletkezésének szükségességéről. Hisz a 12 Kovács Mihály közül, ha az akkori magas gyermekhalandóság következtében csak a fele maradt is életben, akkor is egyszerre 6 Kovács Mihályt ismert a közösség, még abban az esetben is, ha az apák más nevet viseltek. Ha azonban névazonosság volt a gyermek és a szülő között, akkor ez a szám még magasabb volt. Természetes tehát, hogy a közösség — az egyén azonosítása érdekében — igyekezett ezt megszüntetni.

Hasonló helyzetet találunk ma is a család- és keresztnevek gyakoriságát illetően. A tőlem vizsgált 278 családból 56 családfő viseli a *Fodor*, 24 a *Szabó*, 21 a *Kovács*, 20 a *Balázs*, 20 a *Madarász* nevet. Tehát 141 család, azaz a vizsgált családok 50%-a összesen 5 családnéven osztozik.

Ha az 56 *Fodor* nevű családfő keresztnevét vizsgáljuk azt látjuk, hogy közülük csak 7 családfő visel olyan nevet, amelyet más *Fodor* nevű családfő nem visel. A fennmaradó 49 családfő keresztnévmegoszlása a következő: *József* 10, *László* 9, *Béla* 6, *István* 6, *András* 5, *Antal* 3, *János* 3, *Sándor* 3, *Ferenc* 2, *Jakab* 2. Ha tekintetbe vesszük még azt a Bélfenyéren is meglévő szokást, hogy az elsőszülött fiúnak rendszerint az apa keresztnevét adják, akkor elképzelhetjük, hogy mekkora azoknak az egyéneknek a száma, akik azonos család- és keresztnevet viselnek, és megértjük azt is, hogy miért élnek ma is a hivatalos családnevet helyettesítő azonosító nevek.

---

[3] Az anyag nagy részét édesapám Csák László 79 éves és Tráier László 17 éves bélfenyéri lakosoktól gyűjtöttem. Kisebb mennyiségű adatot még mások is szolgáltattak. Ezúton mondok köszönetet mindnyájuknak fáradozásukért.

[4] Jakó Zsigmond, *Bihar megye a török pusztítás előtt*. Budapest, 1940. 212—3.

A bélfenyéri azonosító nevek nagy része nem lehet gúnynévi eredetű, hisz a foglalkozásnévből, a becenévből, a *kis* vagy *nagy* jelzőből, vagy törvényes születés esetén a közösség számára ritka családnevet viselő anya nevéből alakultat semmi esetre sem tekinthetjük gúnynévi eredetűnek. Természetesen nem zárjuk ki a gúnynévi eredetet sem, hisz erre számtalan példát ismerünk.[5]

A szempontkeveredés elkerülése céljából az anyag rendszerezésében a szinkrónia szempontját tartottam szem előtt, még abban az esetben is, ha a név eredete teljes biztonsággal megállapítható, mint például az *Istóuk, Antus* esetében, de egy-két évszázaddal ezelőtt vagy még régebben keletkeztek, ami az anyakönyvi adatokból megállapítható. Ezeket a szinkrónia szempontja szerint alakított, nekik megfelelő csoportba sorolom és a rájuk vonatkozó észrevételeimet a történeti adatokat ismertető részben, a tanulmány végén teszem meg.

Mivel nem az azonosító nevek általános rendszerezését tűztem ki célul, hanem egy konkrét anyagét, természetesen csak olyan csoportokat veszek fel, amelyeket anyagom megkíván.

A) A névadás oka az alany személyén kívül áll

I. Nőági:

1. Az anya családneve: *Dimbu*[6]*: Eti, Iréíny, Jóuska; Dùl: Feri, Pista; Sóus: Iréíny; Kati.* Meg kell jegyeznem, hogy ezek a személyek mind törvényes házasságból származnak.

2. az anya családneve és keresztnevének becézett formája: *Gálkati Jóuzsi*

3. az anya azonosító neve: *Bòrbíj: Andris, Bözsi, Juli, Laci; Dijóus: Bözsi, Piri; Gazsou: Jóuska, Mari, Laci; Gombás: Andris, Laci; Kocsis Laci, Korompi Kati.*

4. az anya keresztnevének becézett alakja: *Póuli: Feri, Margit.*

II. Férfiági:

1. az apa keresztneve: *Dezsőű Màrgit; Gáspár Pista; Gazsi: Laci, Màrgit*

2. az apa azonosító neve: *Agóucs: Laci, Mari; Antus: Árpi, Iréíny, Bata: Iréíny, Jani, Jóuzsi, Laci, Róuza; Bika: Feri, Gazsi; Bora: Gyürka, Jóuska, Maris, Pista; Bosznyák: Bözsi, Jani, Jóuzsi, Làjcsi; Botos Imre; Cifra: Béíla, Érzsi; Cindri: Màrgit, Pista; Csá: Andris, Anti, Isvány, Rozi; Cságbori: Andris, Anti, Érzsi, Juli, Kàrcsi, Laci, Mari, Pista; Csonti: Andris, Jóuzsi, Juli, Róuzsi, Sanyi; Csòrba Bandi; Csöpi: Béíla, Jóuzsi, Laci; Csucsu Laci; Csőűgyürka: Pista, Rozi; Csüpöri: Ágnes, Anti, Jóuka, Róuza, Terus, Zoli; Dombi: Jóuska, Màrgit, Piri, Sanyi; Dudás: Bandi, Bözsi Jouzsi, Màrgit, Mariska, Sanyi; Durujás: Anus, Magda; Éíva: Andris, Béíla, Bözsi, Géíza, Gyuri, Isvány, Jóuska, Jóuzsi, Juli, Kalári, Mari, Rozi, Róuzsi; Fekete: Iréíny, Juli, Piri; Fülep: Bandi, Bözsi, Feri, Jakab, Jóuska, Kálmány, Laci, Lajos, Màrgit, Piri, Pista; Gatyás: Jóuzsi, Juli, Sándòr; Göndri: Anti, Bözsi, Jóuska, Lajcsi, Màrgit, Sanyi, Gránèr: Bözsi, Feri, Jóuzsi, Màrgit; Gubóu: Imre, Jóuzsi, Màrgit; Gyurijóuska Laci;*

[5] L. még: Lőrincze Lajos i.m., Pákozdi Endre, *Vésztői ragadványnevek.* MNyj. VII (1961), 83—100 és mások.

[6] Ha több személy viseli ugyanazt az azonosító nevet, nem ismétlem meg ezt, hanem kettőspont után sorolom fel a keresztneveket.

Gyuripista Juli; Gùrkuca: Andris, Béíla Jóuska, Pista; Istóuk Róuza; Jancs Jakab; Jatik Érzsi; Jóuskakovács: Iréíny, Kálmány, Marika; Júnák: Feri Jóuzsi; Kabóu: Laci: Péíter; Kecùj: Feri Laci, Màrgit, Sanyi; Kéíccèr; Bözsi, Kari, Laci, Pityu; Kizsbiróu: Laci, Maris; Kizsgèrgèj Jóuska; Korompi: Jancsi, Jóuska, Piri: Kubik: Anti, Màrgit, Piri; Kucsuj: Andris, Anti, Ilus, Péítèr, Pista; Kukuk: Laci, Màrgit, Piri, Róuza; Kuruc: Jóu-Anti, Ilus, Péítèr, Pista; Kukuk: Laci, Màrgit, Piri, Nóuzsa; Kuruc: Jóuzsi, Laci, Sanyi; Kúti Jóuzsi; Lányi: Feri, Imre, Jóuska, Laci, Piri: Lenge: János, Lukács, Màrgit; Lőűrinc: Anti, Feri Iréíny, Jakab, Julis, Teri; Lukács Màrgit; Máléí Jóuzsi; Màrci: Kati, Laci; Mártás: Jani, Màgit, Pista; Maskura: Mari, Sanyi, Mátéí: Anus, Feri, Jani, Julis, Klári, Màrgit, Mihàj, Piri, Pista; Mihàjka: Andris, Feri, Juli , Laci Màrgit, Pista; Miskabori: János, Laci, Laji, Màrgit; Mityik: Jani, Jóuzsi, Terus; Móúzes: András, Boris, Eta, Feri, Ibi, Ilus, Jani, Jóuzsi, Kálmány, Làjcsi, Màrgit, Rozi; Natypista: András, Béíla, Bözsi, Iréíny, Isvány, János, Jóuska, Juli, Maris, Mihàj, Pista, Rozi; Nima: János, Jóuzsi, Juli, Laci, Lajos, Maris, Pista; Nyúlos: Feri, Gizi, Jóuska, Pista, Pál: Béíla, Ferus, Laci, Maris; Pápista: Feri, Iréíny, Isvány, Jóuzsi; Pèrcektòr Juli; Peti: Béíla, Boris, Gazsi, Isvány, Màrgit, Mari; Petikóu: Gazsi, Ibi, Laci, Mari, Sanyi; Pikóu: Jóuzsi, Màrcsa, Màrgit; Pitonka Rozi; Ríti: Andris, Jakab, Rozi; Róuzsás: Jóuka, Juli, Laci, Pista, Sanyi; Surányi: Anti, Jóuska; Suszti Laci; Szárnyos: Iréíny, Pista; Széíkèj Anus; Szotyóu: Andris, Màrci; Tomás; Anti, Bözsi, Érzsi, Juli, Mihàj, Sándòr; Tóugyèr: Laji, Mari; Veres: Bözsi, Laci; Veróunika: Bözsi, Jakab, Jóuzsi, Juli, Màrgit, Piri, Sándor; Zsiros: Anti, Érzsi, Feri, Iréíny, Mari, Sanyi.

3. az apa azonosító neve és keresztnevének becézett alakja: *Péíterjóuska: Anica, Érzsi*

4. a mostoha apa azonosító neve: *Agóucs: Anti, Bözsi, Piri; Lányi Béíla.*

5. a természetes apa azonosító neve: *Csőűgyùrka Gyuri.*

6. a nagyapa keresztnevének becézett alakja *Gazsóu Rozi.*

7. a férj családneve: *Gál Bözsi.*

8. a férj azonosító neve: *Antus Róuza, Bóutos Kalári, Miskabori Rozi, Mityik Kati, Natypista Rozi, Peti Màrgit.*

9. a férj azonosító neve *-néí* nőnévképzővel: *Bosznyáknéí, Korompinéí, Kucsùjnéí, Mityiknéí, Nimánéí, Pikóunéí, Pintyőkéínéí.*

10. a férj azonosító neve és keresztneve *-néí* nőnévképzővel: *Bika Ferinéí, Botos Imréínéí, Csá Isvánnéí, Csòrba Bandinéí, Csőpi Béílánéí, Dombi Sanyinéí, Jóuskakovács Kálmánnéí, Fülep Lajosnéí, Göndri Sándòrnéí, Gyurijóuska Lacinéí, Gyùrkuca Béílánéí, Kizsgèrgèj Jóuzsinéí, Korompi Jóuzsinéí, Lányi Lacinéí, Mártás Pistánéí, Nyúlos Pistánéí, Pál Béílánéí, Pál Lacinéí, Pápista Ferinéí, Peti Béílánéí, Ríti Andrásnéí, Vag Gazsinéí, Zsiros Sanyinéí.*

B. A névadás oka az alany személyével kapcsolatos

1. életkor: *Kiccsák, Kis Laci, Kis Pál Laci, Kis Màrgit, Kis Péítèr Jóuska, Kizs Bözsi, Nagy Bözsi, Nagy Màrgit.*

2. testi hiba: *Beteg Érzsi, Cipóus* (= púpos) *Pista, Sánta Jakab, Siket Isvány, Vag Gazsi.*

3. hajszín, termet: *Bütyök Anti, Veress András*

4. Más személyhez való hasonlóság: *Kosut Lajos, Slájbèr* (egy Schleiber nevű kereskedőhöz hasonlít).

C. Életkörülmény

1. foglalkozás: *Bikás András, Bòrbíj Pista, Bóutos Anti, Brigadéir* ('erdőfelügyelő'), *Dobos Laci, Harangozóu Laci, Kocsmáros Lajos, Pap Kovács, Sumár* ('erdőkerülő') *Laci.*

2. lakóhely: *Sàrki Mihàj.*

A f u n k c i ó kérdését vizsgálva megállapíthatjuk, hogy azonosító szerepüket a keresztnévvel együtt maradéktalanul betöltik, a családnév helyett használják, tehát átveszik azok szerepét. A család megnevezésére is ezt használják.

N y e l v i a l k a tukat vizsgálva az alábbi alakszerkezeti csoportokat találjuk:

I. Egyszerű szavak:

a) főnevek: 1. köznevek: *Bika, Bòrbíj, Bosznyák, Brigadéir, Bütyök, Gubóu, Korompi, Kubik, Kuruc, Mártás, Maskura, Pèrcektòr, Pitonka, Summár, Széikèj,* 2. tulajdonnevek: *Dezsőü, Éiva, Fülep, Gál, Gáspár, Kosut, Lőrinc, Lukács, Mátéi, Móuzes, Pál, Slájbèr, Tomás, Tóugyèr, Veróunika.*

b) melléknevek: *Beteg, Cifra, Csòrba, Fekete, Níma, Pápista, Sánta, Siket, Vak, Veres.*

II. Képzett szavak:

a) főnevek: 1. köznevek: *Kocsis, Dudás.*

2. tulajdonnevek: *Agóucs, Antus, Bata, Bora, Csöpi, Gazsi, Gazsóu, Gyùrkuca, Istóuk, Jancs, Jatik, Màrci, Mihàjka, Mityik, Panna, Peti, Petikóu, Pikóu, Póuli, Surányi.*

b) melléknevek: *Bikás, Botos, Bóutos, Cipóus, Dobos, Gatyás, Gombás, Göndri, Harangozóu, Kocsmáros, Kúti, Nyúlos, Riti, Róuzsás, Szárnyos, Zsíros.*

III. Összetett szavak:

1. tulajdonnév + tulajdonnév: *Cságbori, Gálkati, Gyurijóuska, Gyuripista, Miskabori, Péitèrjóuska.*

2. tulajdonnév + köznév: *Jóuskakovács, Papkovács.*

3. köznév + tulajdonnév: *Csőügyùrka.*

4. melléknév + tulajdonnév: *Kizsbözsi, Kiccsák, Kislaci, Kismàrgit, Kispállaci, Kispéitèrjóuska, Nagybőzsi, Nagymàrgit, Natypista.*

5. melléknév + köznév: *Kisbíróu.*

Szófaji hovatartozásukat tekintve az azonosító nevek — amint látjuk — tulajdonnevek, köznevek és melléknevek.

J e l e n t é süket vizsgálva a bélfenyéri azonosító nevek a következő csoportokba sorolhatók: foglalkozásnév: *Bikás, Bòrbíj, Bóutos, Brigadéir, Dobos, Dudás, Harangozóu, Gombás, Jóuskakovács, Papkovács, Kocsis, Kocsmáros, Pèrcektòr, Summár;* növénynév: *Gubóu, Korompi, Pitonka;* állatnév: *Bika, Kukuk;* népnév: *Bosznyák, Széikèj;* testi, lelki tulajdonság: *Beteg, Bütyök, Cifra, Cipóus, Csòrba, Fekete, Gatyás, Göndri, Maskura, Níma, Pápista, Sánta, Siket, Vak, Zsíros;* lakóhelyre utalók: *Dombi, Riti, Sàrki.*

Az itt felsoroltakon kívül számos keresztnévi eredetűt, valamint ismeretlen jelentésűt nem lehetett osztályozni. Az azonban világosan kitűnik a fentiekből, hogy a legtöbb azonosító név foglalkozásra, vagy testi, illetve lelki tulajdonságra utal.

•

A Bélfenyéren 1713-ban kezdődő születési anyakönyv idevonatkozó adatainak vizsgálata is tanulsággal szolgálhat az azonosító nevek korát, használatát, funkcióját, kialakulását, valamint nyelvészeti vonatkozását illetően. Az alább következő adatokat időrendben sorolom fel, elöl az évszámot és utána az illető nevet, amely soha sem az újszülött neve, hanem a szülőké, mivel az újszülöttnek csak a keresztnevét írta be a keresztelő. Ebből világosan következik, hogy az illető név jóval régebbi, mint a bejegyzés ideje.

1728: Helena Kis Marton; 1731: Elisabeta Kis György, Stephanus Kisseb (!) Kovacz, Helena Péter János; 1732: Catharina Péter János; 1739: Joannes Pochai alias Kelemen, Joannes Kovacs alias Totth; 1740: Helena Nagy v Kovácz, Michael Fodor sen Dudás, Franciscus Kovács alias Laczkó, Franciscus Laczkó v Kovács, Joannes Fodor v Méz; 1742: Franciscus Kovács alias Nagy; 1743: Elisabetha Kis György; 1748: Fodor Kis Anna, Elisabetha Balas alias Illyés, Joannes Györffi vulgo Székely, Marja Magdalena Kovács alias vulgo Laczkó; 1749: Helena Péter Jánosné, Georgius Toth alias Kovács; 1751: Fodor Kis Anna, Joannes Györffi vulgo Székely János; 1752: Andreas Kelemen vulgo pocsay, Georgius Székel alias Györffi vocatus; 1753: Georgius Kovács vulgo Tót György; 1756: Kovács s Nagy Franciscus stb.

Már az itt felsorolt adatokból is kitűnik nemcsak az, hogy a ma is meglévő azonosító nevek egy része már a XVIII. században is élt, mint Nagy, Dudás és Székely, hanem az is, hogy ezek helyettesítették egymást és a közösség sokszor nem is tudta, hogy melyik is a hivatalos családnév. Ez utóbbit bizonyítja az a tény, hogy pl. 1740-ben ilyen bejegyzést találunk: Franciscus Kovács alias Laczkó és még ugyanebben az évben Franciscus Lackó v. Kovács vagy 1748-ban Joannes Györffi vulgo Székely, 1752-ben pedig Georgius Székel alias Györffi.

A Kis és Nagy jelzővel való névalkotási módot is megtaláljuk már e században is, 1748: Fodor Kis Anna.

Megtaláljuk már a *Péitèrjóuska* és a *Gyurijóuska* Laci, azaz a szülő vagy a nagyszülő és szülő keresztnevének becéző alakjából alkotott azonosító nevet is: 1728: Helena Péter János; 1732: Catharina Péter János.

A becenevekből, főleg az archaikus és Bélfenyéren már ismeretlenekből képzett azonosító nevek koráról semmi biztosat nem tudunk, mivel az anyakönyvekben adatokat nem találtunk rájuk, és az adatközlőktől sem kaptunk semmiféle felvilágosítást. Ilyenek: *Antus, Bora, (Cság)bori, Gyùrkuca, Istóuk, Jatik, Mihájka, Miskabori, Mityik, Panna, Petikóu* és mások, de ezek hasznos útmutatást adhatnak a becenevek diakrón vizsgálatában.

CSÁK LÁSZLÓ
Institutul de lingvistică şi istorie literară
Cluj-Napoca, str. E. Racoviţă nr. 21

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
XXII. évf. 1978. 1. szám

ADATTÁR

NÉPBALLADÁK A KÜKÜLLŐ MENTÉRŐL

1972—1974-ben Küküllő menti falvakban végzett népzenegyűjtésem során — népdalok, hangszeres táncdallamok, siratók és más szokásdalok mellett — több balladát sikerült hangszalagra rögzítenem. Ezek közül elsősorban a klasszikus balladák érdemelnek figyelmet. Alább *A két kápolnavirág* és *A falba épített asszony* egy-egy, valamint *A kegyetlen anya* három változatát adom közre.

1. Régi stílusú balladaköltészetünk halhatatlan remeke, *A két kápolnavirág* ezúttal Vámosgálfalván bukkant felszínre. 1972. május 6-án a 68 éves Belényesi Gáspárné Réthi Róza énekelte. A nótafa — nem csekély meglepetésemre — rákérdezés nélkül, magától fogott bele a ballada előadásába. Előzőleg más jelenlevő asszonyoktól *A halálraítélt húga* és *A kegyetlen anya* balladáját gyűjtöttem. Ezek hallatára elevenedett föl Belényesiné emlékezetében a hasonlóan komor hangvételű, ugyancsak megrendítő eseményről szóló Kádár Kata-ballada. Fejtörés, akadozás nélkül, igazi balladás légkört teremtő, finoman fátyolos hangon, művészre valló átéléssel adta elő.

Változatunk az ismert történet valamennyi lényeges mozzanatát tartalmazza. Néhány részletében azonban említésre méltó eltérések mutatkoznak. A sorsjelző „ruhát" például a fiú adja Kádár Katának, amikor bánatában katonának indul. A legfontosabb módosulást a két hős halálának sorrendjében vehetjük észre. Kádár Katát itt nem Gyulainé vetteti „feneketlen tóba", hanem maga ugrik a folyóba, miután megtudja, hogy kedvese vízbe ölte magát. Új szereplő a halálhírt közlő „városszóga". Úgyszintén újdonság az öngyilkosság helyének pontosabb megjelölése: „Beleszöködött a Marosba". Szerelmi dalból kölcsönzött a 9. vsz. 3—5. sora. A dallam a kalotaszegi Magyargyerőmonostoron talált változat dallamának ötsoros variánsa (l. Olosz Katalin — Almási István, *Magyargyerőmonostori népköltészet*. 1969. 281). A Babeș—Bolyai Egyetem Társadalomtudományi Központja Etnográfiai és Folklór Osztályának archívumában őrzött adalék leltári száma: Mg 2098 II g.

2. *A falba épített asszony* balladáját ugyanattól az adatközlőtől vettem magnetofonszalagra 1972. május 8-án. Különös, hogy Déva várának neve „Dió" alakban szerepel, miként némelyik moldvai csángó változatban. Hasonlóképpen csángóktól gyűjtött szövegre emlékeztet az „asszanyfeleség" kifejezés, valamint a 16. vsz-ban elhangzó kérdés: „Ez tréfa vagy való?"

A dallam mind a magyar, mind a román népzenében ismeretes. Román variánsai főként kolinda- és balladaszövegekkel hallhatók, továbbá lakodalmi és aratódalként, sőt halottas énekként is. E dallam elterjedtségére a román folklórban és távolabbi (német, szlovák) kapcsolataira Szenik Ilona *Apartenența tipologică a unor melodii de colindă* című tanulmányában mutatott rá (Lucrări de muzicologie. 1971. 120—2). A magyar néphagyományban leginkább balladaszövegekkel fordul elő. (L. Kodály Zoltán, *A magyar népzene*. A példatárt szerkesztette Vargyas Lajos. 3. kiadás. 1960. 494—495. sz.)

Vámosgálfalvi adatunk leltári száma az említett archívumban: Mg 2098 II h.

Belényesi Gáspárné mindkét balladát gyermekkorában tanulta szülőfalujában, Mezőbándon édesapjától (aki 7 éves korában került oda Szentháromságról). Mástól sohasem hallotta. Maga csak nagy néha énekelte.

3. *A kegyetlen anya* első változatának lelőhelye szintén Vámosgálfalva. 1972. május 6-án az 58 éves Keszeg Ferencné Keszeg Katalin adta elő. Kislány korában tanulta édesanyjától Vámosgálfalván. Leltári száma: Mg 2098 II a.

4. Magyarsároson 1973. március 26-án a 46 éves Pataki Józsefné Balázs Piroskát megkértem, hogy újra énekelje el „a nagy török asszonyról" szóló balladát, melynek egy változatát 1971. szeptember 20-án már lejegyezte tőle Bustya Elza és Adorjáni Júlia. (L. Művelődés, 1972. 1. sz. 39. A ballada megtalálásának hírét akkor felfedezést megillető érdeklődés fogadta. Patakiné a Román Televízió magyar

nyelvű adásában is fellépett vele.) Az énekes gyermekkora óta tudja e balladát. Otthon, Magyarsároson tanulta édesanyjától. Leltári száma: Mg 2139 I u.

Keszegné Vámosgálfalván és Patakiné Magyarsároson egybehangzóan állította, hogy *A kegyetlen anya* balladáját bölcsődalként szokták énekelni. (NB. Magyarsároson tulajdonképpeni bölcsődalt is találtam.)

5. A 62 éves Bandi János Magyarsároson 1973. március 27-én mindössze két versszaknyi töredéket tudott elénekelni *A kegyetlen anya* szövegéből. Ezt azért rögzítettem hangszalagra (és azért közlöm), mert mint férfi énekestől származó adat ritkaságnak számít. Bandi János nagyanyjától tanulta gyermekkorában, de alighanem csak Patakiné televíziós szereplésének hatására frissült föl valamelyest a tudatában. Dallama az előbbinek meglehetősen eltérő változata. Voltaképpen négysoros dallam. Az utótag következetesen variált ismétlése miatt jelenik meg hat sorba írva. Leltári száma: Mg 2139 II aa.

A kegyetlen anya itt közzétett három változatán kívül Magyarsároson egy 63 éves asszonytól még egy töredékes példányát gyűjtöttem. Ennek leltári száma: Mg 2139 II o.

Köszönettel tartozom Adorjáni Károlynak, aki gyűjtőútjaimra elkísért, és ismeretségei révén hathatósan segített munkámban.

1.

A két kápolnavirág

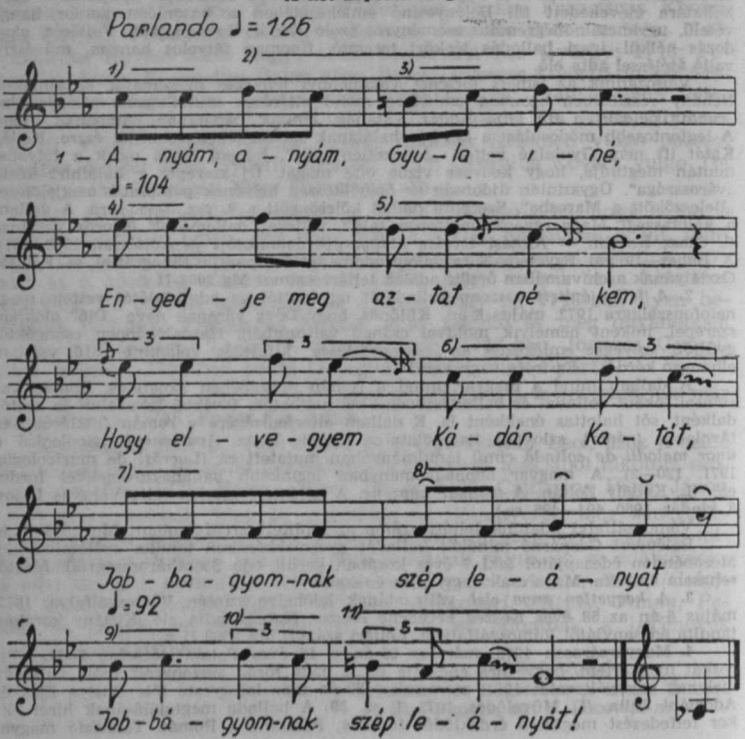

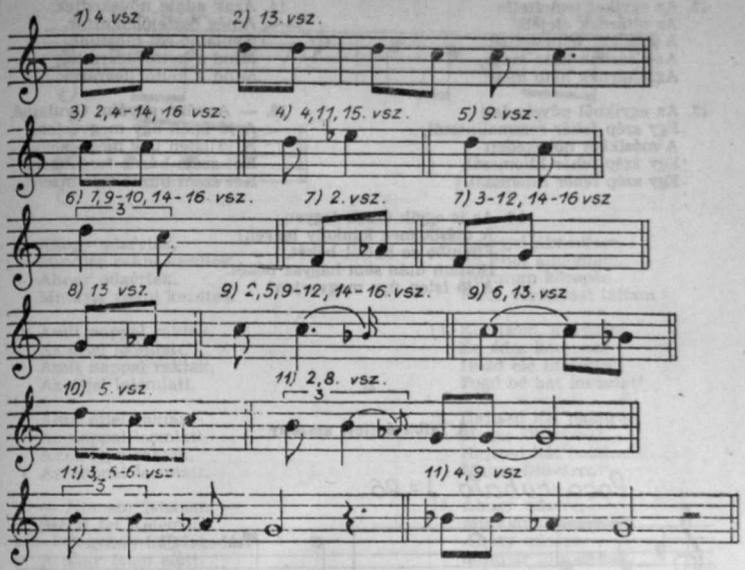

2. — Nem engedem, nem engedem,
Hogy elvedd a híres kurvát.
— Anyám, anyám, Gyulainé,
Én elmegyek katonának,
Én elmegyek katonának.

3. Megnyergeli paripáját,
Elindula katonának.
Kádár Kata jezt meglátta,
Mindjár kifut, s kaput nyitja,
Mindjár kifut, s kaput nyitja.

4. — Ne nyiss kaput, Kádár Kata,
Mer én megyek katonának.
Nesze neked ez a ruha,
Akaszd föl a fogasadra,
Akaszd föl a fogasadra!

5. Mikor ruha téjjel habzik,
Akkor tudjad, hogy jól vagyok.
Mikor ruha vérrel habzik,
Akkor tudjad, rosszul vagyok,
Akkor tudjad, hogy rosszul vagyok.

6. Hát a ruha vérrel habzott,
Akkor tudta, hogy rosszul van.
Elindula Kádár Kata,
Elindula a városba,
Elindula ja városba.

7. — Városszóga, városszóga,
Mi hír vagyon a városba?
— A városba semmi sincsen,
De vagyon a Holtmarosba,
De vagyon a Holtmarosba:

8. Gyulainé kisebb fia
Beleszökött a Marosba.
Gyulainé kisebb fia
Beleszökött a Marosba,
Beleszökött a Marosba.

9. Mindjár ő vis odamene,
Maros-partra térgyepel le.
Így jár, aki szépet szeret,
Felejteni de nem lehet,
Felejteni de nem lehet.

10. S mindjár ő vis beleszökett,
Ott is összejőlelkeztek.
Gyulainé ezt megtudta,
Mind a kettőt kihúzatta,
Mind a kettőt kihúzatta.

11. Az egyiknek csináltatott
Fehér márványkő-koporsót,
A másiknak csináltatott
Piros márványkő-koporsót,
Piros márványkő-koporsót.

12. Az egyiket temettette
Az oltárnak elejébe,
A másikat temettette
Az oltárnak háta megé,
Az oltárnak háto megé.

13. Az egyikből növekedett
Egy szép fehér rozsmalintszál,
A másikból növekedett
Egy szép fehér liliomszál,
Egy szép fehér liliomszál.

14. Azak addig növekedtek,
Amég összejölelkeztek.
Gyulainé ezt megtudta,
Mind a kettőt learatta,
Mind a kettőt learatta.

15. — Anyám, anyám, Gyulainé,
A jó Isten úgy megverjen,
A jó Isten úgy megverjen,
Két szem búzáé teremtsen,
Két szem búzáé teremtsen!

16. Az is egyik üszek legyen,
A másik meg kankoly legyen!
Éltembe se hattál békét,
Holtam után sem hagysz békét.
A jó Isten úgy megverjen!

2.

A falba épített asszony

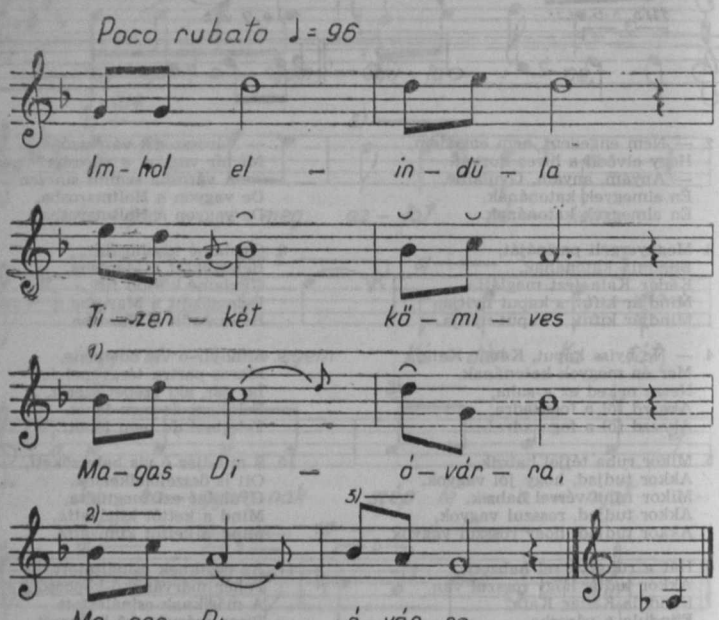

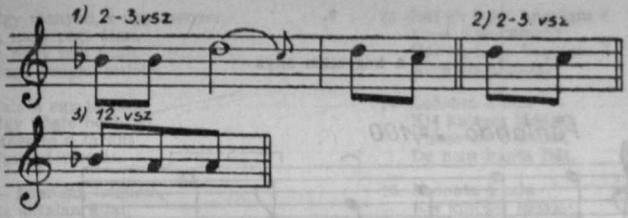

2. Ahogy odaértek,
Mindjár rakni kezdtek.
Ahogy odaértek,
Mindjár rakni kezdtek.

3. Amit nappal raktak,
Az éjjel leomlatt.
Amit nappal raktak,
Az éjjel lejomlatt.

4. Amit éjjel raktak,
Az nappal leomlatt.
Amit éjjel raktak,
Az nappal leomlatt.

5. — Istenem, istenem, —
Szólal fel Kelemen,
— Tegyünk hát fogadást
A nagy Isten előtt:

6. Melyiknek hamarább
Ide talál jönni
Asszanyfeleségünk,
Asszanyfeleségünk,

7. Fogjuk meg, öljük meg,
Keverjük a mészbe!
Úgy, ha megállítjuk
Magas Dió várát.

8. Szólal fel Kelemen,
Szólal fel Kelemen:
— Az éjjel álmodtam,
Olyan álmot láttam.

9. Istenem, istenem,
Adj dörgést, csattanást,
Adj dörgést, villámlást,
Adj dörgést, villámlást.

10. Hogy térhessen vissza
Asszanyfeleségem!
Hogy térhessen vissza
Asszanyfeleségem!

11. — Kocsisom, kocsisom,
Én édes kocsisom,
Húzd elé hintómat,
Fogd bé hat lovamat!

12. Az éjjel álmodtam,
Az éjjel álmodtam,
Udvarom közepén
Piros vérfolyást láttam.

13. Kocsisom, kocsisom,
Én édes kocsisom,
Húzd elé hintómat,
Fogd bé hat lovamat!

14. Hajtsad hát halálra,
Magas Dióvárra!
Hajtsad hát halálra,
Magas Dióvárra!

15. Ahogy odaére,
Mindjár fojtogatták.
Ahogy odaére,
Mindjár fojtogatták.

16. — Ó, uram, jó uram,
Drága, jámbor uram,
Ez tréfa vagy való?
Ez tréfa vagy való?

17. — Nem tréfa, mert való,
Nem tréfa, mert való,
Fogadást tettünk mük
A nagy Isten előtt:

18. Melyiknek hamarább
Ide talál jönni
Asszanyfeleségünk,
Asszanyfeleségünk,

19. Fogjuk meg, s öljük meg,
Keverjük a mészbe!
Úgy, ha megállítjuk
Magas Dió várát.

20. — Ó, uram, jó uram,
Drága, jámbor uram,
Engedd meg azt nékem,
Engedd meg azt nékem,

21. Hogy fessem elömbe
Rengő kis bőcsömet,
Hogy fessem beléje
Kicsi, szép fiamat!

3.

A kegyetlen anya

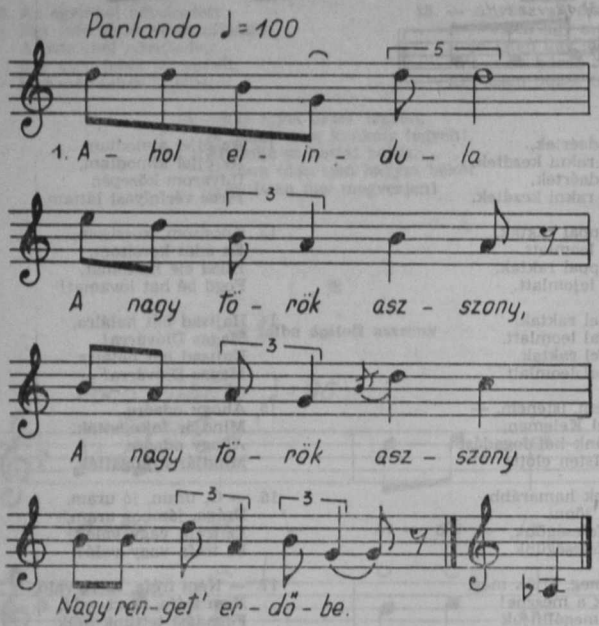

2. Jobb karjára vette
Kicsi fiacskáját,
Bal karjára vette
Kis kincses ládáját.

3. S úgy menyen, úgy menyen
A nagy régi útan,
A nagy régi útan,
Nagy renget' erdőbe.

4. — Istenem, istenem,
Melyiket hagyjam ē?
Istenem, istenem,
Melyiket hagyjam ē?

5. Elhagynám fiamat,
De fiam helyire,
Mert fiam helyire
Fiat ád az Isten.

6. De kincsem helyire,
De kincsem helyire,
De kincsem helyire
Nem ad mást az Isten.

7. Leteritti ada
Kicsi pakróckáját,
Reája ülteti
Kicsi fiacskáját.

8. — Az Úr Jézus legyen
A te édesapád,
Szűz Mária legyen
A te édesanyád!

9. Jobb karjára vette
Kis kincses ládáját.
Jobb karjára vette
Kis kincses ládáját.

10. Úgy menyen, s úgy menyen
A nagy régi útan,
A nagy régi útan,
Nagy renget' erdőbe.

11. Találа egy tehént,
Úgy bőgte borjúját.
Megette a farkas
Tavalyi tinóját.

12. — Istenem, istenem,
Ez aktalan állat,
Ez aktalan állat,
Mégis bőgi borját.

13. Hát én hogy hagytam ő
Kicsi fiacskámat?
Hát én hogy hagytam ő
Kicsi fiacskámat?

14. Ledobta ő oda
Kis kincses ládáját.
Visszatért ő onnat,
De nem kapta fiát.

15. Ledobta ő oda
Kis kincses ládáját.
Visszatért ő onnan,
De nem kapta fiát.

4.

A kegyetlen anya

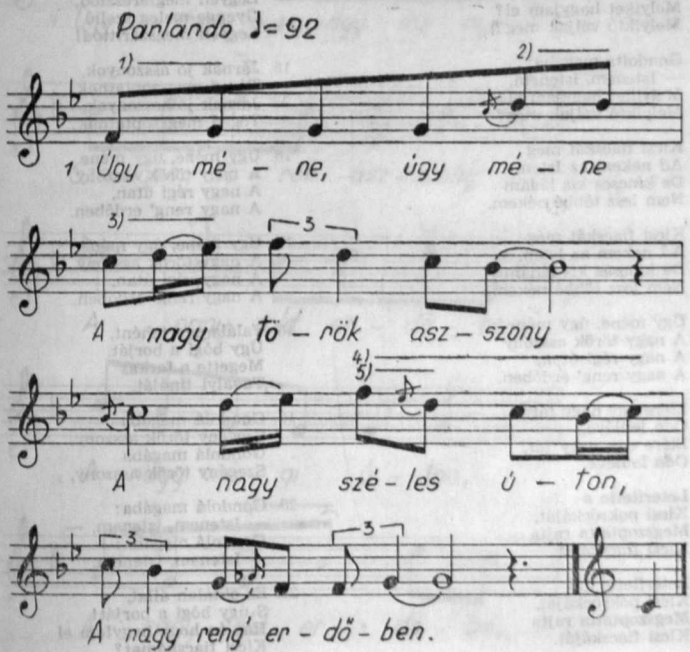

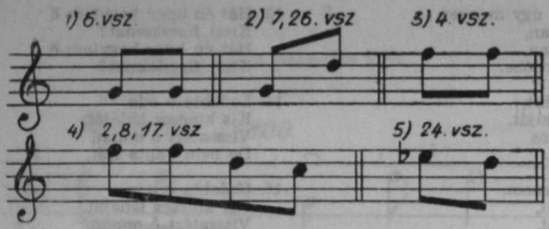

2. Úgy méne, úgy méne
A nagy török asszony
A nagy széles úton,
A nagy reng' erdőben.

3. Jobb karjára vette
Kicsi fiacskáját,
Bal karjára vette
Kincses kis ládáját.

4. Gondolta magába:
— Istenem, istenem,
Melyiket hagyjam el?
Melyiktő váljak meg?

5. Gondolta magába:
— Istenem, istenem,
Melyiket hagyjam el?
Melyiktő váljak meg?

6. Kicsi fiacskát még
Ad nekem az Isten,
De kincses kis ládám
Nem lesz többé nékem.

7. Kicsi fiacskát még
Ad nekem az Isten,
De kincses kis ládám
Nem lesz többé nékem.

8. Úgy méne, úgy méne
A nagy török asszony
A nagy régi úton,
A nagy reng' erdőben.

9. Elére egy nagy fát,
Oda leűléve.
Elére egy nagy fát,
Oda leűléve.

10. Leterítette a
Kicsi pokróckáját,
Megszoptatta rajta
Kicsi fiacskáját.

11. Leterítette a
Kicsi pokróckáját,
Megszoptatta rajta
Kicsi fiacskáját.

12. Elméne az asszony,
Otthagyá a fiát.
Elméne az asszony,
Otthagyá a fiát.

13. Elméne az asszony,
Otthagyá a fiát.
Kicsi fiacskáját
E szókkal áldja meg:

14. — Gyenge meleg esső
Legyen megferesztőd,
Gyenge meleg szellő
Legyen megszárittód!

15. Járnak jó asszonyok,
Téged megszoptatnak.
Járnak jó asszonyok,
Téged megszoptatnak.

16. Úgy méne, úgy méne
A nagy török asszony
A nagy régi útan,
A nagy reng' erdőben.

17. Úgy méne, úgy méne
A nagy török asszony
A nagy régi útan,
A nagy reng' erdőben.

18. Találа egy tehént,
Úgy bögi a borját.
Megette a farkas
Tavalyi tinóját.

19. Gondolá magába
Szegény török asszony,
Gondolá magába
Szegény török asszony,

20. Gondolá magába:
— Istenem, istenem, —
Gondolá magába:
— Istenem, istenem,

21. Ez oktalan állat,
S úgy bögi a borját!
Hát én hogy hagytam el
Kicsi fiacskámat?

22. Ez oktalan állat,
S úgy bőgi a borját!
Hát én hol hattam el
Kicsi fiacskámat?

23. Visszatére, vissza
A nagy török asszony
A nagy régi útan,
A nagy reng' erdőbe.

24. Visszatére, vissza
A nagy török asszony
A nagy régi útan,
A nagy reng' erdőbe.

25. Eléré a nagy fát,
Madarak repdesnek.
Eléré a nagy fát,
Madarak repdesnek.

26. Eléré a nagy fát,
Feltekint a fára,
S az ő kicsi fiát
Sehol se találja.

27. — Angyal-e vagy madár,
Ki emez ágon jár?
Csattogtatja szárnyát,
Veri szívem kínját.

5.

A kegyetlen anya

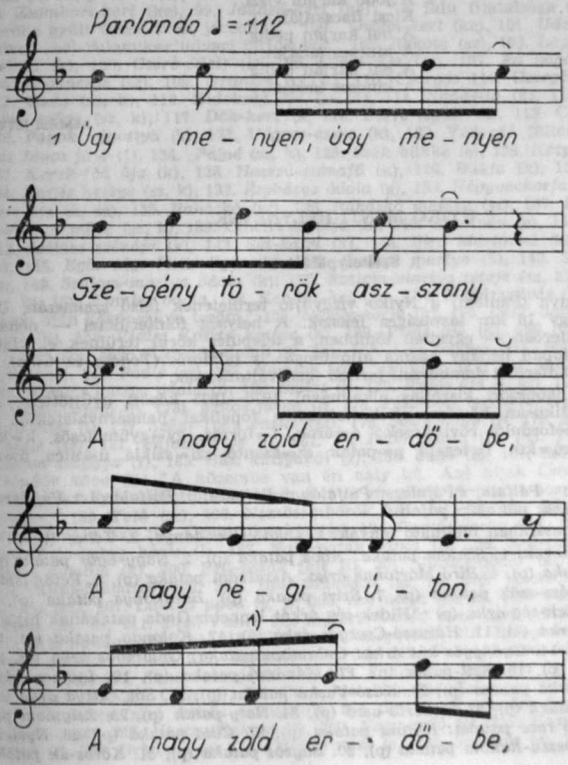

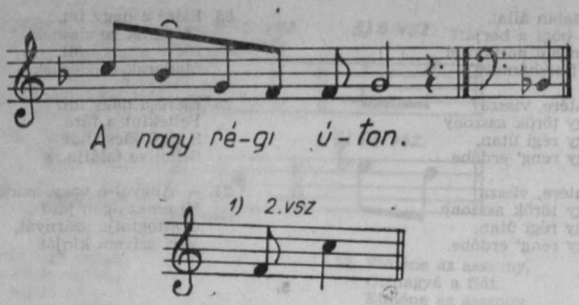

2. A jobb karján viszi
Kicsi fiacskáját,
A bal karján pedig
A kincses ládáját,
A bal karján pedig
A kincses ládáját.

ALMÁSI ISTVÁN

NYIKÓ MENTI HELYNEVEK

1. Székelypálfalva

Székelypálfalva (Păuleni) a Nyikó vízgyűjtő területének felső szakaszán, Udvarhelytől mintegy 16 km távolságra fekszik. A helység földterületei — néhány közeli faluétól eltérően — egyetlen tömbben, a település körül terülnek el. Határában két kis, csupán néhány házból álló tanyát is találunk (*Tóhely* és *Cika*). A faluhoz tartozó földterület domborzati formái igen változatosak.

Anyagomat többszöri kiszállás alkalmával 1970—1975 között gyűjtöttem. Az adatokat fonematikusan közlöm, eltekintettem a fonetikai hangárnyalatoktól. A közleményben előforduló rövidítések: á=árok, f=forrás, gy=gyümölcsös, k=kaszáló, ke=kert, kú=kút, l=legelő, p=patak, sz=szántó, szi=szikla, u=utca, ú=út, t=tanya.

A falu neve: *Pálfala ~ Pápala; Pálfalán ~ Pápalán; Pálfaláról ~ Pápaláról; Pálfalára ~ Pápalára; pálfali ~ pápali.*

A. **A falu határában található tanyák:** 1. *Cika: Cika-tanya*, 2. *Tóhej* (t).

B. **Vízrajzi nevek:** 1. *Szalom pataka: Abos pataka* (p), 2. *Nagy-Egőr pataka* (p), 3. *Nyire-szők pataka* (p), 4. *Biró Mártonné árka: Aszalvám pataka* (p), 5. *Pétőr Istám pataka* (p), 6. *Ijjész-szők pataka* (p), 7. *Szirt pataka* (p), *Barakonya pataka* (p), 9. *Gada pataka: Hídek-ség árka* (p): "Hídek-ség árkát lennebb Gada patakának híják." 10. *Ésső-Csorgós árka* (á), 11. *Hátussó-Csorgós árka* (á), 12. *Kalonda pataka* (p). 13. *Tódor pataka* (p), 14. *Gyöngyös-kút árka: Galambos pataka: Galambos árka* (á), 15. *Naty-kút pataka* (p), 16. *Szil-patak* (p), 17. *Mánászó pataka* (p), 18. *Lukács udva pataka* (p), 19. *Vaska pataka* (p), 20. *Kűsső-Vaska pataka* (p), 21. *Sót küttya árka* (á), 22. *Dávid vára pataka* (p), 23. *Tekerős-aszó* (p), 24. *Naty-patak* (p), 25. *Zsigmom pataka* (p), 26. *Simó reze pataka: Koront pataka* (p), 27. *Cika pataka* (p), 28. *Nyelező pataka* (p), 29. *Hosszu-Rakota pataka* (p), 30. *Bagzos pataka* (p), 31. *Kőres-ák pataka*

(p), 32. *Fekete-aszó pataka* (p), 33. *Egrős pataka* (p), 34. *Nőrinc-kút* (kú), 35. *Ijjészszög válua* (kú), 36. *Nagy-válu* (kú), 37. *Kuruc-kút* (kú), 38. *Naty-kút: Falu-kúttya* (kú), 39. *Szirt-válu* (kú), 40. *Zsidó-kút* (kú), 41. *Hídek-sék fórása* (f). 42. *Hídek-ség válua* (kú), 43. *Kató kúttya* (kú), 44. *Káruj kúttya: Saskesejü kúttya* (kú), 45. *Kicsi-kút* (kú), 46. *Ortován kúttya* (f), 47. *Csorgós kúttya* (f), 46. *Visás kúttya* (f), 47. *Csukros-kút* (f), 48. *Kovács kúttya* (kú), 49. *Szőges-kút* (f), 50. *Szil-patak fejebeli kút* (f), 51. *Vörözs-gödör kúttya* (f), 55. *Bük kúttya* (f), 56. *Hammas-kút* (f), 57. *Kettőskút* (f).

C. **Közlekedést szolgáló alakulatok neve:** 58. *Fő ucca* (u), 59. *Barakonya ucca* (u), 60. *Régi út* (ú), 61. *Zsidó úttya* (ú), 62. *Temető út* (ú), 63. *Nagy út* (ú), 64. *Hegedüs ucca* (u), 65. *Simó ucca* (u), 66. *Ijjés-szög* (u), 67. *Högy ucca ~ hëgy ucca* (u), 68. *Székől ucca* (u), 69. *Itató* (u), 70. *Csere âja úttya* (ú), 71. *Csere úttya* (ú), 72. *Tóheji út* (ú), 73. *Sótra-hágó úttya* (ú), 74. *Visás úttya* (ú), 75. *Homlok úttya* (ú), 76. *Sugó úttya* (ú), 77. *Szil-patak úttya* (ú), 78. *Mánászó úttya* (ú), 79. *Bonda higgya* (h), 80. *Országút* (ú), 81. *Köves-löjtő úttya* (ú), 82. *Köles-fő úttya* (ú), 83. *Rezúttya* (ú), 84. *Rakota úttya* (ú), 85. *Gál úttya* (ú).

D. **Földnevek:** *Bálint György-kert* (ke), 87. *Bangó-kert* (ke), "Azé híják Bangókertnek, me a Bangó Pétöré vót." 88. *Temető-kert* (ke), 89. *Fenyő* (ültetett fenyőerdő), 90. *Rakota-kert* (ke), 91. *Iskola-kert* (ke), 92. *Kápolna kapuja* (sz), 93. *Höty-kert* (ke), 94. *Naty-kert* (ke), 95. *Koccsár-kert* (ke), 96. *Török-kert* (ke), 97. *Birta-kert* (ke), 98. *Zsombori-kert* (ke), 99. *Jáddzó-kert* (ke): "A falu fijatalsága ezelőtt a Jáddzókerdbe gyűlt össze, s ott jáccottak." 100. *Orbán-kert* (ke), 101. *Udvar-kert* (ke); "Az Udvar-kert valamikor udvari birtok vót." 102. *Rakota* (sz), 103. *Laposs* (sz), 104. *Szögyörné* (k), 105. *Csere-ódal)* (l), 106. *Csere âja* (sz), 107. *Pá vágása ~ Págása* (sz), 108. *Bogáncsos* (sz), 109. *Ortován* (sz, k), 110. *Csorgós* 111. *Csorgós dombja* (sz, k), 112. *Gada* (sz, k), 113. *Hídekség âja* (sz, k), 114. *Nádas-tó* (k), 115. *Högy* (sz), 116. *Högy mëge* (sz, k), 117. *Dök-kert* (k, 118. *Csere-legölő* (l), 119. *Csere szággya* (sz), 120. *Papok vágottya* (k), 121. *Vágocs-csere* (k), 122. *Véderdő* (ültetett erdősáv), 123. *Tót János fája* (l), 124. *Pálné* (sz, k), 125. *Szék bükke* (e), 126. *Kétpatak köze* (sz, k), 127. *Kerek-föd âja* (k), 128. *Hosszú-szénafű* (k), 129. *Bükfa* (k), 130. *Öc-hej* (sz, k), 131. *Bartis kertye* (sz, k), 132. *Étyházas ódala* (e), 133. *Négyvackorfa* (sz), 134. *Hosszukert âja* (k, sz), 135. *Rakáskő* (sz), 136. *Rakáskő mejéke* (sz), 137. *Burjános* (sz), 138. *Burjános mëge* (sz, k), 139. *Cinciri cseréje* (e), 140. *Aszalván* (e), 141. *Nyire-szög* (sz), 142. *Szélász szénája* (k), 143. *Sót-kapu* (k), 144. *Biró Mártonné* (k), 145. *Kétút köze* (k), 146. *Egör-vég: Kicsi-Egör* (k), 147). *Szalom martya* (k), 148. *Szalom-martya âja* (k), 149. *Szalom-martya ódala* (k), 150. *Szalom-martya teteje* (sz, k), 151. *Szalom feje* (sz, k), 152. *Komlós ódala*, 153. *Kendör-hej* (sz), 154. *Madárszilvás* (k); "A Madárszilvás ojan kökénszilva terem." 155. *Nyires-sorju* (k), 156. *Déllő-domb* (sz), 157. *Nagy-Egör* (k), 158. *Visás: Koszta kertye* (k), 159. *Visás âja* (k), 160. *Visás-erdő* (e), 161. *Új-kert* (k), 162. *Fuszujka-domb* (k, sz), 163. *Len főggye* (sz), 164. *Natyfa* (sz), 165. *Szirt* (szi), 166. *Padlé* (sz), 167. *Homlok* (sz): "Homlok az a hej, ahol tér meg a bögy." 168. *Kovács kúttya ódala* (l), 169. *Szilos* (l), 170. *Szilos âja* (l, sz), 171. *Szilos ódala* (l) 172. *Szilos-tető* (l), 173). *Szilos farka* (l), 174. *Fész-máj* (sz), 175. *Nyír âja* (sz, k), 176 *Nyír-ódal* (l), 177. *Szënt Iván éneke* (sz), 178. *Sótra-hágó* (l), 179. *Szőges-kút* (e), 180 *Antalé* (sz), 181. *Pápali-firtos* (l), 182. *Pá Pétër ódala* (l), 183. *Tó-hej* (sz, k), 184. *Bodom szággya* (l), 185. *Bük kúttyánál* (l), 186. *Sugó* (e), 187. *Sót rakotája* (k), 188. *Csöndör köve* (l): "A közepibe van ën naty kő. Azé híják Csöndör kövinek, me ezörnyóccáznyócvankettőbe ëty csöndört ot megötek. A postát hosztják vót, s csöndör kísérte." 189. *Tető* (sz), 190. *Nemösembörök hëje* (sz, k), 191. *Bëső-Orotás* (sz), 192. *Kűső-Orotás* (sz), 193. *Orotás dombja* (sz), 194. *Orotás sorka* (sz), 195. *Naty-patak* (k), 196. *Naty-patag bérce* (l), 197. *Naty-patak sorka* (l), 198. *Szil-patak* (sz), 199. *Szilpatag dombja* (k), 200. *Szil-patak feje* (l), 201. *Vörözs-gödör* (sz), 202. *Mánászó* (l), 203. *Kűső-Mánászó* (sz), 204. *Bëső-Mánászó* (sz, k), 206. *Kicsi-Mánászó* (sz), 206. *Út âja* (sz), 207. *Lukács udva* (e, l), 208. *Sót úttya* (sz, k), 209. *Vaska* (k), 210. *Kűső-Vaska* (sz, k), 211. *Bëső-Vaska* (sz, k), 212. *Dávid vára* (gyü), 213. *Galambos kúttya* (k), 214. *Bonda lakja* (k), 215. *Gyöngyös kúttya* (sz), 216. *Balog orotása* (k), 217. *Kalonda pataka* (k, sz), 218. *Tekerös-aszó* (k), 219. *Tekerös-aszó ódala* (e), 220. *Simó reze* (k, sz), 221. *Simó reze ódala* (k), 222. *Simó reze toplicája* (l), 223. *Cinciri János kertye (k, sz)*, 224. *Cika* (l), 225. *Cika ódala* (l), 226. *Zsigmom pataka* (l, k), 227. *Tag* (l); "Öt tarcsafalvi embör tagosittott, me régep sok idegőm birtok vót itt.." 228. *Nyelező* (sz), 229. *Hosszu-Rakota* (l), 230. *Nagy-erdő* (e), 231. *Bagzos* (e), 232. *Bagzos sorka* (e), 233. *Orbánné* (e) 234. *Dani orotása* (e), 235. *Solomás* (e), 236. *Köres-ág ódala*

(e), 237. *Köres-ák teteje* (e), 238. *Likas-kő* (egy legelő közepén álló hatalmas kő, közepén nyílással): "Valamikor a firtosi várból a tartódbeli tündérök ellopták a követ. Körösztül duktak rajta ëty vasrúdat, úgy vitték egy darabig, de akko Naty Pálné kakassa mekszólalt, s akko elejtötték." 239. *Likas-kő mezeje* (k), 240. *Likas-kő bérce* (e), 241. *Likas-kő ódala* (e), 242. *Likas-kő teteje* (e). 243. *Víz mejéke* (sz, k, e), 244. *Fekete-aszó* (l), 245. *Fekete-aszó ódala* (e), 246. *Mihájfi* (e, l), 247. *Mihájfi erdeje* (e), 248. *Kicsi Mihój orotása* (e), 249. *Egrös* (e, l), 250. *Vörös Máté* (l), 251. *Száraz mező dombja* (l), 252. *Szök-halom* (e): "Három falu határa ütközik ott, Farkaslaka, Kőcset és Pápala." 253. *Köves-löjtő* (k), 254. *Köles-fő* (sz, k), 255. *Köles-fő fölött* (l), 256. *Ravaszlik* (sz), 257. *Saskesejü* (l), 258. *Hosszu-mocsár* (k), 259. *Hátussó-Csere* (l), 260. *Bagoj dombja* (k), 261. *Rakota úja* (sz), 262. *Egőr-aszó: Egraszó* (sz, k), 263. *Rez* (sz), 264. *Rez úja* (sz, k), 265. *Nyir* (l), 266. *Huggyosztató* (l): "Azé Huggyosztató, me miko jöttek az erdóból, ott az állatok megátak." 267. *Gál úttya (e)*, 268. *Gál úttya ódala* (sz), 269. *Gál úttya teteje* l).

2. Malomfalva

Malomfalva (Morăreni) Székelyudvarhelytől mintegy 9 km távolságra fekszik. A településtől délkeletre húzódó magas hegy (Sükei-Rez) a Nagy-Küküllő és a Nyikó vízválasztója. Határa eléggé kis kiterjedésű, de domborzati formái között a folyóparti legelőktől a magas, erdőkkel borított hegyekig mind megtalálható. Az anyagot többszöri kiszállás alkalmával 1970 szeptembere és 1976 szeptembere között gyüjtöttem.

A falu neve: *Malomfala ~ Malomfalva, Malomfalán ~ Malomfalván, Malomfaláról ~ Malomfalváról, Malomfalára ~ Malomfalvára, malomfali ~ malomfalvi.*

A. **Vízrajzi nevek:** 1. *Férnyikó: Nyikó* (p), 2. *Sárizsa pataka* (p), 3. *Laci-kút* (f), 4. *Rókalik kúttya* (f), 5. *Möngec pataka*, 6. *Kéncsös pataka* (p), 7. *Szil pataka* (p), 8. *Nyirös ároka: Kép ároka* (á); [Ugyanazon ároknak a felső, illetőleg az alsó folyására vonatkozik a két név.] 9. *Telek-ság pataka* (p), 10. *Lenke pataka* (p), 11. *Págása* [< Pál vágása] *pataka* (p), 12. *Rét pataka* (p), 13. *Págásabeli kút: Harkókút* (f), 14. *Szekrém pataka* (p), 15. *Bartis kúttya* (f), 16. *Székój Lajos kúttya* (f), 17. *Ugrom pataka* (p), 18. *Bozlik pataka: Bogáncs pataka* (p); [A két név a felső, ill. az alsó folyásra vonatkozik.] 19. *Szilvás-patak* (p), 20. *Lobogó-kút* (f), 21. *Lencse pataka* (p), 22. *Vöty pataka* (p), 23. *Szöm Márton tövisse pataka* (p), 24. *Szejkekút* (f), 25. *Avas úja kúttya* (f).

B. **Falurészek:** 26. *Avaszëg* (fr), 27. *Fëszëg ~ Fesszëg* (fr).

C. **Közlekedést szolgáló alakulatok neve:** 28. *Útszakat* (u), 29. *Dávidné uccája* (u), 30. *Tüviz ucca: Tüsó ucca* (u), 31. *Székől ucca* (u), 32. *Szoross* (u), 33. *Domb ucca* (u), 34. *Pellengér* (t): Régebb a fiatalság éjjel ezen a téren szórakozott. 35. *Főút* (ú), 36. *Gombás ucca* (u), 37. *Malom ucca* (u), 38. *Gát ucca* (u), 39. *Kuron ucca: Kibédi ucca: László ucca* (u), 40. *Pisti ucca* (u), 41. *Púcor: Púcos ucca* (u), 42. *Sárizsa úttya* (ú), 43. *Lenke úttya* (ú), 44. *Sükeji út* (ú), 45. *Muzsdalos úttya* (ú), 46. *Ország úttya* (ú), 47. *Bogáncs úttya* (ú), 48. *Csere úttya* (ú), 49. *Vögy úttya* (ú), 50. *Patak-fű úttya* (ú), 51. *Naty-högy úttya* (ú), 52. *Avas úttya* (ú).

D. **Földnevek:** 53. *Káposztás-kert* (sz), 54. *Szilvás-kert* (ke), 55. *Kiráj-kert* (ke), 56. *Gát* (ke), 57. *Mëgy mege* (ke), 58. *Kuron-kert* (ke), 59. *Nagy út mellett* (sz), 60. *Hosszu-kert* (ke), 61. *Pap kertye* (sz, k), 62. *Telek* (sz), 63. *János-kert* (ke), 64. *Ince-kert* (ke), 65. *Kövezs-domb* (sz), 66. *Gál tanóroka* (k), 67. *Falu tanóroka* (k), 68. *Hosszu-högy* (sz), 69. *Sós pataka* (sz), 70. *Tízes* (sz), 71. *Tó pataka* (sz), 72. *Möngec-kert* (sz), 73. *Bëső-Magyarós áttya* (sz), 74. *Magyarós áttya* (sz), 75. *Kűső-Magyarós áttya* (sz): "Am Magyarós háttya kéne lögyön, de mü csak így monyguk." 76. *Rókalik* (sz), 77. *Rókalik ódala* (sz), 78. *Möngec úja* (sz), 79. *Möngec* (sz), 80. *Möngec teteje* (sz), 81. *Szil pataka* (sz), 82. *Szil pataka ódala* (sz), 83. *Szil pataka teteje* (sz), 84. *Kerek-körtövéj hágaja* (sz), 85. *Gyepü-szög ~ Gyepjü-szög* (sz), 86. *Nyírös úja* (sz), 87. *Agyagas* (sz), 88. *Sárizsa* (sz), 89. *Sárizsa cseréje* (k), 90. *Udvari-csere* (sz), 91. *Nacs-csere: Bëső-csere* (sz), 92. *Csere-szög* (sz), 93. *Tó högye* (k), 94. *Tó högye mege* (k), 95. *Bëső-Hid loka* (sz), 96. *Hid loka* (sz), 97. *Kűső-Hid loka* (sz), 98. *Kép ároka* (sz), 99. *Falu pallaga* (sz), 100. *Beke szöge* (sz), 101. *Lenke sorka* (sz), 102. *Kűs-Lenke* (e), 103. *Lenke* (e), 104. *Nagy-Lenke* (e), 105. *Lenke feje* (e), 106. *László-rét* (sz), 107. *Bëső-Ije* (sz), 108. *Ije* (sz), 109. *Kűső-Ije* (k),

110. *Rét-elő* (k), 111. *Rét* (k), 112. *Gyakor ája* (sz), 113. *Gyakor* (e), 114. *Gyakor jeje* (sz), 115. *Bálin főggye* (sz), 116. *László-kert: Pótó-kert* (sz), 117. *Magyari-kert* (sz, k), 118. *Págása* (l), 119. *Págása ódala* (sz), 120. *Nyáros* (sz), 121. *Nyáros teteje* (sz), 122. *Magyariak sorka* (e), 123. *Ugron-kert* (sz), 124. *Cöpők égöttye* (e), 125. *Barórét* (sz), 126. *Nagy-rét* (sz), 127. *Egör* (sz), 128. *Bartis* (sz), 129. *Bodó mocsára* (sz), 130. *Vagott-ódal* (l), 131. *Muzsdalos farka* (sz), 132. *Muzsdalos* (e, l), 133. *Muzsdalos teteje* (sz), 134. *Muzsdalos sűrüje* (e), 135. *Muzsdalos ódala* (e), 136. *Muzsdalos cseréje* (e), 137. *Lászlók erdeje* (l), 138. *Lakatosok erdeje: Lakatosok főggye* (e), 139. *Andom erdeje* (e), 140. *Andom erdeje föle* (e), 141. *Szekrény ódala* (e), 142. *Szálas* (e, l), 143. *Telek-ság* (sz), 144. *Telek-ság jeje* (k), 145. *Dök-kert* (sz), 146. *Dömötör* (k), 147. *Ortován ~ Ortovány* (sz), 148. *Ravaszlik* (l), 149. *Benedökök kertye* (l), 150. *Tilalmas ája* (l), 151. *Tilalmas* (e), 152. *Bikócs* (e), 153. *Bálintok erdeje* (sz), 154. *Kút-szög* (sz), 155. *Malom-kert: Fösö-Malom-kert* (ke), 156. *Küs-erdő ája* (sz), 157. *Küs-erdő ódala* (sz), 158. *Orálló* (sz): "Az a legmagassap pont a falu mellett." 159. *Jászoj ódala* (sz), 160. *Jászoj teteje* (sz), 161. *Jászoj mege* (sz), 162. *Ország uttya* (l): "Régebb it mönt Udvarhej felé az út." 163. *Magos-mart* (k), 164. *Csenkesz* (sz), 165. *Csenkesz teteje* (sz), 166. *Cseplesz* (sz), 167. *Bozlik* (sz), 168. *Gyurtyános* (l), 169. *Almás-kert* (sz), 190. *Ugrom főggye* (sz), 171. *Gyepjü-szög* (sz), 172. *Bogáncs* (sz), 173. *Darvas-mező* (sz), 174. *Szilvás-patak* (sz), 175. *Szilvás-patak ódala* (sz), 176. *Szotyó* (sz), 177. *Baknya ája* (sz), 178. *Baknya ódala* (k), 179. *Gát-kert* (sz): "A fösö malom gáttya it vót." 180. *Pakot-kert* (ke), 181. *Bálin-kert* (ke), 182. *Pistiják föle* (sz), 183. *Gát föle* (sz, ke), 184. *Székől ucca föle* (sz), 185. *Tankókert* (ke), 186. *Mikecs hágaja: Mikecság ája* (sz), 187. *Ódal* (sz), 188. *Csere* (sz), 189. *Csere-karé* (sz), 190. *Csere-tető* (sz), 191. *Küs-Csere ~ Kis-Csere* (sz), 192. *Bálin-csere: Bálin cseréje* (sz), 193. *Bösö-kert* (ke), 194. *Gombás-kert* (ke), 195. *Mányakert* (ke), 196. *Bogosi-kert* (ke), 197. *Asó-Malom-kert* (ke), 198. *Laci-kert* (ke), 199. *Potyó* (sz, k), 200. *Gerép-kert* (ke), 201. *Seböstén-kert* (ke), 202. *Fodbal-tér* (k), 203. *Tanórok* (k), 204. *Tanórok föle* (sz), 205. *Köpince* (sz), 206. *Köpince föle* (sz), 207. *Esö-Vögy* (sz), 208. *Esö-Vögy dombja* (sz), 209. *Vögy* (sz), 210. *Vócs cseréje* (sz), 211. *Hátussó-Vögy* (sz), 212. *Hátussó-Vögy dombja* (sz), 213. *Patak-fű* (k), 214. *Akasztófa* (sz, k), 215. *Sás* (sz), 216. *Epörjes* (sz), 217. *Nagy-Átal* (sz), 218. *Küs-Átal ~ Kis-Átal* (sz), 219. *Nagy-högy ódala* (sz), 220. *Naty-högy* (sz), 221. *Szöm Márton tövisse* (sz), 222. *Küsfaludi tető* (k), 223. *Csere-kert* (sz), 224. *Boga vasa* [< Boga avasa] (sz), 225. *Rét főggye* (sz), 226. *Ves-kert* [< Veres-kert] (sz), 227. *Ves-kert föle* (sz), 228. *Szejke* (sz): "Ot kút van, valamijen borvíz ízze van." 229. *Szék ódala* (sz), 230. *Szég dombja* (sz), 231. *Csonka tövisse* (sz), 232. *Tög dombja* (sz), 233. *Pad* (sz), 234. *Pat teteje* (sz), 235. *Órdöngös ája* (sz), 236. *Órdöngös ódala* (sz), 237. *Órdöngös teteje*, 238. *Avas ája* (sz), 239. *Avas ódal* (terméketlen), 240. *Avas* (sz), 241. *Avas-tető* (sz), 242. *Körösztfa ája* (sz), 243. *Körösztfánál* (sz), 244. *Körösztfa föle* (sz).

TIBÁD LEVENTE

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
XXII. évf. 1978. 1. szám

VITAFÓRUM

AZ ŐSZINTE KORUNK-KÉP

Ha csak *Itt és most* című, 1976-ban megjelent könyvecském bírálatáról volna szó, nem válaszolnék Tóth Sándornak a Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények vitafórumán közölt írására, de mert a „Korunk-kép" a tét, s a felhozott érvek egybecsengnek egy szélesebb, a Korunk tárgykörén túlmenő eszmecserével, vissza kell fordítanom a toll hegyét. Munkám „Tanulmány a régi Korunkról" alcímmel a már 1964 és 1972 közt közölt lapelemzések egyesítéséből és elő-, illetve utószóval történt kiegészítéséből állott elő, s több mint egy évtizedes keletkezése alatt sem volt titok, hogy a szó szoros értelmében vitairat, lényegében a mai, második Korunk-folyam eligazítását szolgálva. Célom az volt, hogy kortanúként — mint Gaál Gábor régi munkatársa — tudatosítsam azt a belső vajúdást, küzdelmet, tisztulást, amely a Korunk régi, első folyamát érdemes örökséggé tette, hozzásegítve a lapot mai szerepéhez.

A becsületes vita mindenkori feltételének tekintem, hogy előzetesen megállapítsuk, miben is értünk egyet. Cikke elején Tóth Sándor azt, amit a Korunk-fejlődés fő irányzatának tekintek, a Korunk e g y i k lényeges vonulataként fogadja el, nem tagadja meg tehát — az ő megfogalmazásával élve — „a lap társadalompolitikai irányzatosságát s a közvetlenül ide kapcsolódó ideologikumot, illetve e vonulat szerves tartozékát, a társadalmi valóság feltárására irányuló törekvést, mely főként a lap szociográfiai, dokumentum- és valóságirodalmi anyagában konkretizálódott. Vagyis azt a központi vonulatot, amelyben a lap baloldalisága, marxista eszmeisége nem elvont fejtegetések formájában, hanem mint közvetlenebbül társadalomformáló szervezőerő ragadható meg." Amennyire rokonszenves számomra, hogy a cikkíró azt, amit én fő irányzatnak nevezek, maga is k ö z p o n t i v o n u l a t n a k címzi, olyannyira áll távol tőlem e vonulat leszűkítése egy „közvetlenebbül társadalomformáló szervezőerő"-re, mintha a kor értelmi visszaadását, a szocialista tudományosságot szolgáló Korunktól valaha is agitprop-feladatot, brosúrakultúrát vártam volna. Az egyezés mögött, valahol itt rejlik ellentétünk is, a gyakorlat és elmélet, a népiség és nemzetköziség, a honiság és világszemlélet helyes kölcsönhatásának mérlegelésénél. Ami ellen egy életen át (nemcsak a Korunk hasábjain) állást foglaltam, az nem az elmélet, a nemzetköziség, a világszemlélet, hanem az elmélet elszakadása a valóságtól, a nemzetköziség feloldása egy kozmopolita elidegenedésben, a világszemlélet hazai alapállás nélkül. Tóth Sándor tesz ugyan célzást arra, hogy az említett fő irányzattal (szerinte is központi vonulattal) egyes törekvések „valóban szembeállíthatók, más fontosak azonban határozottan nem!", a különbségeket azonban nem tisztázza, s egybemossa azt, ami a fő irányzatot szerintem is kiegészíti és erősíti, mindazzal, amit a Korunk történelmi múltjában leküzdendőnek és le is küzdöttnek minősítek.

Aki elfogulatlanul olvasta el Korunk-tanulmányomat, tudja, hogy már az 1926-os indulással kapcsolatban azonosítom magam azzal a felfogással, mely szerint „a keresztény nemzeti vagy népi transzilvanista jelszavakkal felvonuló, s ugyanakkor a román tőkés-bojár kormányokkal paktáló magyar polgársággal szemben [...] már maga a szellemi kitekintés, a különféle tudományos felfogások felvonulása is előtörésnek számított a növekvő reakció provincializmusával vívott harcban", mint ahogyan idézhetem a lap Dienes-szakaszának elismerését is, ahol kijelentem: „Kétségtelen, hogy első — s jellegzetesen egyéni — spirituális játékaiból Dienes László maga is kiemelkedett, s főleg a legkülönbözőbb szakterületekről toborzott kitűnő szakemberek és tudományos publicisták, lélekbúvárok és szociológusok, építészek és irodalomtörténészek, emigráns és budapesti volt Galilei-köriek bevonásával sikerült a Korunk számait nemcsak érdekessé, hanem tanulságossá is

tennie." Ez az elismerés, a szellemi értékek méltatása azonban nem jelenthette a társadalmi és tudományos fejlődéssel ellentétes liberális polgári tendenciák és dekadenciák elfogadását, sem pedig a lemondást annak jelzéséről, hogy a nagyvilágra beállított lapot „egy valóban egységes és teljes tudományos világnézethez közelebb hozni nem lehetett másként, csakis a valóságba való konkrét beállással, vagyis akár a szűkebb magyar, akár a szélesebb erdélyi és általános hazai — azaz romániai — témák felfedezésével és korszerű feldolgozásával." Tóth Sándor gondolatmenetem egészéből oly önkényesen ragad ki mozzanatokat, hogy kénytelen vagyok szövegemre való hivatkozásokkal védekezni.

Tóth Sándor egy bonyolult statisztikai számítással akarja kimutatni, hogy ennyi meg ennyi munkatárs közül én mindössze 8-ra szűkítem le bizonyító eljárásomat, s úgy szeretné feltüntetni, mintha a 8-ak ellen felhozott kifogásaimmal a régi Korunk egész munkatársi táborát becsülném le, s csupán „protokolláris gesztus"-ként sorolnám fel elismeréssel egy Kassák Lajos, Lukács György, Molnár Erik, Sinkó Ervin nevét. Bár mindegyikükről s más jelesekről is szó van könyvecskémben a maguk helyén (elég a névmutatóra hivatkoznom), én nem személyek mellett vagy ellen foglaltam állást, hanem egy szerkesztési módszer bírálatára építettem fel a Korunk-képet, amikor például a sok más tekintetben elismert Hatvany Lajos vagy Jászi Oszkár, az erdélyiek közül Ligeti Ernő vagy a pozsonyi Szántó Hugó kimondott Korunk-anyagában a polgári csömört, bizonytalanságot, szovjetellenességet vagy metafizikai megfutamodást Dienes László alkalmi — talán éppen Gorkijig és Lunacsarszkijig visszavezethető — istenépítésével hoztam összefüggésbe, s valóban ilyen „időtlen absztrakciókban tárolt vagy terjesztett, társadalmilag meddő szellemi értékek" leküzdésében láttam a Korunk igazán korszerűvé válásának előfeltételét. Csakis így, állandó belső tisztulásban, a marxi—lenini elmélet és a hazai gyakorlat egységében, a honiságot világméretekbe helyező „itt és most"-felelősséggel nőhetett ki a lap liberális kezdeteiből, hogy majd a kommunizmus gyermekbetegségét, a dogmás balosságot is leküzdve, elérjen a népfrontiság és mára a szocialista össznépiség konkrét magyar nemzetiségi szerepvállalásáig.

A Korunk „részfeladatának" tekintett (tehát a saját maga megfogalmazta „központi vonulat"-tal ellentmondóan leszűkített) népi-nemzetiségi társadalomépítés mellett Tóth Sándor meghatároz „egy másik, tartósabb eredményekben megragadható funkció"-t, ez saját szavai szerint a **kultúraépítő funkció**. Természetesen ez mindenkor a Korunk feladatvállalása volt, kérdés azonban, hogy egy eklektikus szerkesztésmód, amely válogatás nélkül ömleszti anyagát, nem kelt-e pusztán aufklärista illúziókat ott, ahol a társadalmi elvárással, esetünkben a romániai magyar értelmiség tudatformálásával konkrétan kellett mindig számolni? Tóth Sándornak meg kell gondolnia, hogy egy lap elválaszthatatlan az olvasóközönségétől, s jelentőségének képletébe beletartozik a hatékonyság. Örvendetes, hogy egy Korunk-prospektus előkerült, amely szövegezésében előrevág, s tényleg a később kikerekedő fő irányzatosságnak megfelelően népi-nemzetiségi elkötelezettséget sugalmaz egy még eszményien megfogalmazott „nagy európai kultúrközösséghez" való fűződésben, de hogy ez valóban meg is történjék, azért a lapnak saját hiányosságaival is meg kellett küzdenie. Úgy is, hogy a fejlődéssel ellentétes elemeket kritikailag kiküszöbölje, úgy is, hogy az általános emberi javakat, eszmei áramlásokat, gondolati értékeket a honi-népi érdekekhez közelhozza, velük a sajátos helyi haladást előmozdítsa. Ez az általános és a részleges, az elméleti és a gyakorlati, a világrendű és a honi, az egyetemes emberi és a nemzetiségi egymáshoz való viszonyulásának reális megoldása, s itt a társadalomépítés és a kultúraépítés „részei" vagy „vonulatai" vagy „funkciói" egymástól el sem választhatók, lévén éppen egy kulturális folyóiratról szó.

Az esetlegest a szükségestől megkülönböztetni a lapszerkesztésben nyilvánvalóan csak akkor lehetett, amikor tisztázódott, hogy kinek is akar szólani a lap, s mit vár a maga közönségétől? Amíg az eszményi célkitűzést — a nyelvi közösség bekapcsolását a kor európaiságába — nem követte a nemzetiség és az általános emberség reális összekötése, vagyis — esetünkben — hiányzott maga a reális honi-népi kiindulás (évekig), addig a lap közönsége is a helyi sorskérdésektől távolálló liberális polgári elem, s a lap nem jut el olyan szélesebb értelmiségi rétegekhez, amelyek alakulásában a társadalomépítő vagy kultúraépítő lapnak történelmi szerepe lehet. Nem jellemző-e az aranyosgyéresi sodronygyár iparmágnásának esete a Korunkkal? Száz példányt legyez, maga is fr a lapba, de menten lemondja az összes előfizetést, amint a Korunk társadalmi-kulturális tájékozódása akár világ-

nézetben, akár nemzetiségi gondban meghaladja érdeklődését. Kós Károly a Korunkkal folytatott vitájában annakidején nem véletlenül vetette fel a kérdést, hogy hát kinek is írják itt ezt a lapot Erdélyben magyarul, s Gaál a lapot úgy védi meg, hogy maga is Apáczai Csere János európaiságának honi elkötelezettségére hivatkozik... Senki sem vonja kétségbe Dienes László eredeti jószándékát, a lapot azonban — Gaál Gábor vallomása szerint — csak a következő szakasz szabadította meg „polgári támogatóinak politikai-világnézeti terhétől", s ugyancsak ez a Gaál-éra tapogatta ki új olvasóközönségét a fiatal honi intelligenciában és a munkásságban. A szakítás a polgári munkatársakkal közismert, Gaál idevágó levelei Hatvany Lajoshoz a lap irányulásának a rajzában ma sűrűn szerepelnek.

Kitekintését a nagyvilágra, nemzetközi tájékozódását és cikkanyagának gondolati teljességre törekvő összeállítását a lap akkor sem szünteti meg, amikor kivetkőzve kezdeti eklekticizmusából s a liberális kötöttségekből immár a történelmi materialista szemléletért küzd, s ez a horizont akkor is megmarad, amikor a lap felszámolva a marxista tájékozódás kezdeti szektás túlzásait, a népfrontiságban egyensúlyozza ki honi-népi feladatkörének egyre konkrétabb kelet-európai hivatását és hatékonyságát. Mit vétettem én? Miért vonja ki és hallgatja el Tóth Sándor vitairatomból azt az elismerést, amelyet akár a másodiknak jelölt szakasz (1930—1933) nemzetközi értékű és rangú témáinak és munkatársainak, akár a népfronti kibontakozás (1934—1937) és antifasiszta szintézis (1938—1940) nemcsak honiságban, hanem az általánosban is jeles rangjának tulajdonítok? Idézem: „Legyen az a matematika és logika viszonya, technika és társadalom (a Korunkban már 1931-ben szociológiailag vizsgálják a légűrhajózás lehetőségeit), természettudomány és szociológia, korszerű lélektan, a nemiség problémája, esztétika, építőművészet vagy a modern fényképezés, fotomontázs, film tárgyköre, a kibontakozó — sokszor heves — vitákban jeles külföldi munkatársak mellett, mint amilyen Balázs Béla, Dési Huber István, Háy Gyula, Hevesy Iván, Moholy Nagy László, Molnár Erik, Neufeld Béla, Sándor Pál, Szalatnai Rezső vagy Totis Béla, erősödő vitapartnerként felvonul már egy-egy hazai szakember is, mint Kahána Ernő, a lélekbúvár orvos, Silbermann Jenő, a vegyészmérnök ipartervező vagy Turnowsky Sándor, a szociológus jogász. [...] Az általános — főleg gazdasági és társadalomtudományi — kérdések előtérbe jutása és marxi—lenini tisztázása kétségkívül lényeges feltétele volt a hazai ügyekben való korszerű eligazodásnak, a Korunk pártos történelmi szerephez jutása azonban megkövetelte az elméleti eredmények visszacsatolását a mindennapi érdeklődés szférájához." Amit Tóth Sándor írásomban hiányol, pontosan azt neveztem meg előfeltételnek ahhoz, hogy a kisebbségi magyar értelmiséget a többnyire hamis irodalmi tükröződésekből segítsük „saját valóságába visszajózanítani". S ahogyan lépésről lépésre kimutatom a Gaál Gábor lapjává vált Korunk meghonosodását a romániai — országos és nemzetiségi — problémákban, úgy értékelem a magyar emigráció nagyjainak név szerint felsorolt egyre sűrűbb megjelenését is a lap hasábjain, leszögezve: „Ilyen erkölcsi háttérrel a Korunk irodalompolitikája nem is alkalmi, hanem az antifasizmus alakulása szempontjából általános művelődéstörténeti jelentőségre tesz szert, amikor feloldja egyfelől a polgári liberálisok személyeskedésig torzuló vádaskodásait a népiekkel szemben, másfelől az »urbánusok« kirekesztését a népi sorsproblémák viseléséből. Gaál Gábor és írói törzsgárdája az eltérések fölé emelkedve közös veszélyek előtt a közös célt világítja meg..." Abban a helyzetben vagyok, hogy új érvelések helyett egyszerűen a kifogásolt tanulmány anyagából cáfolhatom meg a bíráló számomra érthetetlen eszmei kihagyásait.

Jellemző a Lukács-eset. Szörnyű vád: Tóth Sándor rám olvassa, hogy funkciótlan üresjáratnak tartom Lukács György hét irodalomtörténeti tanulmányát, holott éppen arról beszélek az idézett helyen, hogy „erre a páratlan európai szintre kellene felemelkednie minden honiságnak, de az irodalomtudomány helyi erői..." — s itt felpanaszlom egy jubiláló irodalmi társaság vagy a Kristóf-emlékkönyv kis dolgaiba való elmerülést. Nem Lukács ellen szól tehát, ha megjegyzem, hogy „termékenyítő kapcsolat nélkül húz el a lap regionális vállalásai felett", hanem — világos a szöveg — a helyi erőkkel vagyok még elégedetlen 1939—1940-ben is! Ez azonban nem menti fel a Korunk első szakaszát, amikor még kísérlet sincs a hazai témák megközelítésére. A lap későbbi szakaszaiban legalább él és hat már ez a honi szándék, még ha nem is mindig a kellő, de mindenképpen növekvő eredménnyel.

Az igazi különbség Tóth Sándor és az én felfogásom közt természetesen nem az ilyen álproblémákba torkolló félreértésekben van, ezeket könnyű — akár kölcsönösen is — helyremagyarázni. Az ellentét mélyebb. Tóth Sándor „a szellemi élet teljességének az irással, betűvel lehetséges — tehát elméleti, illetve szépíróí — megragadására vállalkozó" szerkesztői koncepciót ünnepel ott is, ahol Dienes László még szembesítés kísérlete nélkül enged be lapjába olyan írásokat, amelyek saját — utólag igazolódó — eredeti jó szándékával ellentétben semmiképpen sem szolgálhatták a szellemi kibontakozás, a haladás ügyét. Szerinte tehát eszményinek számít az a visszás állapot is, hogy a Korunk első szakaszában céljának vallja ugyan az objektív fórum-létet, ahol minden meggyőződés helyet kap, de a felvonuló idealista, történelemtagadó, szocialistaellenes nézetek és érvelések ellensúlya, kritikai fogadása nem biztosított, mérleg nincs. Annál nagyobb volna a hiba, ha az engedékeny szerkesztő tulajdonképpen szocialista tudományos meggyőződésű, hiszen magát tagadná meg. Én nem ezzel és ezért marasztalom el Dienes Lászlót, sőt el sem marasztalom, mert egyszerűen csak megállapítom a lapban közöltek alapján, hogy maga a szerkesztő ebben az időben még maga sem jutott el későbbi meggyőződése fokára, s lapjának ideológiai zűrzavara a saját puhatolózó, még bizonytalan gondolkozását tükrözi. Ez nem bűn, ilyesmit nem állítottam, ez egy laboratóriumi szakasz a gondolkozásban, s végeredményben a főszerkesztő dicséretére válik, hogy együtt fejlődve lapjával maga is Gaál Gábor szerkesztői szakaszát segíti elő, a marxi—lenini megerősödést, amely idővel együtt járt a lap hazaiságával, vagyis meggyökerezésével a népi-nemzetiségi tárgykörben és olvasótáborban, a történelmi „itt és most" szerepvállalásában (mondhatjuk a gyökérverést alapozásnak is, ha jobban tetszik, az értelem ugyanaz).

Igen ám, de ez az előrehaladás sem akkor, de utólag, ma sem következhet be másként, mint ideológiai fellépéssel, küzdelemben a liberális gondolatvilág idejemúltsága, haladásellenessé vált élei ellen. Tóth Sándor eszményítő felfogása szerint Dienes László csak valamiféle taktikából tett engedményeket, s nem hajlandó tudomásul venni Dienes életrajzírójának, Remete Lászlónak ama megállapítását (tehát nem én mondom!), hogy kolozsvári évei alatt az egykori népbiztos „kapcsolata átmenetileg megszakadt a kommunistákkal. Ennek következménye, hogy ezekben az időkben keletkezett sok írása különféle polgári eszmeáramlatok hatását tükrözi". Én egyszerűen csak a lapszerkesztőre is kiterjesztettem a Remete-féle megjegyzést Dienes „múló útvesztettségé"-ről, amely a Korunk indulására is rányomta bélyegét, viszont az életrajzíróval és Tóth Sándorral együtt sohasem vontam kétségbe, hogy Dienes László kezdettől fogva haladó irányba kívánta fejleszteni lapját, s végül — Berlinből és Moszkvából is — Gaál Gábor határozottabb irányzatosságának alkotó munkatársa. Annak azonban nincs semmi értelme, hogy válogatás nélkül minden gondolatnak, még a nyilvánvaló tévedésnek is, tudatformáló jelentőséget tulajdonítsunk egy „totális" szerkesztői koncepcióban, mert az ilyen ellenanyag csak áttételesen, kellő bírálat esetén hasznosítható.

Ha nem is érthetek egyet Tóth Sándor mindent egybemosó s a szerkesztői hibákat eltűntető módszerével, szívesen fogadom el Dienes László nagy egyéniségének kiemelését, jelentőségének méltatását, lapalapítói szerepének művelődéstörténeti nyomatékosítását, különösen azután, hogy áttanulmányozhattam Dienes László közben megjelent tanulmányait, s számításba vehettem Kovács János *Évtizednyi útkeresés* című előszavát (a kötet 1977-ben került forgalomba). Kovács János is hajlamos eszményítésre, a tévedések kimagyarázására s a művelődés kritikátlan általánosítására, éppen csak annyit ismerve el, hogy Dienes László terve a polgári radikálisokkal való szövetkezésre azok liberalizálódása s a lap marxistává válása folytán végül is nem sikerült, a nyilvánosságra hozott gazdag egykorú cikkanyag azonban kétségtelenné teszi, hogy Dienes László személyiségrajzát nem lehet a Korunk kezdeteinek kritikájába szorítani, s még ideológiai útkeresése sem annyira egy „múló útvesztettség", mint inkább az állandó „útkeresés" változatainak tekinthető (mint bárki eszmei pályaívén, aki a polgári világból indult a tudományos szocializmus felé). Az őszinte Korunk-kép megkívánta ugyan a kezdeti szakasz s az első koncepció visszásságainak bírálatát, de ez mit sem von le abból a megbecsülésből, amellyel akár az esztéta, akár a lapalapító Dienes László emlékének tartozunk.

Szélesen hullámzik a vita Dienes László körül a Budapesten Kabdebó Lóránt szerkesztésében megjelent *50 éves a Korunk* című gyűjteményben is, amely egy kétnapos emlékülés anyagát tartalmazza. K. Nagy Magda kifejti, hogy „Marx né-

zeteivel vitatkozó cikkek, tanulmányok egész sora napvilágot látott a Korunk első három évében, de olyan, amiből a Marx által kifejtett társadalmi, gazdasági törvényszerűséget beépíthette volna az olvasó saját belső világnézetébe, alig akad", hangsúlyozza azonban, hogy „Dienes kitűnő szerkesztői elveinek és újfajta módszerének volt köszönhető, hogy a sok pszichoanalitikus, teozófikus, okkultista, buddhista és más modern, felkapott tematika mellett az első két évben nyolc-tíz tanulmány, esszé ismertette meg a Szovjetunió irodalmát, film-, színház- és képzőművészetét a Korunk olvasóival." A Dienes-kutató Remete László szerint „a Korunk 1926-os kötetét egészében mérlegelve semmiképp sem mondhatjuk, hogy az, akár a korlátozott lehetőségek szemmeltartásával, céltudatos baloldali szerkesztési szelektív elveket tükrözne", de nem vonja kétségbe, hogy „a heterogén világnézetet tükröző írások közül a kommunistákéi voltak kedvesek Dienes számára". Huszár Tibor szerint „csak taktikai meggondolások az első évfolyamok ideológiai képlékenységét nem magyarázzák; Dienes az egzisztencialista, neofreudista, husserlianus írásokat nem egyszerűen a lap marxista orientáltságát álcázni ornamentikának szánta, ezek saját útkeresésének, útvesztésének dokumentumai", viszont ő is Dienes László baloldali elkötelezettségét látja a lapban. Vajon ezt én kétségbe vontam-e? Ennek az elkötelezettségnek azonban érvényesülnie is kellett akár a polgári ideológia ellentmondásaival, akár magának a polgári értelmiségnek a néptől-tájtól való elidegenedettségével, ezotérikus különállásával szemben, s Dienes László életpályájának jelentőségét sem csökkenti az a tény, hogy a Korunk új, elvszerűbb szakasznyitásában már barátja, munkatársa, kiválasztott utódja játssza a főszerepet.

Vitafelem, Tóth Sándor, elcsodálkozik azon, hogy könyvecském „szubjektív vallomás a Korunkról". Hát az is. Mint alanyi szereplő, benső részes, a régi Korunk munkatársa és a mai folyam hosszú időn át egyik volt szerkesztője nemcsak kívülről, tárgyi mivoltában, hanem mindenkori hozzájárulásomon át is, mint részben saját alkotásomat figyelem és értékelem a lapot. Vagyis, hogy ne köntörfalazzunk, ama bensó csatározásokon át ítélek, amelyekben magatartást vállaltam, véleményet képviseltem, frontot álltam a lap életében. Mint egyetemi hallgató külföldön is a Korunk olvasója voltam a legelső számtól kezdve, társaimmal együtt sokat köszönhettem is a lap ismeretterjesztésének, de mert Csehszlovákiában szembekerültünk a polgári demokrácia nemzetiségi politikájával, sokat vitatkoztunk a Korunk munkatársaival, így személyesen Szántó Hugóval, Kassák Lajossal, Fábry Zoltánnal, Jászi Oszkárral, Barta Lajossal, Kodolányi Jánossal, Balázs Bélával, sőt magával Dienes Lászlóval is, aki meglátogatott minket Pozsonyban. Érdekelt a lap, de kezdettől fogva számonkértük a romániai magyar népi-nemzetiségi valóságot, amelyet belőle alig, csak az Erdélyi Fiatalok, az Erdélyi Helikon vagy a Magyar Kisebbség írásaiból elemezhettünk ki a magunk számára. Amikor a közös radikalizálódás folyamatában közelebb kerültünk a lap tisztuló világnézetéhez, a benne fellépő szektás magatartás ellen lett kifogásunk. Magunk is a „harcos proletárkultúra" végletébe estünk, de mozgalmunk nem tagadta meg, hanem átértékelte a népi-nemzeti hagyományokat, s visszautasítottuk a támadást akár Bartók, akár Móricz vagy éppenséggel József Attila ellen. 1931-től kezdve a „sarlósok" bekapcsolódtak a Korunkba cikkeikkel, s amikor 1935-ben szülőföldemre visszatértem, magam is igyekeztem Gaál Gábor segítségére lenni abban, hogy kiváló szerkesztői érzékével a lap honiságát és újszerű népfrontiságát elmélyítse. Belülről ismerem tehát azt az igyekezetet, amely a lapot — az RKP irányvonalán s a MADOSZ, a Vásárhelyi Találkozó, a fiatal realista írók szellemében — hivatásának megfelelően élőbbé, közvetlenebb hatóerejűvé váltotta az emberi gondolkodás magas szintjén. Képem a Korunkról s Gaál Gábor iránt érzett fiúi-munkatársi vonzalmam valóban nemcsak tárgyilagos, hanem mélyen alanyi is.

Különben nem titok az sem, hogy az egész *Itt és most*-kötet a Gaál Gábor megkívánta „történelmi erőtértől (»itt«) és időkörnyezettől (»most«)" függően éppen az új Korunk-folyam belső vitáival kapcsolatos, vagyis tényleg „szubjektív" volt: állásfoglalás a következetes honiság, a pártos demokratizálódás, a népi-nemzetiségi realizmus követelményei mellett. A záró részben nyíltan meg is mondom: „Ha egyszer valaki az új Korunk-folyamot veszi elemzés alá, mondjuk: kitöltve az 50 esztendőt az 1957-es újrakezdéstől mind a mai napig, bizonyára megállapítja majd, hogy a régi Korunk gerincvonalának folytatása egy mai »vallani és vállalni« konkrét honi-magyar nemzetiségpolitikája, romániaisága és szocialista nemzetközisége. Fel-felötlött nem egyszer a puszta információszolgáltatás magazinszelleme, a »lebegő értelmiségi« spekulatív »itt és most«-tagadása, az elidegenedést

fedező nyugatosdi-sznobság, találkozhattunk szólamokkal a szocialista tudományosság lényegfeltárása helyett, de nyugodt lelkiismerettel mondhatjuk, hogy ami átütő, ami hatékonyságában valóban közönségszervező és maradandóan művelődéstörténeti eseménnyé vált, az a győzelmes fő irányzat, a legnehezebb időkből örökölt életbeliség, a nemzetiségi és állameléet pártos realizmusa."

Sohasem szabad elfelejteni a vallomásra késztető mai körülményeket, s akaratlanul is megvédeni a Korunk-kezdet olyan réges-rég felszámolt szerkesztési ellentmondását vagy munkatársi és közönség-tartozékát, amely egy tartástalan Nyugat-imádat vagy kritikátlan informálódás alakjában ma is elidegenítőleg hathatott volna, ha idejében fel nem mutatjuk a Korunk-örökség igazán lenini össznépiségét, sajátos nemzetiségi és romániai voltát, magunkból fejlesztett és Kelet-Európa nagy történelmi emancipációjára betájolt emberségét. Ez a könyvecském politikuma, innen „szubjektív" a Korunk-képadásom, közszolgálat tehát, nem egyéni „szemlélet" meg „módszer". Attól a Tóth Sándortól, aki az új Korunkban a „Vallani és vállalni"-vitáról oly világos ésszerűséggel értekezett 1971-ben, s akinek Gaál Gáborról írt monográfiáját is szívvel-lélekkel üdvözölhettem 1972-ben, nem a régi, különben is a honi-népi „fő irányzat" felülkerekedésével végződött viták felújítását, hanem a könyvecskémben is megkívánt teljes Korunk-monográfia megírását várom. Éppen tárgyilagosságában bizonyára nem hagyhatja majd figyelmen kívül e monográfia elkészítésekor mindazt, amit vitairatom Dienes László lapalapításának és Gaál Gábor lapszerkesztésének legnagyobb eredményeként felmutat.

BALOGH EDGÁR

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
XXII. évf. 1978. 1. szám

SZEMLE

PÁPAI PÁRIZ FERENC, Békességet magamnak, másoknak

Bevezető tanulmánnyal és magyarázó jegyzetekkel közzéteszi Nagy Géza. Kriterion Könyvkiadó. 1977. 824 l.

1. Aligha akad valaki, aki a „fehér sorozat" befeketítésére vetemedjék. Az sem valószínű, hogy magyarul olvasó könyvbarát ne tekintse 1977 nyara kimagasló szellemi eseményének e sorozat gyarapodását két remek kötettel. Az egyik — jó 16 000 példányban — Apáczai teljes Enciklopédiáját teszi hozzáférhetővé, Szigeti József kiváló bevezető tanulmányával és magyarázó jegyzeteivel; a rövidtel utána, sajnos csak 7000 példányban megjelent, a sorozat eddigi számait terjedelemben messze meghaladó könyv pedig Pápai Páriz Ferenc műveiből ad gondosan válogatott szemelvényeket Nagy Géza átfogó, alapos bevezetőjével és jó 200 oldalnyi apparátusával. E két kötet megszületésének gyors egymásutánja arra is emlékeztet, hogy Apáczai enciklopédizmusától egyenes út visz a Pápaiéhoz (mely összefüggés okán nem véletlenül torkollt Kolozsvárt az Apáczai nevét viselő utca a Pápai Páriz utcába). Olvasókőzönségünk dicséretére válik, hogy a jó félszáz íves és 36 oldal mellékletet is adó, tehát nem éppen olcsó Pápai-kötet napok alatt elkelt. Reklámozása ilyenformán fölösleges. És ha netán valaki csak a sorozatért vette meg, az alighanem egy bűbájos, esszészerű ismertetéstől sem fogja mondatról mondatra elolvasni. Így hát itt, ebben a szakfolyóiratban, mely e sorokat kérte, inkább a kiegészítés vagy helvesbítés szándékával (és többnyire csak a felhúzott sudár épület „vakolatával" bíbelődve) teszünk néhány megjegyzést. Meggyőződésünk szerint ugyanis ezekkel hasznosabban szolgálhatjuk az ügyet, és méltóbban fejezhetjük ki tiszteletünket a könyv megvalósítóinak — elsősorban persze Nagy Gézának — a példás ügybuzgósága iránt. Ez a könyv érzékletesen bizonyítja Pápai szerteágazó életművén keresztül, hogy mostoha körülmények közt is lehet maradandót alkotni.

2. Jól mondja Nagy Géza: Pápai, „a hazai felvilágosodás egyik úttörője", akinek „még a fordításokban is érvényesülő eredetisége a magyar értekező próza diadala", élete utolsó évtizedeiben az országos szorongatottság nyomása alatt működött. E „nagy angustia" átérzése akkor még nem hozott létre egzisztencialista áramlatot. De érdekes véletlen, hogy Pápai egyik zürichi megsegítője a legnagyobb német egzisztencialista filozófus névrokona. Ez a J. H. Heidegger adta ki — élete utolsó évében, 1698-ban — J. L. Fabricius kisebb teológiai és bölcseleti írásait, két esztendővel ennek halála után. Ez a heidelbergi teológia professzor nemcsak Pápainak volt egyik legnagyobb német támogatója, hanem Spinozát is igen sokra becsülte, bár távolról sem osztotta merész nézeteit. Mint a pfalzi választófejedelem tanácsosa, ő hívta meg a vele egyidős Spinozát a heidelbergi egyetemre a filozófia rendes tanárának. A lángeszű holland filozófus 1673. március 30-án kelt levélben tért ki a meghívás elől. Egy-két hétre rá, miután Fabricius „minden követ megmozgatott", „a Tiszteletes Egyháztanács fizikaprofesszori állást ajánlott föl" Pápainak Heidelbergben, a háborús viszonyok miatt azonban a fejedelem nem hagyta jóvá ezt a tervet.

3. Pápai egyik (a névmutatóból kimaradt) lánya „a Hollandiát járt, spinozista és pantheista hírben álló Veszprémi Istvánhoz" ment feleségül — olvassuk a 91. lapon. Érdekes adat, melynek kedvéért elnézhetjük a *panteista* szó régies írását. Ez az írásmód egyébként A Hét Spinoza-cikkében is fölbukkan. Apropó A Hét, éspedig 1977. évi 29. száma: mivel az *ordo* hímnemű, Spinoza nem ígérhette Etikája alcímében és másutt sem, hogy *ordine geometrica* jár el. Visszatérve Pápaira: bizonyára az ő kezében sem járt a spinozai *Opera posthuma* (noha kerültek ebből példányok Erdélybe), sőt még leibnizi mű se. De Pápai közeledik valamelyest Leibniz boldogságelvű etikájához és — Molinaeus közvetítésével is — a harmonizmushoz, melynek különben vannak számottevő erdélyi előzményei. Ugyanakkor a fejlődés-

beli fáziskülönbség frappáns jele az, hogy Pápai (1649—1716) nem említi Leibnizot (1646—1716), amiképp Köteles Sámuel is hallgat Hegelről, aki vele egy évben született és szállt sírba. Másrészt Pápai nem egy olyan szerzőt magasztal, akit ma már tapasztalt kutató is nehezen (vagy tévesen) azonosít. Ilyen például Arnisaeus, aki Pápai olvasmányjegyzékében „Heningius Arnissaeus". Mivel Pápai a latin keresztneveket mindig a családnév elé teszi, már ebből is következik, hogy itt „Arnissaeus" a családnév. Könyvünk 587. lapján azonban a „Heningius" vezetéknévvé lép elő, egy betűnyi javítás kíséretében. Az így kapott Henningius a 617. lapon Johann Henningius-szá válik, ez meg a 713. lapon ismét Heningius-szá, mely helyesírásilag is szerencsétlen családnév a 743. lapon visszavedik keresztnévvé (de további csonkítással: Heningus), a 770-en viszont újfent vezetéknévvé, ezúttal mint „Hennius (Henning)". Ráadásul e Johann Henningnek, aki Jöcher szerint 1645-től 1695-ig élt, ugyancsak Jöcher szerint (mert egyebütt nemigen úti föl fejét) nincs államtudományi műve, sem egybefoglalt *Opera omniája*, márpedig Henningius az 587. oldal szerint „államtudományi művek elsőrendű szerzője, a 617. lapon meg (vajon mely forrás nyomán?) *Opera omniával* dicsekszik. Megoldás: a Henningus *Arnisaeus* nevű, lényegében arisztotelista gondolkodóval van dolgunk, akinek fő műve egy — önjellemzése szerint — *ordine scientifico* szerkesztett Metafizika (1606), s akinek kétszer adták ki politikai összművét (*Opera politica omnia*, 1633, 1648), melyből egyes részek Kolozsvárott is megvannak (a *Doctrina politica* három kiadásban, két más írás pedig *1673-as*, „református" kolligátumként).

4. A 35. lap egyik mondata szerint Pápai fennmaradt olvasmányjegyzéke „C. Martinit, J. Bergiust, Coccejus két professzorát, a kiváló bibliakritikust és orientalistát: S. Amamát, valamint a jeles filológus és szótárszerző M. Martinit" említi. A fogalmazás lazasága folytán azt vélhetnők (tévesen), hogy az első Martini volt Coccejus tanára. Cornelius Martini egyébként nem mint teológus, hanem mint (olykor már címükben is) antiramista logikai munkák megalkotója tűnt ki. Kolozsvárt megvan az 1622-es Metafizikája. *De analysi logica* című, először 1599-ben napvilágot látott műve 1692-ben a 9. kiadásnál tartott. Pápai bizonyára ezt ismerte. Itt jelezzük, hogy hagyatékából egy *Enucleatio Logicae Claubergianae* c. kézirat is került a kolozsvári református kollégium könyvtárába. A jórészt karteziánus Clauberg *Logica contractáját* sokszor kinyomtatták, párszor Kolozsvárt is (megvan itt az 1694-es zürichi kiadás is, amely igen ritka).

5. A *Pax Aulae* ajánlólevelében (1696) Pápai kijelenti, hogy e mű francia eredetijét *autora* „ezelőtt tíz esztendőkkel" írta. Ebből *legfönnebb* az következik, hogy *az eredeti* 1686-ban készült. Nagy Géza azonban a fenti kijelentésből és a francia mű 1684-es (másutt — Tarnai nyomán — 1683-ast mond) megjelenéséből arra konkludál, hogy „Pápai már 1694-ben elkészítette fordítását" (669. l.). Nos, a francia mű Pápai vásárolta példányának két tulajdonosi bejegyzéséből kiderül, hogy a fordítás már alig négy hónappal a példány beszerzése után készen állt. A bejegyzések ugyanis így szólnak: „Ce livre appertient a François Pariz du Papa, achetée dans la ville Grand-Enied lors que le tres-Excellent General monsieur du Scherfenberg avec l'armée du l'Empereur icy est passée. 1686. 29. Juin. Symb. D'oeuvre et du verité [...]"; „Achevée cette l'interpretation en langve Hongroise par François Pariz du Papa dans la ville Grand-Enied l'an de grace 1686. 21. octobr. [...]" Mint e *betűhíven* idézett sorok is mutatják, a „könnyed, fordulatos, áradó magyar nyelvével" is megragadó, néha Mikes Kelemen magával sodró stílusát előrevetítő őt Pax-kötet szerzője kissé hadilábon állt a franciával. Különösen a nemekkel gyűlt meg a baja (livre achetée; monsieur... est passée; du verité). De — ha jól nézzünk utána — sosem írt *Docteur en Medecine* helyett *Docteur et medecint*, valamint *D'oeuvre et vérité*-t sem.

6. Az a „híres chirurgus Fabricius", akiről a 214. lapon van szó, a névmutató szerint a heidelbergi J. L. Fabricius. Ez a tévhit esetleg Pápai egyik mondatának ama értelmezéséből ered, miszerint ő „Heidelbergben Fabricius botanikai és anatómiai előadásait is hallgatta" (686. l.). Ám valójában ez a Fabricius egyáltalán nem volt sebész. Viszont szerfölött híres, kora Németországában a legnagyobb, úttörő kirurgus volt Wilhelm Fabricius Hildanus (1560—1634) — eredeti nevén Fabry. Négy egybefűzött műve a kolozsvári Akadémiai Könyvtár református állományában is szerepel.

7. Ha már orvosi könyveknél tartunk, megemlítjük, hogy: a) a Bruellusé (melynek a 615. lapon betűrend szerint a 26-os sorszám jár) M. Halici-nak is meg-

volt; b) a 69-es számú Hippokratész-kötet azonos a 70-es számúval (617. l.); c) az első német spinozistának tekinthető Tschirnhausen *Medicina mentis et corporisa*, melynek háromnegyede logikai jellegű, megvan — jóllehet „dupla cédulakatalógusi álarc" mögé rejtve — az imént érintett református állományban (a névtelenül útjára bocsátott munka második, javított-bővített, 1695-ös kiadásának ezt a példányát ifj. Pataki Sámuel vette meg 1761-ben, egy kolozsvári árverésen); d) Whartonus művének a címében a *descriptio* szó nem fordul elő a közepén is (ld. 621. l.), hanem csak a végén (de ennél sokkalta nagyobb ... papírpazarlás az, hogy a 329. lap szövege a 116. lapon is olvasható).

8. Whartonus Adenographiája kolozsvári példányának a 99. lapján pirostintás utalás van Alexandrosz Mavrokordatosz (Maurocordato) *Pneumaticum instrumentum circulandi sanguinis sive de motu et usu pulmonum* c., részint még „iatrozofikus", de méltán híres értekezésére, mellyel az akkor még fiatal görög tudós orvosdoktori titulust szerzett Bolognában. E mű első, 1664-es kiadásából Bukarestben is őriznek egy példányt. Föltehetően a szerző egyik volt konstantinápolyi tanítványa (vagy fejedelemmé lett fia) révén került ide. Tény az, hogy a mű hozzájárult Harvey korszakalkotó tana hazai terjedéséhez. Mellesleg: a szintén Harvey-párti — Kolozsvárt *Opera medicá*jával is jelenlevő — Franciscus Sylvius Disputációinak a címlapján *Deleboe* áll, nem *de la Boe;* Whartanus szóban forgó könyve címlapján pedig *Amstelaedami* szerepel, és ez nem sajtóhiba. Nagy Géza a jelek szerint (lásd a 616. lap felkiáltójeles *Amsterodami*-ját és a névmutató sajtóhibás *Amstelodanum*-át) Amszterdam újkori latin nevei közül csak az *Amstelodamum*-ot ismeri (el). Pedig meggondolkoztathatta volna Erasmus Roterodamus neve, még akkor is, ha — kettős hibával — *Rotterdamus* csúszott be a 615. és 761. lapon. Azt persze sajtóhibának vesszük, hogy a 43. lapon az erasmusi *Adagiorum epitome* egy szóval rövidebb. Viszont aligha *error typi* néhány név elírása: Gocklenius (kétszer is fölösleges *k*-val), Pierre de Moulin (hatszor is, ám két ízben jól: *du*-vel) stb.

9. Mivel újabban más kiadványokban is előfordul, le kell szögeznünk, hogy helytelen egyszerű forrásjelző jegyzetben eltérni az idegen nyelvű könyvek címlapján levő nevek sorrendjétől („Engels, Friedrich", „Zsindely, Alexander" stb.). Ez a megfordítás csak betűrendes fölsoroláskor indokolt, pl. névmutató esetén. A Pápai-kötet névmutatójában sajnos vagy tíz eltérés van a betűrendtől, a legsúlyosabb a 816. lapon (Wepfer).

10. Az ilyen apró, de filológus számára mégis bosszantó hibák sorjázása „természetesen" folytatható, azonban megállunk itt. És befejezésül újra nyomatékosan hangsúlyozzuk: a Pápai-kötet rendkívüli teljesítmény, gyönyörű ajándék. Bármenynyire hitetlenkedjenek is az erre hajlamosak, megjegyzéseink legmélyebb rugója a hálaérzet. Külön elismerés jár Nagy Gézának azért, hogy nem sajnálta a fáradságot ama sok százezer művelet elvégzésétől, melyre szükség volt apparátusa összeállításához. Az ún. mikrofilológia áldozatos, „szürke, hétköznapi" munkája időnként minden eszmetörténeti kérdéskörben égetően fontos, elsőrendű feladattá válik. Elengedhetetlen föltétele annak, hogy a „makroértelmezés" látványos (és olykor már veszélyesen rutinos) végrehajtása kimozduljon a régi, néha elavult és szegényes adatokból kiinduló, többé-kevésbé légüres térben „szárnyaló" spekulálgatásból. Ez az elvi tétel persze nem az adalékocskák bálványozását és a távlatnyitó teoretizálás elhanyagolását védi.

HAJÓS JÓZSEF

KOZMA DEZSŐ, Petőfi öröksége

Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1976. 178 l.

A magyar irodalom egyik központi, csak részben feltárt problémájához nyúlt Kozma Dezső, amikor Petőfi örökségének vizsgálatára vállalkozott. Kérdése lényegében: Petőfi recepciója a századvégi irodalomban, továbbá a romániai magyar irodalomban. Ha a századvégtől az első világháborúig terjedő időszakot is kutató lámpása körébe vonja, nagyvonalakban választ volna arra, hogy mi lett Petőfiből, mit ragadtak meg örökségéből írók, kritikusok, publicisták, irodalomtörténészek a századvégtől máig.

A téma nemcsak rendkívül jelentős, de óriási munkát igénylő is, s vállalása Kozma Dezsőre, az irodalomtörténészre is fényt vet: a lényeges problémákra koncentrál, és ezt a problémát nagyon is igényesen, aktuális szempontokból kiindulva igyekszik megközelíteni. Mert mi lehet érdekesebb, izgatóbb probléma, mint annak felderítése, hogy az egymást váltó nemzedékek mit ragadtak meg, mit vittek tovább, mit tartottak fontosnak Petőfi örökségéből? Szellemi, ideológiai folyamat nyomon követéséről van tehát szó a könyvben, amelynek menetét csak a történelmi-társadalmi viszonyok összefüggésébe ágyazva lehet helyesen megragadni, lévén az irodalmi folyamatról való gondolkodás a mindenkori politikai-társadalmi viszonyok függvénye. Nemcsak irodalomtörténeti problémákról van tehát itt szó, nemcsak a Petőfi-kutatás intézményes kereteinek bemutatásáról, a Petőfiről írt könyvek, cikkek, tanulmányok felsorolásáról, felderítéséről, bár ez is egyik megoldandó feladat volt, melyet a kötet írója lényegében el is végzett. A szerteágazó, gazdag adathalmaz azonban csak egy összefüggés-rendszerben válik élővé, elevenné, érthetővé: ha a tanulmányíró nyomon követi a folytonosan változó viszonyokhoz igazodó gondolkozás fejlődését is. S mivel a századvégtől máig terjedő időszak társadalmunk fejlődésében döntő periódus, világos, hogy a Petőfi-örökség továbbélését is csak ebben a perspektívában lehet megérteni és helyesen értelmezni. Erős eszmei, ideológiai felkészültség, a fejlődés dialektikus szemlélete szükséges tehát ahhoz, hogy a kérdésre adekvát választ adhassunk. Ez az időszak a folytonosan érlelődő társadalmi viszonyok nyomására újabb meg újabb követelményeket támasztott az írók, irodalomtörténészek, kritikusok munkájával szemben, s ebben a folyamatban éppen ez a lényeges: a változó körülmények nyomására hogyan mélyül el Petőfi-szemléletünk, hogyan jelennek meg az irodalomtörténetírás módszereiben fokozatosan olyan elemek, melyek a jelen felé mutatnak előre, amikor már birtokunkban vannak a tudományos kutatási módszer alapvető követelményei. A folyamat nyomon követése tehát lényegében az irodalomról való gondolkodás és a kutatási módszer fokozatos érlelődésének, elmélyülésének problémája is.

Ebben a perspektívában szemlélve, Kozma Dezső nagyon igényes feladatra vállalkozott: egyfelől számba kellett vennie a már feltárt anyagot, melyet azonban ki kellett egészíteni saját kutatásainak új adataival. Elmondhatjuk, hogy ebben a vonatkozásban igen fontos és hasznos munkát végzett: levéltárakból, folyóiratokból, kevésbé ismert forrásokból igen gazdag anyagot gyűjtött össze. Elsősorban ez: az adathalmaz gazdagsága, a jegyzetapparátus bősége lep meg. A Meltzlről, Csernátoniról, Farnos Dezsőről, Barabás Ábelről rajzolt portréi nemcsak új adatokat hoznak, de tevékenységük lényeges mozzanataira vetnek új világot. Olyan gazdag anyagot sűrít ezekbe a fejezetekbe, hogy — különösen Barabásra gondolunk — sokkal terjedelmesebb tanulmányokat lehetne írni róluk. Ugyanez az elmélyült, anyagfeltáró munka jellemzi a romániai Petőfi-kutatást is, bár itt inkább csak számbavételről van szó, amely azonban éppen olyan fontos és úttörő, mint amilyenek a századvég Petőfi-kutatásait bemutató fejezetek.

Természetesen arra a kérdésre is válaszolnunk kell: hogyan sikerült érzékeltetnie Kozmának a folyamat felvázolása közben, hogy az irodalomról, a kutatás módszereiről való gondolkozás folytonosan érlelődik, mélyül, ahogy közeledünk a mához. Mert lényegében ez az a szál, ami egybekapcsolja a szétágazó anyagot, mondhatnók így is: ez a rendező elv, amely érthetővé teszi, magyarázza az egymással szembeszegülő véleményeket. A lényeges kérdés: a Petőfivel foglalkozó író, kritikus, irodalomtörténész honnan, milyen alapról tekinti át az örökséget, mit ragad meg benne? A tanulmányok (különösen a századvéggel foglalkozók) tükrözik, hogy Kozma tisztában van e kérdésfelvetés jelentőségével, ha tételesen nem is fogalmazza meg. Mindjárt a Meltzlről szóló tanulmány elején (7. l.) felveti, hogy tekintetbe kell venni az állásfoglalások értékelésénél az igényeket és lehetőségeket, s „számolni kell a körülményekkel". Meltzl szembesítése Gyulaival, továbbá a Csernátoni, Farnos, Barabás Petőfi-koncepciójának elemzése nyomán világossá válik, hogyan nyomul mind erőteljesebben előtérbe a „filozofikum", vagyis az élet nagy kérdéseiről való felfogás, továbbá az eredetiség, a népiség problémája, s a módszer kérdését illetően a költeményekre való támaszkodás. Ma ezt így mondjuk: a műből való kiindulás szükségessége (47. l.). Olyan tartalmi elemek, módszerbeli, megközelítésbeli sajátosságok bukkannak tehát fel már a századfordulón, amelyeket ma természetesnek tart az irodalomtörténész.

Nézetünk szerint, persze ez szubjektív vélemény, az irodalomról, továbbá a módszerről való gondolkodás fejlődésrajza nem eléggé határozott, nem eléggé nyo-

mon követhető. Éspedig talán azért, mert (főleg Meltzl tárgyalásakor) Kozma Dezső nem elégszik meg azzal, hogy bemutassa: mit hoztak a megelőző nemzedékekhez viszonyítva a századvég Petőfi-kutatói, hanem tevékenységük határait a mai eredményekkel, a Petőfi-kutatás legújabb teljesítményeivel is összeméri. Ez természetesen hasznos, de részben elhomályosítja a fejlődés menetét, megnehezíti annak nyomon követését. Természetes ugyanis, hogy Meltzlék kutatásai a maguk mérlegén sok vonatkozásban korrekcióra szorulnak, de az ő tevékenységük értékét csak saját körükben, lehetőségeik (amire Kozma egyébként utal) figyelembe vételével lehet lemérni. A könyvben közölt tanulmányok esetében az elemzett jelenség történeti értékét kell elsősorban kideríteni. Ezt pedig az dönti el, hogy mi újat hozott, a fejlődés irányában, a múlthoz viszonyítva. Természetesen mai értékük is van ezeknek a kutatóknak, a többi között például a filozófiai megalapozottság elvi követelése, továbbá a műre támaszkodás igénye. Hogy ezt az elvileg megfogalmazott követelményt nem tudták a maguk szintén megvalósítani, ez objektív okokra visszamenő jellegzetessége tevékenységüknek. Erre a kérdésre csak a fejlődés magasabb fokán lehetett felelni: ma, amikor nemcsak új adatok, de a tudományos kutatás módszere is rendelkezésünkre áll.

A hazai Petőfi-kutatást illetően is rátapint Kozma a lényeges kérdésekre: kiemeli, hogy Gaál Gábor már a „teljes Petőfit" igényli, Szabédi és Szemlér pedig, a korábbi ösztönös zseni-hiedelemmel szembeszállva, Petőfiben a tudatosságot hangsúlyozza. Sőt, felveti (118. l.) az irodalomtörténetírás mai döntő kérdését is: mennyiben időszerű ma Petőfi? Mi a modern benne? Megjegyzi, hogy a lapok bőven foglalkoznak ezzel a kérdéssel, azonban nem fejtegeti, hogy milyen feleletet adnak rá. Pedig éppen ez lett volna a lényeges, mert ebben bizonyára tükröződött az érlelődési, elmélyülési folyamat. Szőcs Istvántól idéz is egy lényeges állítást: „Végzetes következményekkel jár, hogy nincsenek tudatunkban" a nagy elődök! Szőcs itt mai irodalomtörténetírásunk legfontosabb kérdését vetette fel: hogyan válhatnak klasszikusaink nemcsak tudatunkat, gondolkozásunkat, hanem magatartásunkat is formáló tényezővé, támasszá mai küzdelmeinkben?

Kozma Dezső igen hasznos munkát végzett: a feltárt gazdag anyag, s a benne felvetett lényeges problémák valóban értékes adalékot jelentenek „a még teljesen ki nem alakított korszerű Petőfi-képhez és egyúttal a romániai magyar irodalom történetéhez" is.

A Mészáros József által készített, gondosan megválogatott bibliográfia a további Petőfi-kutatások egyik fontos eszköze.

SZIGETI JÓZSEF

DIONÝZ ĎURIŠIN, Összehasonlító irodalomkutatás

Gondolat. Budapest, 1977. 254 l.

A kiváló szlovák komparatista 1972-ben németül, majd angolul és oroszul, most pedig Fried István előszavával, Tálasi István fordításában magyarul is megjelent könyve akkor is felkeltené az összehasonlító irodalomtudomány szakembereinek és általában a tudományággal érintkezésbe kerülő kutatóknak az érdeklődését, ha csak egyszerűen a kérdésre vonatkozó legfrissebb összefoglalás lenne. Hiszen Paul Hazard 1919-es, Paul van Tieghem 1932-es (és azóta többször is átdolgozott, számos nyelvre lefordított), Cl. Pichois és A. M. Rousseau 1967-es, valamint Alexandru Dima ez utóbbival egy évben megjelent könyveit végigtekintve is nyilvánvaló, hogy az ilyenfajta szintézisekben nem igen bővelkedik a joggal mind nagyobb érdeklődésre számot tartó komparatisztika. Ez alkalommal azonban lényegesen többről van szó. Ďurišin könyve ugyanis olyan összegező mű, amely az irodalomtudományban legújabban bekövetkezett változások, gazdagodások ismeretében és azoktól megtermékenyülve gondolja újra és építi fel a maga — joggal mondhatjuk, új — komparatisztikai modelljét.

A szerző maga a következőkben fogalmazza meg könyve célkitűzését: „Az alapkérdések rendszerezése tehát a cél: olyan kiindulópontok rendszerét igyekszünk megteremteni, amelyek alkotó felhasználása a kutatási gyakorlatban részleges munkaeljárások kialakításához vezethet. Figyelmünk középpontjában ezért

főleg olyan kérdések állnak, amelyek a kapcsolatoknak és összefüggéseknek az irodalmi műalkotásban megnyilvánuló »alkotó« és »nem alkotó« jellegű formáit érintik... Abban a reményben vetettük föl ezeket a kérdéseket és a többi megtárgyalandó problémát, hogy jelen munkánkat további elméleti vizsgálódásokra ösztönző kísérletnek tekintik, s nem valami normatív jellegű, az irodalomtörténeti gyakorlat számára merev előírásokat tartalmazó útmutatót látnak benne" (18—19. l.).

A fentiekben már benne foglaltatik a könyv két fontos vonása: egyrészt, hogy az irodalmak közötti kapcsolatokban magukon a tények feltárásán túlmenően az esztétikumot érvényre juttató „alkotó" jelleget tartja alapvetőnek, és másrészt, hogy modellje nyitott, a maga adta megoldásokat feltétlenül továbbgondolandóknak tekinti.

Az eddigi összehasonlító kutatásokban gyakori *külső* kapcsolatok helyett Ďurišin a hangsúlyt a művekben magukban testet öltő *belső* kapcsolatokra helyezi, s ezek vizsgálata, összehasonlító elemzése során végső soron az *esztétikum* megközelítésére törekszik. Érthető, hogy ebben a felfogásban a komparatisztika-elméleti és módszertani fejtegetések egész sor fontos tanulságra vezetnek. Új megvilágításba kerül és feloldódik a „nagy" és „kis" irodalmak viszonyának a komparatisztikában oly sok gondot okozó (s a komparatisztikával szemben oly sok fenntartást kiváltó) dilemmája, hiszen Ďurišin felfogásában a hangsúly a *befogadó* (recipiáló) jelenségre tevődik, s a befogadás új esztétikai minőséget teremtő, *alkotó jellege* domborodik ki. Megtermékenyítődik a nemzeti irodalmak kutatása, s a komparatisztikai eredmények és szemlélet érvényesítése útján nyilván adódik az a következtetés, hogy az irodalmat nagyobb összefüggéseiből kiszakító, csak önkörére leszűkítő szemlélet és gyakorlat magának a nemzeti irodalomnak az ismeretét is megszegényíti. És végül (de a könyvben található gondolatébresztő problémákat korántsem kimerítve) az összehasonlító kutatások súlypontja áttevődik a *tipológiai összefüggésekre*, amelyeknek a vizsgálatával a komparatisztika egy magasabbrendű — s magának az irodalmi műnek a lényegét jobban megközelítő — kutatási szakaszba lép.

Egy könyvismertetés jellegénél fogva eleve nem teszi lehetővé a tárgyalt mű összes figyelmet érdemlő vonatkozásainak még csak a megemlítését sem. Különösképpen, ha olyan műről van szó, amelynek bevallott — és érvényesített — célja, mint már jeleztük, nem tételek kodifikálása, hanem problémák rendszerezése és továbbgondolása. Mert amint az talán már az eddigiekből is kiderült, Ďurišin elméleti és módszertani szintézise nem a múlt, hanem a jövő felé tekint: a komparatisztika továbblépését kívánja munkálni. Mégis ki kell emelnünk két — számunkra különösen fontosnak tűnő — vonatkozást:

Az egyik az, hogy ez a jelentős elméleti munka maga is egy „kis" irodalom terméke, amiből pedig nemcsak az következik, hogy *létével* cáfolja a „nagy" és „kis" irodalmak viszonyáról korábban uralkodó téves felfogásokat, hanem az is, hogy épp e helyzeténél fogva, az irodalmi kapcsolatok bonyolult jelenségrendszerét a „kis" irodalmak oldaláról szemlélve fedezi fel e kapcsolatokban a *befogadás aktusának alkotó jellegét*. A másik pedig — ami e könyv tételeiben és szellemében szintén egyaránt igazolódik —, hogy az összehasonlító kutatás nélkül, a komparatisztikai szemlélet elsajátítása és eredményeinek hasznosítása nélkül *egy nemzeti irodalom arculatának hiteles képe sem rajzolható ki*. Egyetlen irodalom sem fejlődik légüres térben, hanem adott történelmi-társadalmi keretben, s a kisebb vagy nagyobb egységekben kialakuló és azokban ható tényezők révén fejlődése elválaszthatatlan más népek és irodalmak fejlődésétől. Nincs olyan irodalom, amelynek kutatója ne találna más irodalmak felé mutató analógiákra, rokon vonásokra, konkrét kapcsolatokra. Ezek a közös jegyek pedig (amelyeknek formáit Ďurišin az interliteraturális szintézisek problémáinak szentelt fejezetben tárgyalja) ugyanúgy meghatározzák egy nemzeti irodalom arculatát, mint azok a valóban legsajátosabban nemzeti vonások, amelyek szintén csak a kapcsolatok, analógiák és tipológiai összefüggések tisztázására vezető összehasonlító vizsgálat során rajzolhatók ki.

E két vonatkozás elméleti és módszertani jelentősége nyilvánvaló. De gyakorlati jelentősége is nyilvánvalóvá válik, ha számot vetünk azzal, hogy épp korunkban világszerte új nemzeti irodalmak születésének és kiteljesedésének lehetünk tanúi, ezeknek az irodalmaknak a számára pedig különösen fontos, hogy tudatában legyenek annak is, hogy a világirodalomba való felzárkózáshoz nélkülözhetet-

len befogadások aktusai milyen megkülönböztetett figyelmet érdemelnek, és éppúgy annak is, hogy saját nemzeti arculatukat is csak a más irodalmakkal való kapcsolatok és tipológiai összefüggések tudatos keresése révén lesznek képesek valóban hitelesen megrajzolni.

A romániai magyar irodalom kutatója számára — sok más gondolat és problémafelvetés mellett — külön is továbbgondolásra érdemesek Durisin könyvének azok a fejtegetései, amelyeknek során a szerző az interliteraturális szintézisek során az „egy államalakulatban élő, etnikailag rokon népek irodalmai", valamint az „etnikailag rokon, de nem egy államalakulatban élő népek irodalmai" után a közös államalakulatban élő, de az etnikai közösség szálaival egybe nem fűzött népek irodalmait vizsgálja. A könyvnek ebből az utolsó előtti fejezetéből egyetlen gondolatot idézünk: „E csoporthoz tartozó irodalmak közötti kapcsolatok esetében elesik a közös etnikai kiindulópont. Itt kizárólag a társadalmi-politikai aspektus dominál, illetve az, ami az első csoportot a másodiktól megkülönbözteti. Ha az egy államalakulaton belül élő, nem rokon népek — mint például a XIX. században és a XX. század első két évtizedében a magyarok és a szlovákok — között politikai ellentétek állnak fenn, az irodalmi értékek cseréjének egyéb formái mellett az irodalmi kapcsolatok differenciáló jellegű formái is aktivvá válnak. Ezek a differenciáló törekvések csak a kapcsolatok általános társadalmi előfeltételeit érintik, éspedig főleg a recipiáló irodalom oldaláról adódó általános társadalmi előfelételeket, a specifikusan irodalmi előfeltételek pedig mindkét oldalon megőrzik viszonylagos önállóságukat. Ha a differenciáló tendenciák aktívvá válnak, akkor itt végeredményben az irodalmi fejlődés immanens mozzanatai érvényesülnek. Ezért az ilyen népek irodalmai közötti kapcsolatok konkrét vizsgálata során mindenekelőtt azokat az irodalmi tényeket kell figyelembe venni, amelyek a társadalmi-politikai és gazdasági alap viszonylagos közösségére vezethetők vissza." És alább — ezt a gondolatot a „kettős irodalmiság" fogalmának összefüggésében árnyalva: „Nem a történelem során való idillikus irodalmi együttélésről van itt szó, hanem az értékek kölcsönös dialektikus és funkcionális cseréjéről, amelynek során mind az integráló, mind a differenciáló, de főleg az említett komplementer tendenciák érvényesültek, amelyek a társadalmi-gazdasági viszonyok változékonyságából, az állami-politikai tényezőkből, földrajzi, vallási és egyéb feltételekből következtek. Ez a fogalom tehát több irodalmi rendszer, hagyomány és konvenció egymásba olvadását és átfedését fejezi ki" (195—196. l.).

Tudományos művek esetében nem igen szokás a fordítóról külön megemlékezni, ez esetben azonban el kell térnünk a szokástól. Mert ha több mint egy évtizeddel ezelőtt egy Budapesten tartott előadásában Tudor Vianu joggal aggodalmaskodott az összehasonlító irodalomtudományi terminológiában mutatkozó zűrzavar miatt, és ha ez az aggodalom az új irányzatok előretörésének időszakában még inkább indokolt, ki kell emelnünk, hogy Tálasi István fordítása épp abban a vonatkozásban tanulságos, hogyan lehet egy komparatisztika-elméleti művet egy másik nyelven újrafogalmazni, annak terminológiai rendszerébe beilleszteni. Ez pedig nem elhanyagolható teljesítmény épp egy olyan mű esetében, amelynek szerzője különösen fontosnak tartja, hogy megállapításai, problémafelvetései elinduljanak az alkotó továbbgondolás útján.

DÁVID GYULA

MARIUS SALA, DAN MUNTEANU, VALERIA NEAGU, TUDORA ŞĂNDRU-OLTEANU, **El léxico indígena del español americano. Apreciaciones sobre su vitalidad**

Academia Mexicana, México — Editura Academiei Române. Bucureşti, 1977, 196 l.

Már a két világháború közötti időszakban jelentős romanisztikai kutatások folytak hazánkban. Lényegében ide tartozik a román nyelv története kutatóinak Sextil Puşcariu, Alexandru Philippide, Ovid Densusianu, Alexandru Rosetti és mások gazdag munkássága. Iorgu Iodan már 1924-ben közzéteszi a *Festschrift für W. Streitberg* című gyűjteményes kötetben a *Der heutige Stand der romanischen Sprachwissenschaft* című munkáját, amely kiegészítésekkel 1932-ben Iaşi-ban *Intro-*

ducere în studiul limbilor romanice; Evoluția și starea actuală a lingvisticii romanice címen jelent meg.

A felszabadulás után a nyelvtudománynak e szakterülete is lényeges minőségi és mennyiségi változásokon ment át. A tanulmányok egész sora jelent meg. (Vö. *Istoria științelor în România. Lingvistica.* Volum elaborat sub conducerea acad. Iorgu Iordan. București, 1975. 143—144.) A gazdag termést egyébként az is bizonyítja, hogy az újlatin nyelvek kutatóinak külön periodikák álltak és állnak a rendelkezésére: „Revista de filologie romanică și germanică" (1957—1963) és a „Bulletin de la Société roumaine de linguistique romane" (1964—). Ezeken kívül a legtöbb romanisztikai munka az *Omagiu lui Iorgu Iordan* (București, 1958), *Recueil d'études romanes* (București, 1959), *Studii de hispanistică* (București, 1968, 1970), *Quelques remarques sur la flexion nominale romane* (București, 1970) című kötetekben jelent meg.

A hazai romanisztikai iskola kialakítója és vezetője Iorgu Iordan akadémikus, aki 1962-ben kiadta a *Lingvistica romanică. Evoluție. Curente. Metode* (București, 1962) című munkáját, amely lényegesen bővített kiadása az 1932-ben megjelent munkának. M. Manoliu-Manea-val együtt megjelenteti az *Introducere în lingvistica romanică* (București, 1965) című egyetemi tankönyvnek is szánt kötetet. Iorgu Iordan akadémikus kezdeményezése és irányítása mellett jelent meg a *Crestomația romanică* című gazdag, három kötetes antológia (București. I. kötet 1962, II. kötet 1965, III. kötet első rész 1968, III. kötet második rész 1971). Anyaga teljes képet nyújt valamennyi újlatin nyelv történetéről.

Az utóbbi időben a román szakemberek figyelme a Spanyolországban és Latin-Amerikában beszélt spanyol nyelvre irányult.

A címben feltűntetett könyvet Mexikó Akadémiája fennállásának 100. évfordulóján a Lingüística Hispánica 1975 prémiummal tüntette ki. Szerzői a bukaresti nyelvtudományi intézet romanistái, Marius Sala, a romanisztikai osztály vezetője, nemzetközileg ismert szakembere a zsidó—spanyol idiomának.

Az amerikai spanyol nyelvben a bennszülöttek nyelvéből behatolt szavak kutatásának előzményei vannak. Marcos A. Morínigo 1964-ben *La penetración de los indigenismos americanos en el español* címen értekezik a *Presente y futuro de la lengua española* II (Madrid) című kötetben: Juan M. Lope Blanch *Ele léxico indígena en el español de México* című munkája (México, 1969) az első kísérlet a kérdés beható tanulmányozására. A szerző azonban csupán a Mexikó városban beszélt idiómára szorítkozik.

A kérdés átfogó vizsgálatára a bukaresti nyelvészek vállalkoztak. Fő forrásaik J. Corominas, *Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana* (1954—1957); Augusto Malaret, *Diccionario de americanismos* (1946), és *Lexicón de fauna y flora* (Bogota, 1961); Marcos A. Morínigo, *Diccionario manual de americanismos* (Buenos Aires, 1966) és a *Diccionario de la Real Academia Española* (1970). Az amerikai spanyol nyelv bennszülött elemei vitalitásának megállapításakor a következő három szempontot vették figyelembe: földrajzi elterjedettség, produktivitás és szemantikai gazdagság. Vizsgálatuk szigorúan szinkrón jellegű. A származékszavakat nem vették figyelembe, mivel ezeket már az amerikai spanyol köznyelv belső fejlődése eredményének tekintik. Ettől az elvtől csak akkor tekintenek el, ha az alapszónak sok származékszava van, számottevő szócsaládot alkot. Így például a *coca*, 'kokacserje' címszó alá felvették a *cocada* 'kókuszdiós sütemény', *cocaína* 'kokain', *cocal* 'kókuszcserje ültetvény' és a többi származékszavakat. Nem vették fel továbbá az ismeretlen etimológiájú szavakat, az őslakosság nyelvének azokat a szavait, amelyek más európai nyelvek közvetítésével kerültek az amerikai spanyol nyelvbe. Ilyenek például a francia közvetítésű *colibrí* 'kolibri', *petunia* 'petúnia', a portugál közvetítésű *ananás* 'ananász', *copaíba* 'kopaivafa', *garúa* 'permetező eső', *mucamo* 'szolga', 'hivatalsegéd, altiszt', *tapioca* 'tápióka', *zarigüeya* 'oposszum'.

A fenti szempontok figyelembevételével a szerzők 986 olyan szót vettek vizsgálat alá, amelyek a bennszülöttek nyelvéből közvetlenül kerültek az amerikai spanyolba.

Könyvük szótári részében (17—133) feltüntetik, hogy az egyes szavak és jelentések melyik latin-amerikai országban fordulnak elő.

A szókészlet elemzésének fenntartott második fejezetből, *Análisis del inventario*, tudjuk meg melyek azok a szavak, amelyek az amerikai spanyolban átlépik

az egyes őslakók nyelvterületét. Külön-külön csoportosítják azokat a szavakat, amelyeket négy vagy több országban, két vagy három, vagy egy ország amerikai spanyol nyelvében élnek. Aránylag nagy a száma azoknak a szavaknak, amelyek több mint négy ország spanyol nyelvében találhatók meg. Ezeket a szerzők pánamerikai szavaknak tekintik s különféle szempontból osztályozzák.

A földrajzi elterjedésük után a 986 szót aszerint csoportosítják, hogy négy, két vagy három, illetve egy származékszavuk van. Ez a vizsgálódás az őslakosság nyelvéből vett kölcsönszavak vitalitását hivatott megállapítani.

Érdekes annak vizsgálata, hogy miként viszonyulnak a származékszavak az alapszóhoz elterjedésük szerint. Külön-külön mutatják be azokat a típusokat, amelyeknél a származékszavak elterjedése nagyobb, azonos vagy kisebb az alapszavakénál (143—145).

Nem kevésbé értékes az alapszó és a származékszavak szófajok szerinti viszonyának (pl. az alapszó főnév, a származékszavak gyakorisági sorrendben főnév, ige és melléknév) a vizsgálata.

Szemantikailag aszerint osztályozzák a szerzők a szavakat, hogy az alapjelentésen felül még négy vagy több, két vagy három, illetve egy jelentésük van. Majd, anélkül, hogy teljességre törekednének, a szavak jelentéstartalmának alakulásával foglalkoznak. A jelentésbővülés, metaforikus jelentésváltozás, jelentésszűkülés kapcsán nyújtanak érdekes adatokat. A metaforikus jelentésváltozás közül néhányat ideiktatunk: *guanajo* 'pulyka(kakas)', 'tökfilkó', *laucha* 'egér', 'kéjsóvár öreg', 'életerős, élénk férfi'; *nigua*, 'bogár', 'félénk, gyáva ember', *tiburon* 'cápa', 'kapzsi ember', 'magánakvaló ember'.

A második fejezet záró alfejezetében aszerint osztályozzák a vizsgált szavakat, mennyiben felelnek meg a három fő szempont (földrajzi elterjedettség, produktivitás, jelentéstartalom) fokozatot jelölő alszempontjainak (négy, három, két vagy egy latin-amerikai nyelvben használják, az alapszónak négy, három, két vagy egy származékszava van, az alapjelentésen kívül négy, három, két vagy egy jelentése van). Ezt külön táblázatban is szemléltetik.

Jóllehet forrásanyagukkal kapcsolatban lehetnek észrevételeink (egyes felhasznált szótárak már eléggé régiek), az itt vizsgált munka mind eredményeiben, mind pedig módszerében értékes darabja a romanisztikai kutatásoknak. Méltán megérdemelte Mexikó Akadémiájának 1975. évi nyelvészeti díját.

KELEMEN BÉLA

B. GERGELY PIROSKA, **A kalotaszegi magyar ragadványnevek rendszere**
Kriterion Könyvkiadó. Buk., 1977. 262. l.

A névtudományi vizsgálatok viszonylag gazdag előzményekre tekinthetnek vissza, hiszen már a múlt század kilencvenes évei óta jelentek meg, ha nagyobb időközökben is, összefoglaló, egységesnek mondható területet átfogó, rendszerező munkák. Modern szemléletű, személynévanyagot feldolgozó leíró szempontú rendszerezésre azonban a romániai magyar névtudományban mind ez ideig nem került sor. B. Gergely Piroska tehát joggal írja a bevezetőben, hogy „Hagyomány folytatásához szegődtem" (5), mi pedig ugyancsak joggal tehetjük hozzá, hogy a mai szaktudományi igényeknek megfelelő szempontok, módszerek alkalmazásával eredményesen vitte tovább ezt a hagyományt.

A falu gyors ütemű társadalmi-gazdasági fejlődése, a régi névhasználat fokozatos háttérbe szorulása egyben sürgető feladatként jelentkezett és jelentkezik továbbra is a névtudományi kutatók számára. Emellett Kalotaszeg azok közé a tájegységek közé tartozik, amelyben a család- és keresztnevek viszonylag kis száma miatt (34 településen 599 család- és 203 keresztnevet használ 18 670 élő személy) rendkívül gazdag és színes a ragadványnév anyag (összesen 2588).

Ezt a hatalmas anyagot 1959 és 1965 között gyűjtötte össze statisztikai pontossággal családról családra járva, kiegészítve anyakönyvi adatokkal is. Számba vette a névadási indítékokat, a nevek funkcionális-hangulati értékét, a nemzedékek szerinti megoszlást, a régi meg az újonnan betelepült lakosok neveit, a foglalkozás szerinti rétegződést, hogy a névanyag belső mozgását is tanulmányozhassa.

Ez a törekvése szabta meg a feldolgozás szempontjait is: dinamikus, szinkrón metszetben bemutatni a névállományt a maga sokrétűségében; a névalakulás módjait, a névtípusokat és a névélettani jelenségeket, a nemzedéki változásokat, valamint a nevek eredet szerinti megoszlását, hogy a társadalmi erők mozgásáról is képet adhasson. A dinamikus szinkróniában való szemlélet ilyen alkalmazását csak helyeselhetjük.

A szerző utal arra, hogy a család- és ragadványnevek feldolgozását 1973-ban fejezte be. Csak sajnálhatjuk, hogy nem volt módjában együttesen közölni azt az anyagot, hiszen — amint ő maga is mondja — a ragadványnevek funkcióját valójában csak e két névfajta összefüggésében lehet igazán érzékelni és értékelni.

Sajnos, nincs rá tér, hogy tüzetesen ismertessük ezt a nagyon gazdag, a modern névtudomány eddigi módszertani eredményeit a lehetőségig felhasználó, sőt egyben-másban tovább fejlesztő munkát. Csak ízelítőként említhetünk meg egy-két kérdést. Minthogy Kalotaszeg négy kisebb tájegységre tagolódik, tanulságosnak mutatkozik a ragadványnevek számarányának e tájegységeken való egybevetése. 60—61%-nyi mindegyik alakulatban a családi jellegű ragadványnevek aránya az egyéniekhez viszonyítva. De egyben jellemző, hogy a ragadványnevek legnagyobb része (74%) csak egyetlen faluban él.

A névhasználatot tekintve az emelhető ki, hogy a lakosságnak mintegy 70%-át a mindennapi érintkezésben ragadványnevén emlegetik. Ezeknek a neveknek nagyobb része megkülönböztető, kisebb hányada pedig gúnynév. Felszegen például — ahol a leggazdagabb a ragadványnévanyag — 80—90% a megkülönböztető név. Jellemző az is, hogy egy részük (43,29%) hivatalos szinten is él.

A nevek sokszínűségét fokozza az is, hogy mintegy tízféle névkapcsolat alakult ki (pl. *Balázs Gyuri Bandi, Bálint malomi Kata* vagy *Török András fodrász* stb.).

A névrendszer nem zárt, mert bármely életkorban és bármilyen körülmények között keletkezhetnek ragadványnevek. De leggyakoribb mégis az, hogy ifjúkorban ragad rájuk a név. Persze változások is megfigyelhetők a ragadványnevek életében (a *Sánta* családi ragadványnevet például felváltotta a gyermekek között az anya utáni *Ilona* megkülönböztető név, és a gyermekeket már csak így emlegetik). Ugyanakkor nem állapítható meg törvényszerűség a nemzedék-váltás kapcsán. Ez bizonyára összefügg azzal a ténnyel, hogy a családi ragadványneveknek több mint fele öröklődik. Mégpedig jórészt férfiágon, és gyakran több ragadványnév is párhuzamosan.

A névadás oka bármilyen egyéni, családi vagy más tényező lehet. Ezek közül csak két olyan csoportot említenénk meg, amely új kategóriaként jelentkezik: a névasszociációs meg a névvonatkoztatás útján keletkezettet (pl. *Veres + Ödi → Vödi, Tarsoly → Tarsai*, illetőleg *Tyúkhús* az apa ragadványneve, a testvéré *Gácsér*, a fiáé *Majorság*).

Nyelvi alkat szempontjából vizsgálja a névanyagot szókészleti, hang- és alaktani meg mondattani sajátosságaik szerint. E tekintetben új kategóriákat is alakít ki anyaga alapján, olyanokat, amelyekkel előtte a magyar szakirodalomban nem vagy csak említésképpen találkozunk: a kifejező erejű, expresszív, illetőleg a nem lexikális elemekből álló ragadványnevek kategóriáját. E nevek hangtestében megfigyelhető bizonyos ritmikus hangzás, gyakoribb hangok, hangcsoportok ismétlődése, a szótagszerkezetek jellegzetes alakulása. Végül a ragadványnevek eredet szerinti rétegeiről megállapítja, hogy mintegy 5%-uk ilyen eredetű. Részletesen tárgyalja a román eredetű neveket, és több alkategóriát különít el közöttük.

A ragadványnév-rendszert különböző vonatkozásokban bemutató összefoglaló táblázatok és grafikonok igen szemléltető módon egészítik ki ezt az összetett módszert érvényesítő, de világos, áttekinthető, a modern névtudomány mai szintjén álló, a névvizsgálathoz új szempontokat is adó, hatalmas anyagot feldolgozó, értékes könyvet. A család- és ragadványnevek hivatalos szintű névkapcsolatainak összefoglaló táblázata (238—9) némiképpen pótolja azt a hiányérzetünket is, amelyről előzetesen szót ejtettünk.

Sajnálatos, hogy bizonyára technikai okokból, az összefoglaló névmutató kimaradt a kötetből, és ez nagyon megnehezíti a tájékozódást.

GÁLFFY MÓZES

MIHAI EMINESCU, Dicţionar de rime

Editura Albatros. Bucureşti, 1976. 710 l.

Az Albatros Könyvkiadó vonzó külsejű kötetben jelentette meg Eminescu rímszótárát. Marin Bucur és Victoria Ana Tăuşan, a kötet gondozói a tudományosság igényének kielégítése mellett a kézirat eredeti szerkezetének megőrzését is szem előtt tartották. Semmiféle „átrendezéssel" nem próbálkoztak.

A román nyelvű szakirodalom eddigi két rímszótára (N. Şerban: *Dicţionar de rime* — precedat de un studiu asupra rimei — cuprinzînd şi dicţionarul de rime inedit al lui Mihai Eminescu. Editura Lutetia, 1946. — N. Lazăr: *Dicţionar de rime*. Bucureşti, Editura ştiinţifică, 1969.) igyekszik ugyan hasznosítani az Eminescu rímszótárát, de teljesen szabad kézzel bánva a megjelenésük idején még kéziratban levő művel. Filológiai feldolgozásra egyik sem vállalkozik. A román szövégmutató szótár szerkesztői pedig egészen más célt tartottak szem előtt (*Dicţionar invers*. Bucureşti, Editura Academiei RPR. 1957).

A rímszótár gondolata hosszú időn keresztül foglalkoztatta Eminescut. A kéziratok az 1874-től 1883-ig terjedő időszakból származnak. E befejezetlen mű jegyzetei, a törlések, változtatások bizonyítják, milyen nagy figyelmet szentelt erre a munkájára a költő. Nem egyszerű költői „elmegyakorlat" tehát. Szinte hihetetlen méretű filológiai, lexikográfiai és grammatikai tudás összpontosul ezekben a kéziratokban. A román nyelv rímlehetőségeinek szótárát készítette el Eminescu. Rímszavak „családfáját" közli. Ez azonban nem leltár-értékű felsorolás. A szótár nem Eminescu rímeinek leltára. — A szerkesztők jegyzeteiben megjelenik az egyes rímszavak előfordulása is: Eminescu előtti költők verseiben, Eminescunál és Macedonskinál. Érdekes dolog derül ki ezekből a jegyzetekből: nagyon sok olyan rímszó van a szótárban, ami Eminescu verseiben egyáltalán nem fordul elő — kiaknázatlan rímlehetőségek; rengeteg olyan rím van a költő verseiben, amit nem vett be a szótárba — leltárba nem jegyzett rímrealizációk. Nem önmaga számára készített műhelymunka tehát a rímszótár, hanem önálló, gondosan szerkesztett mű — befejezettlensége ellenére is. Nem adatokat halmoz, hanem a jellegzetességeket keresi. Meg sem próbálkozik a román nyelv rímeinek leltárba vételével; azt mutatja meg rímsorozataiban, hogy milyen óriási rímképességet rejt magában anyanyelve. Ezt a képességet, ezt a végtelen lehetőség-listát kimeríthetetlennek tartja; mintegy metszetet nyújt belőle, nem a teljesség, hanem a lényeglátás igényével. Olyan rímlehetőségeket is felvillant, melyek a korabeli költészetben elképzelhetetlenek voltak, de a XX. század költői alkotásaiban már természetes, a közízlés által is elfogadott, úgymond: kifogástalan rímmekként jelennek meg.

A kötet szerkesztői pontosan, minden változtatás nélkül közlik Eminescu rímsorozatait. Még a betűrendet sem helyesbítik sehol. Arra törekszenek, hogy az eredeti szöveg hangulatát is megőrizhessék: az egymás után következő, egymással hangtanilag összecsendülő szavaknak ugyanis jellegzetes hangulati hatásuk is van. — E rímsorozatok pontos, szöveghű közlése, a hatalmas példa-anyag, melyet a rímlistákhoz csatolnak, a szerkesztői jegyzetek bizonyítják a kötet gondozóinak szakszerű gondosságát.

TŰRÖS ENDRE

Mai magyar nyelvünk

Szerkesztette Grétsy László Akadémiai Kiadó. Budapest, 1976. 106 l.

A szerkesztői bevezetés szerint a kötet „összegező áttekintés", amelynek „az a célja, hogy adalékokat, szempontokat nyújtson az elkövetkező évek nyelvművelő munkájához, hogy ráirányítsa a figyelmet a nyelvművelésnek azokra a — részben újonnan adódó — feladataira, amelyeknek megoldása különösen fontos, időszerű."

A célból fakadó használni akarás felismerhető mind a kötet elgondolásán, mind szerkezeti felépítésén, az egyes fejezetek kérdésfelvetéseiben és tárgyalásmódjában.

Az igen gazdag — számszerint 107 — szakirodalmi anyag (kézikönyv, tanulmány, gyűjtemény, vita-hozzászólás), amely nagyobbrészt az utóbbi húsz évben

jelent meg, önmagában is lehetőséget adott a sokoldalú vizsgálódásra és a kellő adatolásra; a szerzők azonban 12, csak e munkához készített kéziratos résztanulmány felhasználásával törekedtek még arra, hogy az „összegezésből kibontakozó állapotrajz valóban a mai magyar nyelv állapotrajza legyen."

Ugyanígy az egyes fejezetek azonkívül, hogy pontosan feltérképezik a különböző nyelvi jelenségek elterjedtségét, társadalmi és nyelvrétegbeli kinatásait, körültekintő megfontoltsággal azok értékelését is minden alkalommal elvégzik s a fejezetcímekben ezt szószerint meg is fogalmazzák: I. *Szókincsünk újabb elemeinek vizsgálata és értékelése;* II. *Nyelvünk új hangtani jelenségeinek vazolása és értékelése;* III. *Anyanyelvünk új szófűzési, mondatszerkezeti jelenségeinek bemutatása, értékelése;* IV. *A köznyelvi stílus jelenségeinek áttekintése és értékelése;* V. *Nyelvünk rétegeinek és a napjainkban végbemenő nyelvi átrétegződésnek áttekintése és értékelése.*

A felmérésből és értékelésből önként kínálkozik a *Tanulságok, javaslatok* címen összeállított (VI.) fejezet, amely a feladatok, javaslatok és a megvalósításhoz szükséges feltételek pontos körvonalazásával a mai magyar nyelv művelésének ügyét a gyors tudományos-technikai fejlődés és a haladás meghatározta társadalmi kérdések részeként fogja fel. A pontokba szedett javaslatok cimszószerű felsorolása is érzékelteti ezt: 1. idegen szavak s az ellene való védekezés akár „hivatalos állami támogatással"; 2. szómagyarító pályázatok; 3. kiejtésoktatás; 4. az iskolai anyanyelvi oktatásnak a nevelés egészére kiterjedő központi szerepe; 5. a helyes mondatszerkesztésre nevelés; 6. főfoglalkozású nyelvi lektorok tevékenysége; 7. nyelvi, stiláris durvaság: trágár szavak használata; 8. szervezett, rendszeres szónoklástani képzés; 9. a szaknyelvek hatékonyabb irányítása, a szakfordítói munka színvonalának emelése; 10. az anyanyelvi közműveltség növelése.

Amint az ismertetésből is kitetszik, a *Mai magyar nyelvünk* nem nyelvtankönyv, nem kézikönyv. Jelenségeket vizsgál, problémákat vet fel és értékeléseivel olvasóit is értékelésre, továbbgondolásra, állásfoglalásra készteti. De — tegyük hozzá azonnal — talán épp ezáltal lesz e munka fontos segítője mindazoknak, akik magyar anyanyelvüket tudatosan akarják használni, akik anyanyelvük helyes használatáért, „értékes vonásainak erősítéséért" foglalkozásuktól függetlenül valamit is tehetnek.

OLÁH FERENC

Az anyanyelvi oktatás korszerűsítéséért

Tanulmányok, szakvélemények, javaslatok.

Szerkesztette Szépe György. Tankönyvkiadó. Budapest, 1976. 364 l.

Az oktatás megújításának nálunk is érezhető széles folyamatába illeszkedik az a Szépe György szerkesztette tanulmánykötet, amely az anyanyelvi oktatás korszerűsítését szolgáló új törekvésekről ad átfogó képet.

Ha figyelembe vesszük, hogy az anyanyelv a személyiség legbensőbb sajátja: a beszéd a gondolkodásnak nemcsak tükre és közvetítője, hanem szervezője és fejlesztője is, akkor nyilvánvaló az iskolai anyanyelvi nevelés jelentősége és az anyanyelvnek mint tantárgynak integráló jellege az iskolai tantárgyak rendszerében. A korunk gondolkodási stílusával összhangban álló anyanyelvi nevelés számára nincs különálló „tudományos" nyelvészet és ettől lényegileg különböző „iskolai" nyelvészet. A korszerű anyanyelvi nevelés csakis a nyelvtudomány újabb eredményeinek alapján építhető fel. Ezért a kötetben körvonalazódó új anyanyelvtanítási koncepció a nyelvtudomány művelőinek és a pedagógusoknak a közös erőfeszítésén nyugszik. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztálya külön munkabizottságot szervezett az anyanyelvi oktatás korszerű tervezetének kidolgozására. Szépe György szerkesztői előszava részletesen kitér a tervezet előkészítését szolgáló szervezési mozzanatokra. Ezek számunkra két szempontból is tanulságosak: (1) amennyiben a tudomány, oktatás és nevelés egységét érvényesítik és (2) a tantárgy megújítását interdiszciplináris összefüggésbe helyezik.

A kötet élén az öttagú munkaközösség (Szende Aladár, Hernádi Sándor, Szépe György, Takács Etel, Temesi Mihály) kidolgozta tervezet áll az anyanyelvi

oktatás korszerűsítéséről. Ezt a tantervkoncepciót széles körű tudományos és társadalmi vitára bocsátották. A kötet javarészét a nyelvész szakemberek, illetőleg a hozzászólásra felkért nem nyelvész szaktudósok interdiszciplináris fogantatású szakvéleménye teszi ki. A vitaanyagot — huszonegy hozzászólást — a szerzők betűrendje szerint közli a kötet.

A hozzászólások közül egyesek tanulmány igényűek, mások csak egy-egy új szempont fölcsillantásával kívánják árnyalni az anyanyelvi nevelés helyzetéről és megújulásának távlatairól kialakítandó képet.

A reális helyzetfeltárás teszi meggyőzővé Vargha Balázs, Szabó Balázsné és Genzwein Ferenc írását. Átfogó koncepció körvonalazásának igényével nyúl a kérdéshez Fülei-Szántó Endre, Bánréti Zoltán meg az egri Tanárképző Főiskola nyelvészeti tanszékének munkaközössége. Egyetlen szempontra összpontosít viszont Wacha Imre és Montágh Imre a beszédművelés programjának fölvázolásával. A szemiotika, illetőleg a kommunikációkutatás szempontjait érvényesíti Kelemen János, valamint Voigt Vilmos értékes véleményezése.

A szociálpszichológia és a személyiség-lélektan oldaláról közelítve vet fel sok eredeti gondolatot Fabricius-Kovács Ferenc, Buda Béla, illetőleg Mérei Ferenc és Vekerdi László írása. A nyelvszociológiai szempont érvényesítésének szükségességére hívja fel a figyelmet Pap Mária cikke és Réger Zita érdekes kísérlete.

Az anyanyelvi nevelés és az irodalomtanítás szerves egységének jelentőségét hangsúlyozza Martinkó András. A távolabbi tantárgyi koncentráció lehetőségére pedig Újfalussy József és Varga Tamás hívja föl a figyelmet érzékenyen tapintva ki az anyanyelvi nevelésnek a zenei, illetőleg a matematikai neveléssel való számos, jól gyümölcsöztethető kapcsolatát.

Talán ez a sommázó jellegű felsorolás is érzékelteti azt a már-már megejtő szempontgazdagságot, amely az anyanyelvi nevelést megújító munkálatokat övezi. E sokszínűség azonban nem fedi el azokat az alapvető tendenciákat, amelyek számunkra is irányjelzőek lehetnek a hazai anyanyelvtanítás korszerű alapokra való helyezésében. A Tervezet és a reá vonatkozó szakvélemények tükrében ezek a tendenciák az alábbiakban körvonalazhatók:

(1) Az anyanyelvi nevelés nemcsak formai képzés; a nyelvi oldal mellett a gondolat formálása is feladatunk.

(2) A nyelvi szabályrendszert mint egyfajta jelrendszert kell tudatosítanunk.

(3) A szemiotikai szempont mellett a kommunikáció társadalmi rendszerébe való nyelvi beilleszkedés lesz az anyanyelvi nevelés fő irányjelzője.

(4) A kommunikációs tevékenység értelemzése a mindennapi gyakorlatból kiindulva közelítendő meg. Ennek megfelelően az élőbeszéd lesz a jelenlegi iskolai szemlélettel ellentétben az elsődleges nevelésünkben a másodlagos írott szöveggel szemben.

(5) A helyesírás tanítása nem veszti el fontosságát, csak egyeduralmát.

(6) A beszédtevékenység formálását a beszédhelyzetek vizsgálatára, elemzésére kell alapoznunk. A szituációs, dialógusos nyelvi tudatosítás a grammatikai öncélúság ellenszere.

(7) Az egyéni nyelvi kifejezés művelésében a személyiség teljes magatartására kell összpontosítanunk.

P. DOMBI ERZSÉBET

MURÁDIN LÁSZLÓ, **Szavak titka**

Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár-Napoca, 1977. 163 l.

Örvendetes, hogy egyre gyakrabban jelennek meg külön kötetben is olyan nyelvművelő írások, amelyek nem elméleti tételeket fejtegetnek, hanem gyakorlati jellegű kérdések felvetésével „az anyanyelvi ismeretek gyarapítását" kívánják szolgálni. Ilyen jellegű színes, élvezetes, sok érdekes tudnivalót tartalmazó és igen hasznos népszerűsítő könyvecske a Murádin Lászlóé. Az élet különböző területéről vett szavak, kifejezések, szólások jelentés-magyarázatát, helyes értelmezését, kapjuk kézhez benne, használati körük megjelölésével együtt. A nyelvi ismeretek gyarapításával egyidőben művelődéstörténeti, településföldrajzi, néprajzi, társadalomtörté-

neti jelenségekre is utal, hogy a nyelvi forma életességét, társadalmi szerepét jobban meg tudja világítani.

A cikkek nyelvezete igényes: árnyalati finomságokra is tekintettel van a szerző. Annál meglepőbb, hogy — elvétve ugyan, de — nyelvi botlásokra bukkanunk a szövegben mint például a névelő fölösleges kitételére.

A szavak titkának közismertté tétele egyébként elvi álláspontjának is inkább megfelel, ugyanis azt vallja, hogy az igazi nyelvművelés útja nem a nyelv tisztaságán való féltő őrködésen, hanem „az anyanyelvi közműveltség növelésén, növekedésén át vezet" (5). Ehhez pedig elsősorban „érdekes" cikkek megírásával járulhat hozzá. Ezt a tételét azonban nem szabad úgy értelmeznünk, hogy Murádin csak ilyen tárgyú írásokkal kívánja szolgálni az anyanyelvi műveltséget, hiszen ugyancsak az Igazságban közölt számos olyan cikket, amelyben igenis őrködik a nyelv tisztaságán.

Murádin mint tudományos kutató legkitartóbb és egyik legavatottabb nyelvművelőnk. A Dacia Könyvkiadó nemes munkát támogatott azzal, hogy az Igazságban megjelent cikkeinek egy részét kötetben közzétette, és így szélesebb olvasóközönséget biztosított ezeknek a hasznos és tanulságos rövid lélegzetű írásoknak.

GÁLFFY MÓZES

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
XXII. évf. 1978. 1. szám

HÍREK

Románia Szocialista Köztársaság Akadémiájának díjai

Kiosztották az RSzK Akadémiájának 1975. évi díjait. Timotei Cipariu-díjat kapott Szabó T. Attila az *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár* c. munkájának első kötetéért; Ciprian Porumbescu-díjat kapott Angi István *Zene és esztétika* c. kötetéért; Ştefan Gheorghiu-díjat kapott Egyed Ákos *A parasztság Erdélyben a századfordulón* c. munkájáért; Simion Bărnuţiu-díjat kapott Kallós Miklós *Sociologie, politică, ideologie* c. munkájáért.

Szabó T. Attila a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti tagja

Az MTA 1977. évi közgyűlésén Szabó T. Attilát tiszteleti taggá választották. A hazai magyar nyelvtudomány jeles képviselője eredményekben rendkívül gazdag, több évtizedes munkásságával érdemelte ki ezt a megtiszteltetést. A Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények legutóbb éppen hetvenedik születésnapja alkalmából köszöntötte a tudós professzort, és méltatta munkásságát. Most pedig őszinte örömmel adunk hírt az újabb elismerésről. S tiszta szívből kívánjuk, hogy továbbra is együtt örülhessünk Szabó T. Attila professzorral a munkában elért sikereinek meg az elismerésnek egyaránt.

SZ. L.

Ady-centenárium

Ady Endre születésének 100. évfordulója alkalmából hazánkban is ünnepi megnyilvánulásokra került sor. A fontosabbakat emeljük ki. Az Országos Békevédelmi Tanács, az RSzK Akadémiája és az Írószövetség a bukaresti I. L. Caragiale Nemzeti Színház kistermében, a Babeş—Bolyai Tudományegyetem és a Kolozsvár-Napocai Írók Egyesülete pedig a helybeli Egyetemi Könyvtárban szervezett Ady-emlékülést. A költő szülőfalujában Ady-szobrot lepleztek le. Nagyváradon, annak a háznak a falán, ahol a költő 1901—1904 között a Nagyváradi Napló munkatársaként dolgozott, emléktáblát helyeztek el; a Körös-vidéki Múzeumban Ady-kiállítást rendeztek. A Kolozsvár-Napocai Állami Magyar Színház irodalmi színpada jól szerkesztett Ady-műsort mutatott be. A hazai sajtó hónapokon át közölt Ady életével és költészetével foglalkozó írásokat. A Korunk 1977. szeptemberi, az Igaz Szó 1977. októberi, az Utunk 1977. november 11-i számát az évfordulónak szentelte. Folyóiratunk, a Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények Láng Gusztáv, Szabó Zoltán, Köllő Károly, valamint Molnár Judit tanulmányával tisztelgett a költő emléke előtt.

Kocziány László halálára

(1920—1977)

1977. február 3-án tisztelőinek népes tábora kísérte Marosvásárhelyt utolsó útjára Kocziány László irodalomtörténész-kutatót, a Pedagógiai Intézet előadótanárát, aki sokirányú elfoglaltsága ellenére a mi folyóiratunknak is hűséges munka-

társa volt. A NyIrK. 1957-es első számában megjelent *Adalékok a XVII. századvégi erdélyi iskolai színjátszáshoz* című forrásközleménye — példának okáért — mindmáig elmaradhatatlan könyvészeti utalása az e tárgykörről szóló dolgozatoknak.

Közel négyévtizedes munkásságát az erdélyi műveltség múltja iránti érdeklődés és korunk valóságába gyökeredző világszemlélet koordinátái határozzák meg. Immár nélkülözhetetlenné vált szövegkiadványai, *Az őszi harmat után* (Bukarest, 1957.), Borsos Tamás, *Vásárhelytől a Fényes Portáig* (Bukarest, 1968.), Kovásznai Sándor, *Az ész igaz útján* (Bukarest, 1970.), *Égő lángban forog szívem* (Kolozsvár, 1972.) — hogy csak az önálló kötetben megjelenteket említsük — egy a modern filológia módszereiben otthonos és szilárd ideológiai beállítottságú irodalomtudós keze alól kerültek ki, aki nemzedékek sorát ébresztette reá, és fogja ezentúl is reáébreszteni haladó hagyományaink gazdagságára.

KOLLÓ KÁROLY

Intreprinderea Poligrafică Cluj, Municipiul Cluj-Napoca cd. 137/1978